

2. Arabský jazyk vo všetkých podobách

Arabský jazyk (*al-lugha 'l-'arabija* alebo *lisán al-'Arab*) predstavuje najsilnejší element arabskej národnej identity. Ak by sme sa Arabov spýtali, ako by stručne charakterizovali arabský národ, väčšina by ho stotožnila s ľuďmi, ktorí hovoria po arabsky, bez ohľadu na národnosť či náboženskú príslušnosť. Arabčina je oficiálnym alebo jedným z oficiálnych jazykov v 24 krajinách, ktoré môžeme ohraničiť na západe Atlantickým oceánom, na severe Stredozemným morom, na juhu Saharskou púšťou a na východe Arabským polostrovom a Irakom. V mnohých ďalších regiónoch zanechala za sebou pozoruhodné dedičstvo vďaka obchodným kontaktom, inde je druhým alebo menšinovým jazykom a jej základy poznajú moslimovia na celom svete. Je oficiálnym jazykom Ligy arabských štátov, Interpolu a od roku 1983 jedným z rokovacích jazykov OSN. Arabčinou sa nazýva aj množstvo iných jazykových variantov, ktoré sú napriek značnej odlišnosti dostatočne homogénne na to, aby sa pokladali za arabské hovorové dialekty.

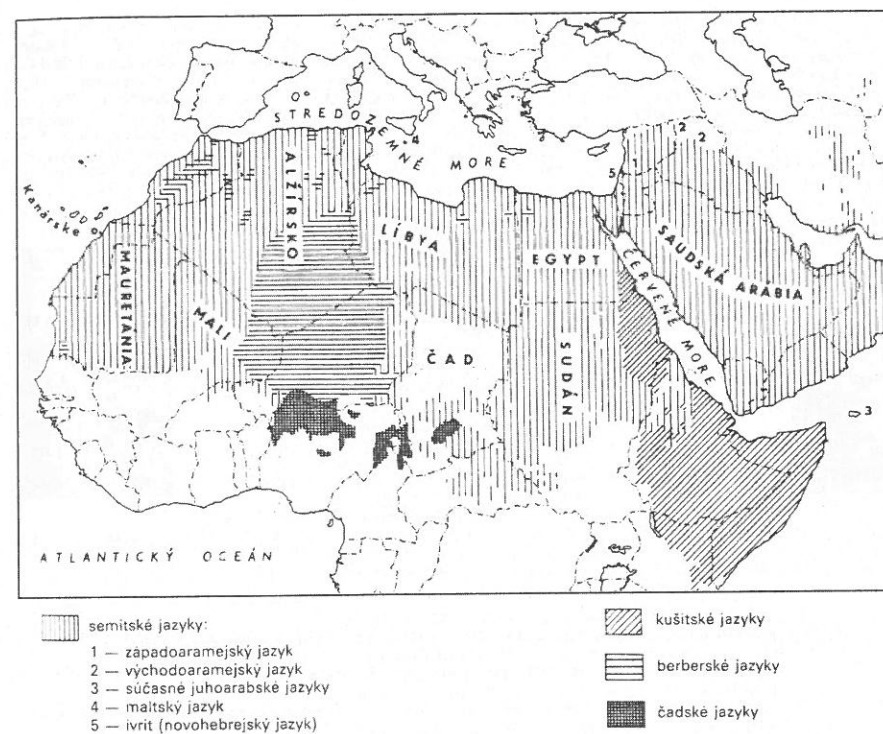
Prehľad krajín, v ktorých je arabčina oficiálnym alebo jedným z oficiálnych jazykov:

Alžírsko, Bahrajn, Egypt, Jemen, Jordánsko, Katar, Kuvajt, Libanon, Líbya, Mauretánia, Omán, Saudská Arábia, Spojené arabské emiráty, Sudán, Sýria, Tunisko, Západná Sahara	a	Čad	arabčina, francúzština
	r	Džibutsko	arabčina, francúzština
	a	Irak	arabčina, kurdčina
	b	Izrael,	hebrejčina, arabčina
	č	Pásmo Gazy,	
	i	Západný breh	
	n	Komory	arabčina, francúzština, šikomoro
	a	Maroko	arabčina, berberčina ²²
		Somálsko	arabčina, somálčina

²² Od prijatia novej ústavy v roku 2011.

2.1. Afroázijská jazyková skupina

AFROÁZIJSKÉ JAZYKY

Obr. 10: Geografické rozmiestnenie afroázijských jazykov²³

Spolu asi so sedemdesiatimi inými jazykmi a dialektami, z ktorých mnohé vymizli už pred storočiami, zaraďujeme arabčinu do skupiny *semitských jazykov*. Tá je súčasťou veľkej jazykovej rodiny známej ako *afroázijské jazyky*, keďže sa nimi hovorí na dvoch kontinentoch – v Afrike i v Ázii. V Európe tieto jazyky zastupuje iba maltčina. Podobným spôsobom sa jazyky Európy a Indie označujú ako *indoeurópske*. Prívlastok *afroázijský* do istej miery, aj keď nie

²³Zdroj: *Encyklopédia jazykovedy*. Spracoval Jozef Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava, Obzor 1993.

úplne, nahradil dodnes rozšírené, no pre viacerých odborníkov nevyvážené označenie *semitsko-hamitský* (*hamitsko-semitský*).

Termín *semitský* v spojitosti s orientálnymi jazykmi ako prvý uviedol do vedy nemecký historik a slavista *August L. (von) Schlözer* (1735 – 1809). Je odvodený z desiatej kapitoly prvej knihy Mojžišovej Genezis. Rozpráva o synoch proroka Noema (arab. Núḥ), ktorí sa stali praotcami troch významných vetiev svetových národov. Synovia Sema (Semiti, arab. Sám) sa rozptýlili po Blízkom východe a severnej Afrike, za synov Chama (Hamitov, arab. Ḥám) sa považovali pôvodní čierni obyvatelia Afriky a za synov Jafeta (arab. Jáfith) ľudia hovoriaci rôznymi európskymi a ázijskými jazykmi. Slovo *semitský* sa do arabčiny prekladá prídavným menom *sámí* (napr. *al-lughát as-sámija* – semitské jazyky) a ako prvý spomedzi Arabov ho začal používať spolu s podstatným menom *sámijún* (Semiti) arabský kresťanský historik a literát *Džurži Zajdán* (1861 – 1914)²⁴.

Hamitská vetva pôvodne zahŕňala štyri jazykové skupiny: egyptskú, berberskú, kušitskú a čadskú. Aby sa preklenula ich určitá nevyváženosť (termín navodzuje nesprávnu predstavu, že ide o dve rovnocenné vetvy) a ďalšie učené spory, objavili sa viaceré nové názvy, medzi ktorými sa našli i zaujímavé návrhy, napr. *lisramské* (Lisramic) či *eritrejské* (Erythraean) jazyky. Najrozšírenejšie sa ukazuje označenie *afroázijské jazyky*, ktoré predstavil americký lingvista *Joseph H. Greenberg* (1915 – 2001). Používa sa i skrátené označenie *Igora M. Djakonova* (1915 – 1999) *afrázijský* (*afrasian*) a stále sa môžeme stretnúť i so zaužívaným pôvodným označením *semitsko-hamitské* (resp. *hamitsko-semitské*) jazyky.

Afroázijské jazyky sa členia na niekoľko základných vetiev: *semitskú*, *berberskú*, *egyptskú*, *kušitskú* a *čadskú* a väčšina bádateľov považuje za samostatnú vetvu i tzv. *omoské jazyky*. Vnútorne väzby medzi nimi stále nie sú dostatočne objasnené. Vypracovanie porovnávacích štúdií je veľmi náročné a prináša množstvo nových nejasností, keďže tieto jazyky časovo oddeľujú až tisícročia a o mnohých dosiaľ neexistujú spoľahlivé informácie.

²⁴ *Al-alfáz al-lughawija wa 'l-falsafa 'l-lughawija* (Jazykové výrazy a filozofia). Bejrút 1886. Tu Zajdán ponúkol i vlastnú klasifikáciu semitských jazykov.

Obr. 11: Schéma vzájomných vzťahov medzi jednotlivými vetvami afroázijských jazykov. Omoské jazyky v nej chýbajú.²⁵

O jazykoch *semitskej vetvy* sa bližšie zmienime v nasledujúcej samostatnej kapitole (→ 2.2. Semitské jazyky, postavenie arabčiny v rámci semitských jazykov).

Berberskými jazykmi sa hovorí na severe a severozápade Afriky v pásme ohraničenom na východe egyptskou oázou Síwa, na západe Marokom a Mauretániou a na juhu štátmi Mali a Niger. Odhaduje sa, že až pre takmer polovicu marockej, tretinu alžírkej, štvrtinu líbyjskej a päť percent tuniskej populácie je berberský jazyk materčinou alebo prvým jazykom, presné počty nie sú známe. Až do 16. storočia hovorili berberským jazykom i Guančovia, pôvodní obyvatelia Kanárskych ostrovov. Berberské jazyky sa členia na množstvo nárečí

²⁵ Podľa *Encyclopaedia of Arabic Language and Linguistics*. Chief Editor K. VERSTEEGH, 4 volumes, Leiden, Brill 2006 – 2009, heslo: Afro-Asiatic Languages.

(amharčina, tigrejčina, tigriňa), hebrejským písmom (moderná hebrejčina), čiastočne latinkou (maltčina, niektoré afro-ázijské jazyky v subsaharskej oblasti) a písmom *tifinagh* (berberské jazyky).

2.2. Semitské jazyky, postavenie arabčiny v rámci semitských jazykov

Semitskými jazykmi v súčasnosti komunikuje približne pol miliardy ľudí v severnej Afrike, na Blízkom východe a v oblasti Afrického rohu. Majú viacero spoločných charakteristických črt:

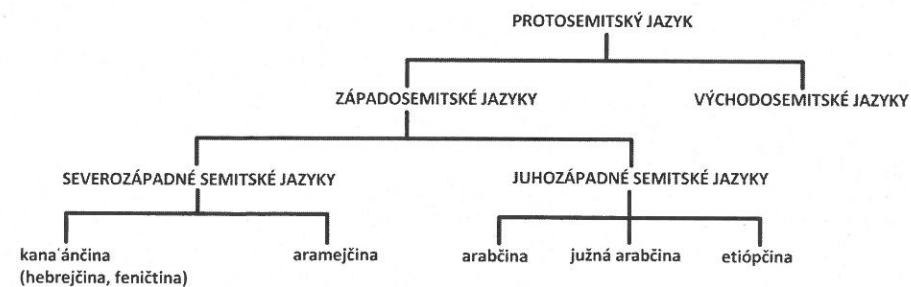
1. Spoluhláskové písmo bez zvyčajného vyznačenia samohlások. V niektorých prípadoch sa však vyvinul aj systém vokalizačných značiek, ktoré dopĺňajú spoluhláskový základ. K jeho vzniku došlo najmä v tých semitských jazykoch, ktoré zaznamenávali texty kanonického charakteru s vyššími požiadavkami na presnosť (napr. sýrčina, arabčina, hebrejčina). Špeciálnym prípadom je stará etiópčina (*ge'ez*), kde je vokalizácia značená priamo na každej spoluhláske a používa sa dôsledne na záznam akéhokoľvek textu. Tento spoločný prvok neplatí ani pre akkadčinu a, samozrejme, maltčinu.
2. Hrdelné a emfatické hlásky.
3. Spravidla trojkonzonantný slovesný koreň (existujú však aj dvojkonzonanty a štvorkonzonanty), ktorý je nositeľom lexikálneho významu. Z neho možno odvodiť veľa príbuzných slov. Napr. z koreňa *k-t-b* s významom písať môžeme vytvoriť nasledujúce slová: *kitáb* – kniha, *maktúb* – napísaný, *kátib* – pisár aj spisovateľ, *maktab* – písací stôl aj kancelária, *maktaba* – knižnica, *takátub* – korešpondencia a iné. Táto bohato rozvinutá schopnosť vnútorného ohýbania slov (vnútornej flexie²⁶) sa odzrkadlila aj v povahe spoluhláskového písma.
4. Dva rody: mužský a ženský.
5. Tri čísla: jednotné, dvojné a množné.
6. Častý výskyt tzv. menných viet, napr. *Al-maliku kabirun*. (Kráľ je veľký).

²⁶ Pri tzv. vnútornej flexii ide o zmeny vo vnútri slovesného kmeňa, keď dochádza k prestavbe vokalickeho vzorca v rámci konzonantného koreňa, napr. perfektum versus imperfektum či lomené plurály. Preto sa o arabčine hovorí ako o vnútroflektivnom jazyku.

Podobnosť medzi semitskými jazykmi je značná aj na úrovni slovnej zásoby (podľa N. V. Jušmanova 1938, 1961):

	akkadčina	hebrejčina	aramejčina	arabčina	ge'ez
hlava	réšu	roš	riša	ra's	ré'ës
roh	qarnu	qārān	qarnā	qarn	qarn
a (spojka)	u	wē, u	wē	wa	wa

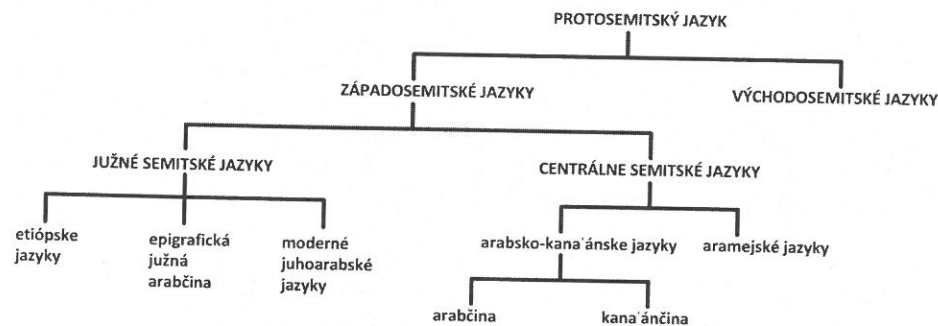
Klasifikácia semitských jazykov a opis vzájomných vzťahov v rôznych časových obdobiach predstavuje pre jazykovedcov do dnešných dní veľkú výzvu. Dôvodom je skutočnosť, že semitské národy po dlhý čas sídlili na relatívne malom území, kde dochádzalo k vzájomnému ovplyvňovaniu, ktoré do istej miery prekrylo geneologický vývoj. Tradične sa rozdeľovali do dvoch veľkých skupín: *východosemitské jazyky* (reprezentované akkadčinou) a *západosemitské*, ktoré sa následne členia na *severozápadné* (s kana'ánčinou a aramejčinou) a *juhozápadné*, kam sa zaraďovala arabčina spolu s epigrafickou južnou arabčinou (šajhadčinou) a etiópskymi jazykmi, aj keď sa od arabčiny dost' líšia (→ Obr. 13: Tradičné rozdelenie semitských jazykov). Zásadným argumentom na zaradenie arabčiny do tejto skupiny je jej schopnosť tvoriť vnútorné tzv. *lomené plurály* (Versteegh 2001). Tento aj v súčasných arabských hovorových dialektoch rozšírený morfológický fenomén môžeme na porovnateľnej úrovni pozorovať pri starých juhoarabských jazykoch, moderných juhoarabských jazykoch a pri klasickej etiópčine (*ge'ez*). V ostatných semitských jazykoch sa lomené plurály vyskytujú iba ojedinele.

Obr. 13: Tradičné rozdelenie semitských jazykov (podľa C. Brockelmann 1961, S. Moscatiho 1969 a E. Ullendorfa 1970)

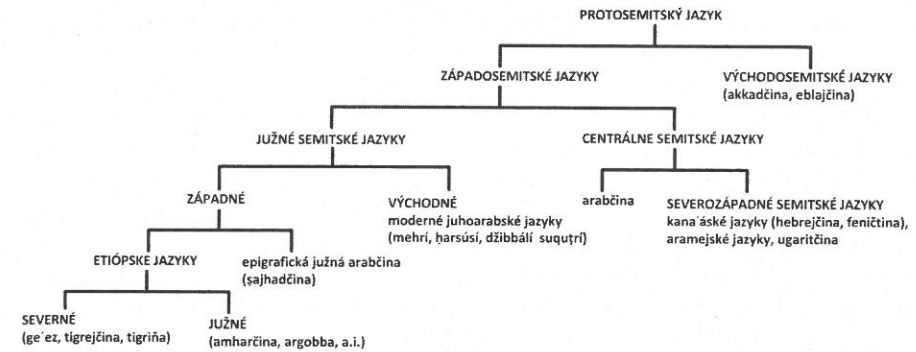
Tradičná klasifikácia semitských jazykov sa do istej miery považuje za prekonanú vzhľadom na napredujúci výskum v oblasti a zreteľnú podobnosť arabčiny s kana'ánskymi jazykmi (s hebrejčinou) a aramejčinou. Má s nimi spoločných viacero črt: ustálenie prípony *-t* v 1. a 2. osobe singuláru min. času, zatiaľ čo etiópske jazyky a epigrafická južná arabčina používali *-k*. Okrem toho iba v severozápadných semitských jazykoch sa z ukazovacích zámen, ktoré postupne stratili ukazovaciu funkciu, vytvoril určitý člen a zároveň vznikli nové ukazovacie zámená. Dôležitou morfológickou inováciou je aj spoluhláska *h* v 3. osobe osobných zámen (v arabčine *huwa/hija*, v hebrejčine *hú/hí*) namiesto *s* v starých juhoarabských jazykoch s výnimkou *sabejčiny*. Táto zmena, ako sa nazdáva lingvista Giovanni Garbini, prichádzala pravdepodobne zo severu na juh. Tak zasiahla sabejčinu, ale už nie ostatné juhoarabské jazyky (Garbini 1994).

Tradičný model rozdelenia semitských jazykov bol v posledných desaťročiach vo vedeckých kruhoch podrobený kritickej polemike, pričom najspornejšie bolo práve umiestnenie arabčiny. Otvorene proti nemu vystúpil v sérii vedeckých prác Robert Hetzron (1937 – 1997), ktorý navrhol zaradiť arabčinu do novej podskupiny tzv. *centrálnych* semitských jazykov vedľa hebrejčiny a aramejčiny.

Obr. 14: Genealógiu semitských jazykov (podľa R. Hetzrona 1976)

Hetzronov názor je vo vedeckých kruhoch akceptovaný, aj keď niektorí lingvisti (Diem 1980, Zaborski 1990, 1994 Ratcliffe 1998) naďalej presadzujú pozíciu arabčiny v rámci juhozápadných semitských jazykov, prípadne ponúkajú iné vlastné alternatívy. Napr. Petr Zemánek (2011) vyčleňuje arabčinu do samostatnej kategórie v rámci centrálnych semitských jazykov, kde tvorí samostatnú podskupinu, pričom v susednej podskupine tzv. severozápadných jazykov nachádzame kana'ánske jazyky a aramejské jazyky a ugaritčinou.

Obr. 15: Genealógiu semitských jazykov (podľa P. Zemánka 2011)

Arabčina je v súčasnosti šiestym najpoužívanejším jazykom na svete a zároveň najväčším živým semitským jazykom (ďalej v poradí nasleduje amharčina, tigríňa a hebrejčina). Konečné slovo o jej zaradení v rámci rozvetvenej skupiny semitských jazykov sa však dosiaľ nepovedalo.

Niektoré znaky arabčiny siahajú nielen do tzv. *protosemitského* jazyka, ale ďalej do tzv. *protoafroázijského* jazyka, takže arabčinu nezaraďujeme medzi „nové“ semitské jazyky, ako to často zdôrazňovali niektorí asyrológovia. Na jej archaický charakter poukazuje skutočnosť, že si zachovala protosemitské skloňovanie podobne ako *akkadčina* a *ugaritčina*. Ďalšie vývojové stupne *akkadčiny* (*asýrčina* a *babylončina*), podobne ako iné semitské jazyky a arabské hovorové dialekty, koncovky skloňovania eliminovali.

Jediným semitským jazykom, ktorý sa zapisuje latinkou a ktorý si časom vytvoril vlastnú literárnu tradíciu, je *maltčina*. Etablovala sa na národný jazyk z pôvodne arabského hovorového dialektu ostrova Malta, ktorý je príbuzný so severoafrickým dialektom na protiahlom severoafrickom pobreží. Veľká časť slovnéj zásoby tohto jazyka je románskeho pôvodu, pričom sú jednotlivé slová neraz zredukované do troch-štyroch spoluhlások, ktoré fungujú ako arabské slovesné korene. Gramatika je v zásade arabská.

2.2.1. Pôvod semitských národov, východosemitské jazyky

O pôvode *semitských národov* existujú dve teórie. Podľa „ázijskej“ sa predpokladá, že sa vyformovali niekde v sýrskych púštnych oblastiach, podľa druhej, „africkej“, bola ich pravlast'ou Afrika (severovýchodná Sahara, Africký roh, prípadne severná Afrika). Neskôr sa zo svojej pravlasti začali presúvať do úrodnejších krajín Predného východu. Tento pohyb sa začal migráciou národa,

ktorý rozprával pravdepodobne najstarším, dobre zachovaným, hoci v súčasnosti už mŕtvym semitským jazykom *akkadčinou* (podľa hlavného mesta Akkad v severnej Babylonii). Koncom 3. tisícročia pred n. l. už akkadčina prevládala v oblasti Mezopotámie a východnej Sýrie. Zaráďujeme ju medzi najvýznamnejšie jazyky svetovej histórie a dochovala sa v množstve historických, náboženských a literárnych textov zapísaných klinovým písmom na hlinených tabuľkách. Akkadí prevzali klinopis od Sumerov a upravili si ho pre vlastné potreby v súlade s typologickými vlastnosťami akkadčiny odlišnej od sumerčiny. Akkadské slabičné písmo sa udržalo do začiatku nášho letopočtu (2. pol. 1. stor.). Rozlúštiť sa ho podarilo až v 19. stor., aj keď presná rekonštrukcia hláskového systému je takmer nemožná vzhľadom na povahu klinového písma. Z akkadčiny sa okolo roku 2000 pred n. l. vyvinuli dva hlavné dialekty – *babylončina* a *asýrčina*. Starobabylončinu reprezentujú napr. známe písomné pamiatky – Chamurappiho zákonník a Epos o Gilgamešovi, asýrčinu Aššurbanipalova knižnica z Ninive. Zatiaľ čo funkcia asýrčiny zostala v podstate obmedzená na správu asýrskeho štátu, babylončina slúžila v 2. pol. 2. tis. ako *lingua franca*²⁷ celého Predného východu. S postupujúcim časom sa jazyk stával čoraz viac iba písanou normou s tým, že na bežnú komunikáciu sa začala postupne používať aramejčina (→ 2.2.2. Severozápadné semitské jazyky). V poslednej fáze šlo takmer výlučne o jazyk pestovaný v chrámoch a pisárskych školách.

V sýrsko-palestínskej oblasti sa zrodilo niekoľko jazykov. Patrí medzi ne aj *eblajčina*. Zaráďujeme ju medzi východosemitské jazyky, hoci najskôr sa považovala za západosemitský jazyk (paleokana'ánčinu), neskôr za dialekt akkadčiny (Čech 2010). Ide o jazyk asi 18 000 tabuliek datovaných do obdobia 2500 – 2300 pred n. l., ktoré boli objavené v lokalite mesta Ebla (teraz Tell Mardīh, asi 60 km juhozápadne od Aleppa). Sú spravidla administratívneho charakteru, korešpondencia sa zachovala iba minimálne. Z literárnych textov vynikajú zaklínania či svadobné rituály. Väčšina tabuliek už bola publikovaná.

2.2.2. Severozápadné semitské jazyky

Približne na sklonku 2. tisícročia pred n. l. sa vynorili ďalšie jazykové vetvy, ktoré v súčasnosti radíme k severozápadným semitským jazykom,

²⁷ Neformálne označenie nadregionálneho jazyka. Využívajú ho na komunikáciu ľudia, ktorí nemajú spoločný materinský jazyk. V minulosti to bola napr. gréčtina, latinčina, v súčasnosti najmä angličtina. Arabi až do 20. stor. bežne označovali výrazom Frankovia (*al-Ifrandž*) všetkých Európanov. Termín začali používať moslimskí a kresťanskí Arabi na označenie križiakov. V tuniskej a alžírkej arabčine výraz *faransáwí* dodnes znamená aj „Európan“, „cudzinec“ a „Nearab“.

aramejská a *kana'ánska*²⁸, ku ktorým ešte pričleňujeme jazyk mestského štátu Ugarit – *ugaritčinu*.

Do kana'ánskej vetvy zahrňame *hebrejčinu*, *feničtinu* a niekoľko málo známych jazykov, ako je *ammónčina*, *edomčina*, a *amarnčina* (jazyk z Tell el-Amarny).

Feničtina sa uchovala v podobe množstva nápisov datovaných do obdobia medzi 10. stor. pred n. l. až 5. stor. n. l., pričom otázka pôvodu fenického písma nebola doteraz definitívne vyriešená. Písomné pamiatky sa našli v starodávných mestách Týre a Sidone (dnešný Libanon) na pobreží Stredozemného mora a na Cypre. Fenickí obchodníci časom rozšírili svoju kultúru do celého Stredomoria. V kolónii Kartágo (*Qarṭhadašt*, Nové mesto) sa feničtina rozvinula do osobitej formy známej ako *púnčina*. Fenická 22-znaková abeceda sa stala základom písma mnohých národov. Prijali ju Aramejci, Židia ale aj Gréci (najneskôr v 8. stor. pred n. l.). O jej príbuznosti s gréckou abecedou svedčia nielen ťahy písmen, ale aj ich názvy: *alef* – *alfa*, *bét* – *beta*, atď. Ďalšie vývojové línie vedú k cyrilike a latinke.

Obr. 16: Ukážka púnkeho písma z Kartágo²⁹

Do kana'ánskej vetvy severozápadných semitských jazykov zaráďujeme aj *hebrejčinu*. Jej najstarším stupňom bol tzv. *starohebrejský jazyk* – jazyk Izraelitov v predexilovom období. Je známy aj pod označením *biblická hebrejčina*, pretože v ňom bolo zostavených 24 kníh Starého zákona s výnimkou

²⁸ Kana'án je vágne geografické označenie regiónu na východnom pobreží Stredozemného mora.

²⁹ Zdroj: Lipiński, Edward: *Semitic Languages Outline of a Comparative Grammar*. Leuven, Peeters 1997, str. 60.

niektorých častí v aramejčine. Od čias babylonského zajatia (587 – 539 pred n. l.) začala hebrejčinu z pozície hovorového jazyka vytláčať vtedajšia lingua franca – aramejčina (pozri nižšie). Za ďalšie vývojové stupne hebrejčiny sa pokladá jazyk zvitkov Mŕtveho mora (2. – 1. stor. pred n. l., čiastočne aj v aramejčine) a neskôr rabínskej literatúry známy ako *mišnaická hebrejčina*. Prakticky až do konca 19. storočia sa hebrejčina používala výlučne ako písaný náboženský a literárny jazyk, ktorý sa na hovorovej úrovni používal iba výnimočne. Hovorovým jazykom aškenázskych Židov je tzv. *jidiš*, ktorý vznikol kombináciou nemčiny, hebrejčiny, slovanských jazykov a čiastočne románskych jazykov. Sefardskí Židia používajú do dnešných dní tzv. *ladino*, románsky jazyk vychádzajúci zo starej španielčiny, ktorý ovplyvnila nielen hebrejčina, ale aj arabčina a turečtina. Oficiálnym jazykom štátu Izrael je v súčasnosti spolu s arabčinou moderná hebrejčina (novohebrejčina) známa ako *ivrit*. Novohebrejská abeceda sa skladá z 22 konsonantických písmen a píše sa sprava doľava. Za oživenie hebrejčiny ako materinského a hovorového jazyka sa zaslúžil *Eliezer Ben Jehuda* (1858 – 1922). Tento pomerne ojedinelý spoločensko-lingvistický úkaz sa podaril v 20. stor. vďaka výdatnej podpore sionistického hnutia, ktoré sa usilovalo o zriadenie židovského štátu.

Napriek súčasnému okrajovému postaveniu majú aramejské jazyky za sebou slávnú tritisícročnú históriu. Kresťania si *aramejčinu* pripomínajú ako jazyk Ježiša Krista a raného kresťanstva, Židia ako jeden z jazykov Starého zákona (napr. časti kníh Ezdráš a Daniel). Od 3. stor. pred n. l. už pravdepodobne väčšina Židov rozprávala aramejsky a príslušné pasáže Starého zákona odrážajú práve túto skutočnosť. Aramejčina bola dlhý čas predtým jazykom medzinárodného obchodu a bohatej literárnej tradície, z veľkej časti kresťanskej. Za jej pravlast' sa pokladá horný tok rieky Eufkrat, odkiaľ sa kočovný národ Aramejcov pravdepodobne postupne presúval do oblastí predného východu. V období úpadku Egypta, Asýrie a Chetitskej ríše vznikli v oblasti dnešnej Sýrie viaceré menšie aramejské kráľovstvá, no Aramejci nikdy netvorili jednotný štát. Niekedy v období medzi 7. až 4. stor. pred n. l. vytlačila *aramejčina* zapisovaná jednoduchším písmom *asýrčinu* s ťažkopádnym klinopisom a nahradila ju ako administratívny jazyk v Babylone a Perzskej ríši, takže sa v nej viedla všetka oficiálna korešpondencia a úradné záznamy.

Aramejci prevzali písmo od Feničanov a časom si vytvorili jeho vlastný variant. Delí sa na monumentálnu (rytú) a kurzívnu (písanú) formu. Z monumentálnej formy sa vyvinuli písma na používanie zápisu aramejčiny v Hatre, Petre a Palmýre, z kurzívnej pochádza hebrejské kvadrátne písmo a sýrske písma. Po úpadku Achajmenovskej ríše bola aramejčina naďalej rozšírená, ale čoraz výraznejšie sa začali prejavovať jednotlivé regionálne varianty.

Tzv. *stredná aramejčina* sa rozšírila v Palestíne počas prvých storočí nášho letopočtu. Najväčší korpus stredoaramejských textov vytvorili Židia, no bola aj oficiálnym jazykom Palmýrskeho a Nabatejského kráľovstva i partskej Hatry. V týchto štátoch už dochádza ku kontaktom aramejčiny s arabskými dialektmi. Tieto kontakty boli veľmi úzke, ak vezmeme do úvahy nielen predislamské obdobie, ale aj bilingválnu situáciu na väčšine územia počas arabských výbojov. Lexikálne vplyvy aramejčiny na arabčinu sa aj v súčasnosti prejavujú vo viacerých oblastiach, napr: *tuffáh* (jablko), *kummithrá* (hruška), *rummán* (granátové jablko) či dokonca *báb* (v zmysle kapitola) atď.

Na strednú aramejčinu plynule nadväzuje tzv. *neskorá aramejčina*, kde popri geografických rozdieloch (palestínska, sýrska, babylonská) vystupujú i rozdiely v jazyku jednotlivých náboženských skupín (Židia, mandejci, kresťania). Od aramejčiny sa vyčlenila *sýrčina*, nepochybne najlepšie dochovaný aramejský dialekt, pôvodne jazyk kráľovstva založeného v Edesse (132 pred n. l. – 242 n. l.). Neskôr sa rozšírila do celej severnej Sýrie a východnej Anatólie. Do dnešných dní je liturgickým a literárnym jazykom sýrskych kresťanov s množstvom zachovaných literárnych pamiatok z poézie i prózy spravidla kresťanského charakteru. Môžeme rozlíšiť západnú a východnú sýrčinu, aj keď rozdiely sa obmedzujú iba na fonetickú úroveň a tri hlavné štýly písma: formálny typ, tzv. *estrangelá*, kurzívny typ, tzv. *serjó*, a *nestoriánsku kurzívu* používanú na východe.

Východným liturgickým aramejským jazykom je *mandejčina*. Používajú ju stúpenci gnostickej mandejskej sekty, ktorá vznikla v období raného kresťanstva v Babylonii. Ich jazyk sa vyvinul z východoaramejského nárečia ovplyvneného perzštinou a arabčinou. Moderná mandejčina je stále živým jazykom mandejských komunit v Chúzestáne (Irán) a veľká komunita ľudí hovoriaca mandejčinou žila v Iraku (v blízkosti Basry), veľa z nich však v ostatnom období krajinu opustilo. Uznávaným expertom na mandejčinu bol slovenský arabista *Rudolf Macúch* (→ 1.2.12. Arabistika na Slovensku), autor *Mandejsko-anglického slovníka* (Oxford 1963) a *Príručky klasickej a modernej mandejčiny* (Berlín 1965).

Rozličnými podobami *aramejčiny* sa v oblasti Úrodného polmesiaca komunikovalo až do islamských výbojov. V Sýrii a Mezopotámii sa ňou hovorilo i počas prvých storočí islamu, napriek tomu, že jazykom verejného života sa v týchto oblastiach pomaly, ale isto stávala arabčina. V neskoršom období bolo aramejčinu počuť výlučne už iba v kresťanských a židovských štvrtiach, kde si tieto náboženské komunity udržali bilingvizmus na rozdiel od moslimov, ktorí sa arabizovali rýchlejšie. V Libanone sa ňou hovorilo až do začiatku 18. storočia v horských oblastiach, kde žili početné kresťanské komunity. V horách Antilibanonu severne od Damasku sa západná aramejčina uchovala v dedinkách Džub'addín, Bach'a a Ma'lúlá, ktoré sa vďaka nej stali známymi turistickými

strediskami s jazykovými školami. V dnešnom Iraku je tzv. *moderná východná aramejčina* (NorthEastern Neo-Aramaic) stále živá v niekoľkých oblastiach severne od mesta Mosul, v Iráne v okolí mesta Urmia a v juhovýchodnom Turecku, kde ju nájdeme v pohorí Tur Abdin (turecká provincia Mardin). Tu sa zachoval aramejský dialekt *turojo* so silnou zahraničnou komunitou (Švédsko). Môžeme tak vo všeobecnosti skonštatovať, že proces arabizácie bol rýchlejší v mestách a medzi moslimami a podstatne pomalší na vidieku a v menej dostupných horách medzi inými náboženskými komunitami. Bilingválna arabsko-aramejská kultúrna situácia pretrvávala v mnohých oblastiach pravdepodobne veľmi dlhý čas, nanešťastie, máme o nej málo správ.

Obr. 17: Ukážka sýrskeho písma z 11. stor.

V okolí starovekého mesta Ugarit (teraz Ra's Šamra, asi 10 km severne od sýrskeho prístavu Latakia) sa používala niekedy v 14. – 13. stor. pred n. l. *ugaritská klinová abeceda*. Názov jazyka *ugaritčina* nie je doložený v textoch, odvodzuje sa od pomenovania mestského štátu. V Ugarite došlo k unikátnej syntéze západosemitského vynálezu hláskového písma s tradičným

východosemitským spôsobom zápisu textu na hlinenú tabuľku. Písmo radikálne zredukovalo počet znakov, a to takým spôsobom, že každému písmenu zodpovedala iba jedna hláska, presnejšie spoluhláska, a fungovalo teda podobne ako abeceda. Koniec ugaritskej klinovej abecedy je spojený so zničením mesta okolo roku 1190 pred n. l. Ugaritčinu zaraďujeme do severozápadnej časti centrálnych semitských jazykov medzi kana'ánske jazyky alebo je považovaná za samostatnú vetvu popri aramejských a kana'ánskych jazykoch (→ Obr. 15: Genealógia semitských jazykov podľa P. Zemánka 2011). Objav Ugaritu a následné rozlúštenie ugaritských textov (v prvom rade mytologických) mal veľký vplyv na rozvoj biblistiky a príbuzných odborov.

2.2.3. Južné semitské jazyky

Tzv. južnými semitskými jazykmi sa hovorí na juhu Arabského polostrova, v Etiópii a Eritrei. Preto rozlišujeme dve základné vetvy týchto jazykov: etiópsku a juhoarabskú.

Etiópske jazyky rozdeľujeme do dvoch podskupín: na *severoetiópske*, kam zaraďujeme jazyky *ge'ez*, *tigriňu* a *tigrejčinu* (*tigré*) a na *juhoetiópske*, kam patrí *amharčina* spolu s *hararštinou* (*harare*), jazykom *argobba* a skupinou *guragských* jazykov, z ktorých väčšina má iba ústnu podobu.

Najstarším písaným jazykom etiópskej skupiny je klasická etiópčina, známa aj ako *ge'ez* (od *lesana ge'ez* – jazyk prisťahovalcov). Vyvinula sa pravdepodobne pod silným vplyvom jedného alebo viacerých juhoarabských jazykov, ktoré prenikali na pobrežie Afriky vďaka vzájomným obchodným vzťahom. Ide o vymretý jazyk epigrafiky a bohatej kresťanskej literatúry (vrátane prekladu Bible a súvisiacich apokryfov), ktorý si svoju hovorovú podobu udržal do 10. stor. n. l. Najstaršie nápisy z obdobia pred vznikom Aksúmskeho kráľovstva ešte nevyznačujú vokály, neskôr sa k jednotlivým znakom doplnili značky pre samohlásky, takže bol plne vokalizovaný a zapisoval sa zľava doprava. Ako oficiálny písaný jazyk Etiópie pretrval do konca 19. stor. a až do dnešných dní je liturgickým jazykom etiópskej ortodoxnej cirkvi, keďže Aksúmske kráľovstvo prijalo kresťanstvo už v 4. stor. n. l. V súčasnosti je oficiálnym jazykom Etiópie *amharčina*, ktorá získala na vážnosti v 13. stor., keď sa sídlo etiópskej ríše presunulo z Aksúmu do Gondaru, hlavného mesta provincie Amhara. Je materinským jazykom približne 27 miliónov ľudí a po arabčine druhým najrozšírenejším semitským jazykom.

meno písmena	1° a	2° u	3° i	4° a	5° e	6° e	7° o	prepis
1 ሀይ :	ሀ	ሁ	ሂ	ሃ	ሄ	ህ	ሆ	h
2 ላዊ :	ለ	ሉ	ሊ	ላ	ሌ	ል	ሎ	l
3 ሐውት :	ሐ	ሑ	ሒ	ሓ	ሔ	ሕ	ሖ	h
4 ማይ :	መ	ሙ	ሚ	ማ	ሜ	ም	ሞ	m
5 ሣውት :	ሠ	ሡ	ሢ	ሣ	ሤ	ሥ	ሦ	ś
6 ርእስ :	ረ	ሩ	ሪ	ራ	ራ	ሮ	ሮ	r
7 ሳት :	ሰ	ሱ	ሲ	ሳ	ሴ	ስ	ሶ	s
8 ቃፍ :	ቀ	ቁ	ቂ	ቃ	ቄ	ቅ	ቆ	q
9 ቤት :	በ	ቡ	ቢ	ባ	ቤ	ብ	ቦ	b
10 ታዊ :	ተ	ቱ	ቲ	ታ	ቲ	ት	ቶ	t
11 ጎርም :	ጎ	጑	ጒ	ጓ	ጔ	ጕ	጖	h
12 ነገስ :	ነ	ኑ	ኒ	ና	ኔ	ን	ኖ	n
13 አልፍ :	አ	አ	አ	አ	አ	አ	አ	·
14 ካፍ :	ከ	ከ	ከ	ከ	ከ	ከ	ከ	k
15 ዋዊ :	ወ	ወ	ዊ	ዋ	ዌ	ው	ዎ	w
16 ዓይን :	ዐ	ዐ	ዒ	ዓ	ዔ	ዕ	ዖ	c
17 ዘይ :	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	z
18 የሥን :	የ	የ	የ	የ	የ	የ	የ	j
19 ደንት :	ደ	ደ	ደ	ደ	ደ	ደ	ደ	d
20 ገምል :	ገ	ገ	ገ	ገ	ገ	ገ	ገ	g
21 ጣይት :	ጠ	ጠ	ጠ	ጣ	ጤ	ጥ	ጦ	t
22 ጳይት :	ጳ	ጳ	ጳ	ጳ	ጳ	ጳ	ጳ	p
23 ጸዳይ :	ጸ	ጸ	ጸ	ጸ	ጸ	ጸ	ጸ	s
24 ፀጳ :	ፀ	ፀ	ፀ	ፀ	ፀ	ፀ	ፀ	d
25 አፍ :	ረ	ረ	ረ	ረ	ረ	ረ	ረ	f
26 ፒ :	ፒ	ፒ	ፒ	ፒ	ፒ	ፒ	ፒ	p

Obr. 18: Abeceda klasickej etiópčiny (ge'ez)³⁰

Na kresťanskú tradíciu jazyka *ge'ez* nadviazala *tigriňa*. Komunikuje ňou takmer šesť a pol milióna ľudí, ktorí obývajú územia niekdajšieho Aksúmu, t. j. v severnej časti Etiópie a časti Eritrey. Naopak medzi moslimským obyvateľstvom Eritrey a v blízkom pohraničí Sudánu je rozšírená *tigrejčina* (*tigré*, arabsky *al-chásija*). Koncom minulého tisícročia jazykom ňou hovorilo prílišne milión ľudí.

V Južnej Arábii existovalo už v predislamských časoch niekoľko starých navzájom príbuzných jazykov, ako *sabejčina*, *qatabánčina*, *minejčina*, *hadramčina* a posledný vývojový stupeň *himjarčina*, ktorých mená sú odvodené od samostatných predislamských juhoarabských štátov. Ich osobitné geometrické písmo malo 29 spoluhláskových znakov a vo vedeckej literatúre sa označuje ako tzv. *epigrafická južná arabčina*. Od roku 1981 sa používa aj pomenovanie britského arabistu A. F. L. Beestona (1911 – 1995) *šajhadský jazyk* (*šajhadčina*, Zemánek 2007). Tento názov vychádza zo stredovekého arabského pomenovania púštnej oblasti Šajhad (*Ramlat as-Sab'atajn*), keďže práve na jej okraji sa našlo množstvo nálezov s týmto písmom. Datujú sa do obdobia medzi 1. tisícročím pred n. l. – 6. stor. n. l. Epigrafická južná arabčina bola čisto spoluhláskovým písmom, ktoré nepotrebovalo ďalšie diakritické rozlíšenie. Najmä v počiatku šlo o tzv. *bustrofedón*, čiže ak sa prvý riadok písal sprava doľava, tak druhý zľava doprava atď. Rekonštrukcia písma tak naráža na množstvo prekážok a neraz je veľmi špekulatívna. Výskumu a interpretácii nápisov v juhoarabskom epigrafickom písme sa venuje samostatný vedný odbor *sabeistika*, v ktorom je ešte veľa neprebádaného, keďže sa počty zachovaných juhoarabských nápisov (votívnych oznamov, pohrebných stél či epitafných dosiek) počítajú na tisíce. Po islamizácii Južnej Arábie bola epigrafická južná arabčina postupne vytlačená arabským písmom.

Koncom 1. stor. n. l. zjednotil väčšinu Južnej Arábie kmeň Himjar, ktorý pôvodne obýval oblasť Zafár (cca 130 km južne od hlavného mesta Saná). Himjarci nám zanechali stovky nástenných nápisov zapísaných modifikovanou *sabejčinou* – jazykom kráľovstva Sabá, za ktorého právoplatných dedičov sa považovali. Keďže *himjarsky jazyk* nemal vlastnú písomnú podobu, jeho identita je do dnešných dní sporná. Raní islamskí učenici s výnimkou básnika a zemepisca z Južnej Arábie *al-Hamdániho* (893 – 945), ktorý v 8. zväzku svojho encyklopedického diela *Kitáb al-iklil* (Kniha koruny) predstavuje zoznam juhoarabských písmen aj s arabskými ekvivalentmi, sa zmieňujú, že tomuto písmu a jazyku nerozumeli alebo len veľmi málo. Dokladá to známa anekdota o tom, ako púštny Arab navštívil himjarskeho kráľa, ktorý ho slovom *thib* úctivo vyzval, aby sa posadil. Muž však porozumel „skoč“ (imperatív od arabského slovesa *wathaba*), poslušol a vyskočil z okna. Príbeh je zakončený prísloviem: Kto vstúpi do Zafáru (hlavného mesta), musí sa „poHimjarčiť“ (*man dachala*

³⁰ Zdroj: Chainé, Marius: *Grammaire Éthiopienne*. Beyrouth, Imprimerie Catholique 1938, str. 2.

Zafār taḥammara).³¹ Historická autenticita príbehu je sporná, no poukazuje na existenciu identických slov medzi ḥimjarčinou a arabčinou, ktoré mali odlišný význam. Ústna podoba ḥimjarskeho jazyka sa v Jemene udržala do 10. až 13. storočia, niektoré jeho prvky nájdeme v moderných jemenských dialektoch (napr. niektoré poľnohospodárske termíny majú ḥimjarsky základ).

Základné písmo	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ
Kurzíva	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ
Transkripcia	h	l	h	m	q	w	s ²	r	b	t
Základné písmo	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ
Kurzíva	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ
Transkripcia	s ¹	k	n	h	s ³	f	.	.	š(d)	g
Základné písmo	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ
Kurzíva	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ
Transkripcia	d	g	t	z	d	y	t	s	z(z)	

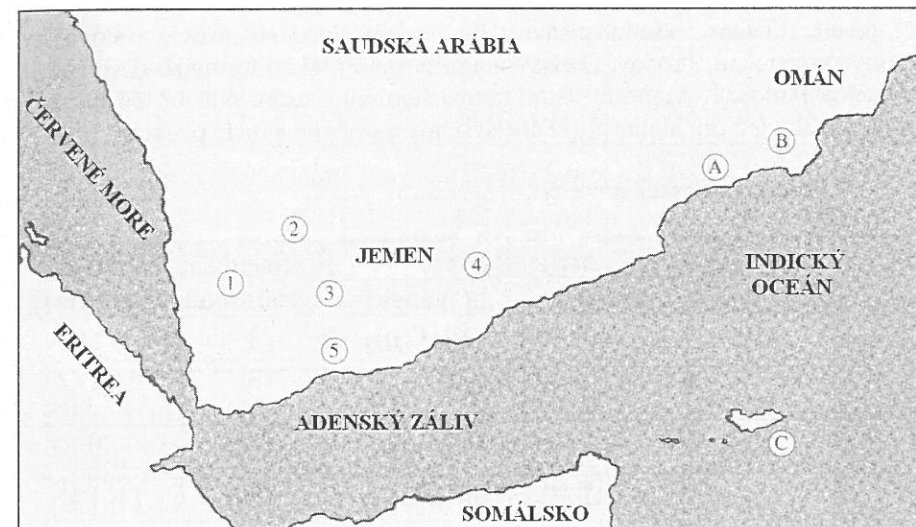
Obr. 19: Abeceda epigrafickej južnej arabčiny. Abecedné poradie sa líši od ostatných semitských písiem a je výrazným poznávacím znakom juhosemitskej abecednej tradície³²

V súčasnosti žije na území Jemenu, Ománskeho sultanátu, ostrova Sokotra (*Suqatrá*) v Indickom oceáne a susedných ostrovčekov ('Abdalkúrí a Samḥa) asi 200 000 ľudí, ktorých materčinou je jeden z tzv. *moderných juhoarabských jazykov*: *mehrí* (najpočetnejšia komunita používateľov), *ḥarsúsi*, *baḥhari*, *džibbálí* (*šchauri*), *hobjót* a *suqatrí*. Vyskytujú sa iba v ústnej

³¹ Anekdotu nájdeme v diele *Šams al-'ulúm wa dawá' kalám al-'Arab min al-kulúm* od Nišwána ibn Sa'ída 'l-Ḥimjarího 'l-Jamaního.

³² Zdroj: Lipiński, Edward: *Semitic Languages Outline of a Comparative Grammar*. Leuven, Peeters 1997, str. 78.

neliterárnej podobe a napriek tomu, že majú veľa príbuzných prvkov s arabčinou, ostatní Arabi im nerozumejú. Veľa spoločného majú i s etiópskymi jazykmi, ale ich príbuznosť s epigrafickou južnou arabčinou je stále predmetom vedeckej diskusie. Počet ich aktívnych používateľov stále klesá, keďže sa nimi hovorí vo veľmi izolovaných komunitách. Okrem toho oficiálnym štátnym jazykom Jemenu i Ománu je arabčina, a tak moderné médiá vysielajú výlučne v arabčine. Dôvodom sú snahy o upevňovanie centrálnej moci a úsilie usadiť ešte stále kočujúce kmene nomádov. Tieto okolnosti, pochopiteľne, neprospievajú prežitiu lokálnych kultúr.

Obr. 20: Geografické rozmiestnenie juhoarabských jazykov. Staré juhoarabské jazyky: 1. *sabejčina*, 2. *minejčina*, 3. *qatabánčina*, 4. *ḥadramčina*, 5. *ḥimjarsky jazyk*; moderné juhoarabské jazyky: A. *mehrí*, B. *džibbálí*, C. *suqatrí*

2.3. Arabské písmo

Arabské písmo (*al-chaṭṭ al-'arabī*) je popri latinke najrozšírenejším abecedným systémom sveta. Ide o spoluhláskové písmo, v ktorom sa dlhé samohlásky väčšinou vyznačujú povinne (až na niektoré výnimky, napr. tzv.

dýkový alif³³), no krátke samohlásky sa spravidla nezaznamenávajú. Texty s doplnenými krátkymi samohláskami tak označujeme ako vokalizované, ak chýbajú, hovoríme o textoch nevokalizovaných, ktoré sú najbežnejšie. Preto je čítanie množstva slov neraz dvojznačné (napr. nevokalizované slovo كتاب by sa mohlo čítať ako kniha – *kitáb* alebo spisovateľa – *kuttáb*). Správna vokalizácia a pochopenie zápisu sú tak vlastne skúškou z arabskej lexiky a gramatiky. Mnohokrát závisia i od sémantického a syntaktického kontextu, ktorý môže pri prvom čítaní uniknúť i rodenému Arabovi, a zahŕňa tvorivý element čitateľskej interpretácie. Ďalej treba spomenúť, že ide o kurzívne písmo, ktoré sa zapisuje sprava doľava, a tak v arabských knihách a novinách listujeme naopak. Pozostáva z 18 tvarov, z ktorých pomocou diakritiky (bodiek) vytvárame až na 28 písmen. Takmer všetky písmená majú v závislosti od pozície v slove štyri formy: začiatočnú, stredovú, koncovú a samostatnú. Tieto formy sú si vo väčšine prípadov podobné. Arabské písmo nerozlišuje ani tlačенú podobu od písanej a podobne ako iné orientálne abecedné systémy ani veľké a malé písmená.

Prehľad arabskej abecedy:

	písmeno	meno písmena		číselná hodnota	zaužívaný prepis
		arabsky	slovensky		
1.	ا	ألف	Alif-un	1	'
2.	ب	باء	Bá'-un	2	B
3.	ت	تاء	Tá'-un	400	T
4.	ث	ثاء	Thá'-un	500	Th (T)
5.	ج	جيم	Džím-un	3	Dž (Ĝ)
6.	ح	حاء	Há'-un	8	H
7.	خ	حاء	Chá'-un	600	Ch (H)
8.	د	دال	Dál-un	4	D
9.	ذ	ذال	Dhál-un	700	Dh (D)

³³ Dýkový alebo malý alif (dosl. *alif chandžarija* alebo *alif saghira*) je zmenšený alif, ktorý sa niekedy zapisuje nad predchádzajúce písmeno ako diakritické znamienko. Píše sa namiesto plnohodnotného písmena alif, ktoré sa z pravopisu vytratilo. V modernom zápise sa často vynecháva, napr. هذا [hádhá].

10.	ر	راء	Rá'-un	200	R
11.	ز	زاي	Záj-un	7	Z
12.	س	سين	Sín-un	60	S
13.	ش	شين	Šín-un	300	Š
14.	ص	صاد	Šád-un	90	Ş
15.	ض	ضاد	Ďád-un	800	Ď
16.	ط	طاء	Tá'-un	9	T
17.	ظ	ظاء	Zá'-un	900	Z
18.	ع	عين	'Ajn-un	70	'
19.	غ	غين	Ghajn-un	1000	Gh (Ĝ)
20.	ف	فاء	Fá'-un	80	F
21.	ق	قاف	Qáf-un	100	Q (Q)
22.	ك	كاف	Káf-un	20	K
23.	ل	لام	Lám-un	30	L
24.	م	ميم	Mím-un	40	M
25.	ن	نون	Nún-un	50	N
26.	ه	هاء	Há'-un	5	H
27.	و	واو	Wáw-un	6	W
28.	ي	ياء	Já'-un	10	J

2.3.1. Pokračovanie juhoarabskej písomnej tradície

Pod arabskými písmami nerozumieme len písma predchádzajúce klasické arabské písmo, ktoré vzniklo približne v 7. stor. n. l. Zahŕňame sem aj

pamiatky tzv. *starej severnej arabčiny* (Ancient Arabian),³⁴ ktorá sa zapisovala zrejme vďaka kultúrnej prevahe Arabie Felix variantmi *epigrafickej južnej arabčiny* (šajhadčiny → 2.2.3. Južné semitské jazyky). Tu je dôležité si uvedomiť, že v púšťach Arabského polostrova sa stretávali dve rozdielne vývinové tradície. Kým stará severná arabčina vychádzala z juhoarabskej písomnej tradície, pre klasické arabské písmo je významná tradícia aramejského písma a predovšetkým nabatejského variantu, ktorý bol jeho priamym predchodcom.

Väčšina nápisov v samostatných epigrafických jazykoch, ktoré chápeme pod označením stará severná arabčina, má iba útržkovitý charakter a obsahuje pravidla vlastné mená, náhrobné a iné komemoratívne nápisy. Časté deformovanie jednotlivých grafém a malá uniformita poukazujú na skutočnosť, že písmo v tých časoch nezohrávalo v kočovných spoločnostiach dôležitú úlohu. Preto nie je ľahké tieto navzájom sa prelínajúce jazyky (či súbor dialektov, keďže norma neexistovala) relatívne blízke k neskoršej arabčine dôkladnejšie charakterizovať. Bádatelia na základe písomných pamiatok postupom času zadefinovali štyri základné varianty starej severnej arabčiny, ktorá sa používala na Arabskom polostrove: *thamúdsku*, *lihjánsku*, *šafá'jsku* a *hasá'jsku* (Versteegh 2007).³⁵

Súčasná bádanie identifikovalo slovo *thamúd* vo viacerých historických súvislostiach. Korán sa, napríklad, zmieňuje o staroarabskom kmeni Thamúd, ktorý zanikol, pretože neprijal odkaz proroka Šáliha. Toto slovo sa našlo i na jednom z nápisov asýrskeho kráľa Sargona II. V súčasnosti sa ním označuje aj množstvo spravidla krátkych nápisov odvodených z juhoarabského písma, ktoré boli objavené v oázach na západe a severe Arabského polostrova. Časovo sa dajú zaradiť do obdobia medzi 8. stor. pred n. l. až 4. stor. n. l.

V kamennej oblasti Šafá' severovýchodne od Damasku bolo objavených asi pätnásťtisíc nápisov, ktoré takisto vychádzali z juhoarabského písma, aj keď geografické vymedzenie tohto variantu sa v súčasnosti nevzťahuje len na púštne oblasti. Nápisy sa datujú do obdobia medzi 1. stor. pred n. l. až 3. stor. n. l. Thamúdske a šafá'jske nápisy obsahujú cenné údaje o spôsobe života severných Arabov (vlastné mená, obchod, lov, bitky, majetkové pomery) a nájdeme v nich dokonca náznaky poetických textov (zmienky o žiali za vzdialenou milou), ktoré môžeme považovať za základ neskoršej staroarabskej poézie. Aj keď ich nemôžeme označiť za literárne pamiatky, vykazujú pozoruhodné typologické

zhody v témach a motívoch, s ktorými sa stretávame u predislamských básnikov (→ 3.1. Predislamská literatúra).

Nápisy v tzv. *lihjánskom* písme pochádzajú prevažne z oázy Dedán (v súčasnosti známej ako al-'Ulá), ktorá sa nachádza 300 km severne od Mediny v miestach, kadiaľ pôvodne viedla Kadidlová karavánová cesta medzi Jemenom a Sýriou. Niekedy sa robia rozdiely medzi staršou (dedánskou) a novšou podobou tohto písma. Väčšina z viac ako 500 nápisov pozostáva najmä z vlastných mien a datuje sa do obdobia medzi 4. až 1. stor. pred n. l.

Hasá'jske písmo sa od juhoarabského takmer neodlišovalo. Bádatelia ho nazvali podľa saudskeoarabskej provincie al-Ḥasá' (nachádzajúcej sa medzi Kuvajtom a Katarom), kde sa dochovalo niekoľko destiatok nápisov pravdepodobne zo 4. až 2. stor. pred n. l.

2.3.2. Počiatky arabského písma

Thamúdske, *lihjánske*, *šafá'jske* a *hasá'jske* písma vychádzali z tradície epigrafickej južnej arabčiny a boli charakteristické používaním určitého člena *h(n)*-. Ak by sme sa chceli venovať priamemu predchodcovi klasického arabského písma, ktorý už používal určitý člen *al-*, musíme sa zamerať na jazykové pamiatky nabatejskej Petry a Palmýry.

Za predchodcu súčasnej arabskej abecedy (*abdžad*) sa považuje *nabatejský* variant *aramejského* písma. Aramejčina sa od začiatku nášho letopočtu šírila zo svojej pravlasti – horného Eufratu až do celého sýrsko-palestínskeho a mezopotámskeho priestoru (→ 2.2.2. Severozápadné semitské jazyky). Rôzne varianty aramejčiny sa stali dominantným jazykom tohto regiónu až do nástupu islamskej civilizácie. Arabské satelitné štátiky si vytvárali vlastné varianty aramejčiny, akými bola napr. *nabatejčina* či *palmýrčina*, z ktorých sa práve nabatejské písmo (používané v období 100 pred n. l. – 350 n. l.) pokladá za priameho predchodcu súčasnej arabskej abecedy. Tento názor na základe porovnávania jednotlivých grafém úspešne presadil už v roku 1865 nemecký orientalista *Theodor Nöldeke*, ktorého stanovisko neskôr podporil aj rakúsky bádateľ *Adolf Grohmann*.

Hlavným mestom nabatejského kráľovstva bola Petra (*al-Batrá'*), ktorej zvyšky môžeme obdivovať v Mojžišovom údolí (*Wádi Músá*) v južnom Jordánsku do dnešných dní. Toto kráľovstvo rozkvitlo v rokoch 169 pred n. l. až 106 n. l. a zaniklo, keď rímsky cisár Traján pripojil nabatejské územie k rímskemu impériu a utvoril z neho provinciu *Arabia Petraea*. Pamiatky nabatejského písma sa však našli nielen v rámci nabatejského kráľovstva, ale aj na Sinaji, v Egypte, severnej Arábii, Sýrii a dokonca v Taliansku.

³⁴ Ide o zastrešujúci termín, ktorý bol zavedený až koncom 20. stor. Preto terminológia nie je ustálená. Niekedy sa hovorí aj o protoarabčine, ranej arabčine či predarabčine.

³⁵ V ostatnom období dochádza vďaka pokroku v bádani k preklasifikovaniu týchto variantov: napr. skupina nápisov označovaná ako thamúdčina E bola preklasifikovaná na hismajčinu (Zemánek 2007).

prepis	p i s m o				a r a b s k é p i s m o				moderné naschí	
	aramejské	nabatejské	sirijské	mandejské	napisy zo Zhabdu	kriškie	naghribi	popisy do 8. st. n. l.		
...	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄 𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 𐤚 𐤛 𐤜 𐤝 𐤞 𐤟 𐤠 𐤡 𐤢 𐤣 𐤤 𐤥 𐤦 𐤧 𐤨 𐤩 𐤪 𐤫 𐤬 𐤭 𐤮 𐤯 𐤰 𐤱 𐤲 𐤳 𐤴 𐤵 𐤶 𐤷 𐤸 𐤹 𐤺 𐤻 𐤼 𐤽 𐤾 𐤿	a b c d

Obr. 21: Prehľad vývoja arabského písma od aramejštiny po moderné naschí³⁶

Nabatejská abeceda s 22 spoluhláskami sa vyvinula z aramejského písma postupným napájaním jednotlivých grafém. Zlom medzi nabatejským a klasickým arabským písmom sa zvyčajne kladie do 6. stor. n. l., klasické

³⁶ Upravené podľa: Jensen, Hans: *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin, Veb Deutscher Verlag der Wissenschaften 1969, str. 313.

arabské písmo sa však stabilizuje až po vzniku islamu. Z pozostatkov nabatejskej ortografie spomeňme napríklad koncovku vlastných mien -w. Pravdepodobne šlo o pádovú koncovku, ktorá sa v klasickej arabčine uchovala napr. v písanej podobe arabského mena 'Amr (عمرو).

Pôvodné aramejské abecedné poradie sa uchovalo zrejme aj vďaka faktu, že šlo o radenie písmen na základe ich číselnej hodnoty, ktorá sa ešte dlho potom používala vo vede: *alif, bá', džím, dál, há', wáw, záj, há', tá'* (1 – 9); *já', káf, lám, mím, nún, sín, 'ajm, fá', šád* (10 – 90); *qáf, rá', šín, tá', thá', chá', dhál, dád, zá'* (100 – 900) a *ghajn* (1 000). Tu spočíva aj základ semitskej numerológie vrátane kabbaly. Názvy jednotlivých písmen sa pravdepodobne pôvodne odvodzovali z obrázkových prototypov (tzv. piktografie), ktoré tvorili predstupeň skutočného písma. V súlade s touto hypotézou napr. *alif* ako piktogram zobrazoval býka, 'ajm oko.

V súčasnosti sa používa nasledujúce abecedné radenie (→ 2.3. Arabské písmo, prehľad arabskej abecedy): *alif, bá', tá', thá', džím, há', chá', dál, dhál, rá', záj, sín, šín, šád, dád, tá', zá', 'ajm, ghajn, fá', qáf, káf, lám, mím, nún, há', wáw, já'*. Menilo sa postupne pod vplyvom zásady formálnej podobnosti susediacich písmen a čiastočne na základe zvukovej podobnosti hlások. Písmená *wáw* a *já'* sa dostali na koniec abecedy, pretože ich arabskí gramatici považovali za „slabé“ spoluhlásky, ktoré sa z morfológického hľadiska správajú inak ako ostatné „silné“ spoluhlásky.

Iné rozdelenia arabských spoluhlások:

- podľa znelosti:
  - znelé: *já', wáw, há', nún, mím, lám, ghajn, 'ajm, zá', dád, záj, rá', dhál, dál, džím, bá'*;
  - neznelé: *hamza, káf, qáf, fá', tá', šád, šín, sín, chá', há', thá', tá'*;
- podľa miesta tvorenia:
  - obojperné (bilabiálne): *wáw, mím, bá'*;
  - perozubné (labiodentálne): *fá'*;
  - medzizubné (interdentálne): *dhál, thá'*;
  - zubod'asnové (alveodentálne): *nún, lám, sín, záj, rá', dál, tá'*;
  - d'asnové (alveolárne): *sín, džím*;
  - emfatické: *, zá', tá', šád, dád*;
  - predopodnebné (palatálne): *já', káf*;
  - zadnopodnebné (velárne): *qáf, ghajn, chá'*;
  - hrdelné (gutturálne): *há', hamza, 'ajm, há'*;
- podľa spodobovania s určitým členom *al-*:
  - slnečné spoluhlásky (*al-hurúf aš-šamsija*): *nún, lám, , zá', tá, sín, šín, záj, rá', dhál, dál, thá', tá'*;
  - mesačné spoluhlásky (*al-hurúf al-qamarija*): *hamza, já', wáw, há', mím, káf, qáf, fá', ghajn, 'ajm, há', chá', džím, bá'*.

Z prehľadu je zrejmé, že viaceré spoluhlásky nemajú obdobu v európskych jazykoch. Sú to najmä emfatické spoluhlásky a práve podľa emfatického *dād* sa Arabi zvykli sami označovať ako „tí, čo vyslovujú písmeno *dād*“ (*an-nāṭiqūn bi 'd-dād*).

Najznámejšou arabskou pamiatkou v nabatejskom písme je nápis vytesaný na náhrobnom kameni kráľa Arabov *Imru' al-Qajsa* z kmeňa Kinda. Datovanie do roku 328 n. l. je nespochybniteľné, pretože sa tento časový údaj objavuje v samotnom nápise. Bol objavený v roku 1901 v sýrskej an-Namáre (asi 120 km severovýchodne od Damasku). Dlho sa považoval za najstarší doklad arabčiny vôbec, avšak nové objavy (napr. z *Qarjat al-Fáw* napísané juhoarabským písmom) túto situáciu podstatne zmenili. Je napísaný vo variante nabatejského písma, niektoré písmená sa však už spájajú, čo zodpovedá prechodu k neskoršiemu arabskému písmu. Jazykom sa nápis približuje ku klasickej arabčine.

V tomto období sa postupne vyvinul i systém rozdielného písania znakov na začiatku, v strede, na konci slova a v samostatnej podobe. Výnimkou je šesť znakov (*alif*, *dā/dhāl*, *rā/zāj* a *wāw*), ktoré nemajú schopnosť pripojenia zľava. Takto prispôbené písmo vyhovovalo potrebám mekkských obchodníkov, ktorí sa obmedzovali na stručnú korešpondenciu či krátke zmluvy. Slová označujúce písacie potreby sú väčšinou cudzieho pôvodu: *qalam* (pero, z gréčtiny *kalamos*), *qirtās* (list papiera, pergamenu, z gréčtiny *chartés*), *lawh* (tabuľka na písanie, z hebrejčiny *lôh*) atď. Písalo sa aj na ovčie a ťavie kosti, hladké kamene, palmové listy, ako aj na papyrus (tzv. *bardija*), ktorý bol egyptským vynálezom.

Diakritické znamienka označujúce krátke samohlásky boli v prvých storočiach hidžry používané selektívne, najmä v koránových odpisoch či v literárnych dielach, v listoch súkromnej a obchodnej korešpondencii pomenej. Arabskí klasickí autori často vyslovovali názor, že ich používanie je urážkou pre čitateľa, a tak by sa mali uvádzať výlučne iba tam, kde je to nevyhnutné na správne pochopenie textu.

2.3.3. Typy arabského písma

Písmo obchodníka, ktorý si spisoval účty a súkromnú korešpondenciu, sa odlišovalo od písma remeselného pisára, ktorý sa snažil veľkosťou znakov či farebnými odtieňmi ulahodiť bohatému mecenášovi, alebo od písma zbožného muža, ktorý prepisoval Korán. Každý z týchto zápisov vyžadoval iný tvar písmen a iný stupeň čitateľnosti alebo estetické hodnoty. Dôkazom toho, že si Arabi uvedomovali typy a odlišnosti arabského písma už v stredoveku, je katalóg knižnice v al-Qajrawáne (Tunisko), v ktorom má písmo každého rukopisu

osobitnú charakteristiku. O typoch arabského písma existuje bohatá stredoveká literatúra v arabčine, perzštine i osmanskej turečtine.

Aj keď sa nám do dnešných čias uchovalo množstvo oficiálnych či súkromných dokumentov rozličného charakteru, najvýznamnejším prameňom poznania arabského písma sú zápisy Koránu, keďže ide o najčastejšie odpisované dielo islamského sveta. Takéto odpisy vykonával remeselný pisár (*kātib*, *warrāq*, *nassāch*), ktorý patril medzi vážených obyvateľov islamských stredovekých miest. Pri prepisovaní Koránu a náboženských textov používal písmo na „posvätné“ účely, keďže sa považovalo za nástroj na sprostredkovanie Božieho slova. Mnohé skvostné odpisy Koránu tak neboli vyhotovené len na čítanie, ale mali za úlohu vyvolať u veriaceho moslima bázeň a obdiv. A tak vďaka všeobecnej averzii k figuratívnemu umeniu nadobudlo arabské písmo nové estetické a umelecké hodnoty, ktoré podnietili vznik jednej z najvýznamnejších foriem islamského umenia vôbec – *kaligrafie* (*ḥusn al-ḥaṭṭ*, t. j. krása písma). Bola prominentným mužským povoláním a azda aj preto sa atrament často pripodobňoval k mužskej voňavke. Máme však informácie o tom, že sa tomuto umeniu venovali i ženy. Kaligraf bol zároveň aj ilustrátorom rukopisov, čo poukazuje na spätosť tohto umenia s maľbou a kresbou.

Obr. 22: Ukážka písma hidžází. Rukopis Koránu z 1. stor. hidžry

Prvé pamiatky koránových zápisov sa dochovali v osobitnom písme tzv. *hidžází*. Bolo pomenované podľa regiónu al-Hidžáz, kde vzniklo, a používalo sa v čase zrodu islamského náboženstva. Ide v podstate iba o spoluhláskový skelet (*rasm*) bez vyznačovania diakritických znamienok – bodiek (*i'džám*). Text je ďalej charakteristický značnými medzerami medzi spoluhláskami, ktoré sa nepripájajú zľava, a predĺženým alifom, ktorý sa zľahka nakláňa doprava.

Na náhrobné epitafy či pri vytváraní monumentálnych nápisov sa využívalo geometrické *kúfske písmo*. V období raného islamu ho využívali aj odpisovači Koránu (*chattátún*, sg. *chattát*). Jeho názov je odvodený z mesta Kúfa v južnom Iraku, aj keď táto spojitosť nie je historicky doložená. Kúfske písmo nepodliehalo kaligrafickým normám, t. j. ešte nebol stanovený pomer jednotlivých ťahov ani ich rozmery. Spravidla nevyznačovalo krátke samohlásky a často nerozlišovalo diakritickými znamienkami ani jednotlivé písmená (napr. *bá', tá', nún*), okrem výnimočných prípadov, aby sa vyhlo dvojznačnosti. Dokonca aj *alif* sa pri niektorých slovách vynechával, napr. *قل qála* (on povedal). Tieto nedostatky sú v koránových kúfskych rukopisoch spravidla vykompenzované červenými bodkami na označenie samohlások – pre *fathu* nad riadok, pre *kasru* pod riadok a za písmeno pre *dammu* (7. stor. n. l.). Raní kaligrafi často nerobili ani medzery medzi slovami. A tak zápisy viedli zámerne k spomaľovaniu čítania a zvyšovaniu ústneho a rétorického charakteru textu. Jeho vysoko dekoratívny účinok začal časom získavať prevahu nad výpovednou funkciou a nadobudol podobu ornamentov, ktoré do dnešných dní zdobia portály budov, výklenky, stropy, steny, minarety či drobné dekoratívne predmety. Neskôr, v 9. a 10. stor., nadobúda kúfske písmo elegantnejšie tvary a formujú sa rozličné štýly. Tie boli pomenované podľa vládnych dynastií, a tak hovoríme o kúfskom písme Aghlabovcov či Ťulúnovcov. Za zmienku stojí vznik ornamentálneho štýlu, ktorý sa pestoval najmä v Egypte počas panovania dynastie Fátimovcov (969 – 1171) a neskôr dospel až do samoučelného ozdobovania, pri ktorom sa samotné písmo ocitlo v úzadí ako bezvýznamná dekorácia. Označujeme ho ako tzv. *pseudokúfske písmo* a postupne sa rozšírilo i do Byzancie (v 10. až 12. stor.). Časom sa architekti naučili dôvtipne využiť pravouhlosť kúfskeho písma a vyvinuli nové, tzv. štvorcové písmo, ktorým sa zapisovali mená či celé frázy do štvorcov. Takéto nápisy boli čitateľné iba preto, že ich obsah bol dobre známy.

Obr. 23: Ukážka geometrického kúfskeho písma z Córdoba³⁷

Kúfske písmo bolo začiatkom 11. stor. nahradené okrúhlejšim písmom *naschí* (*nasch*). Názov písma je odvodený od nabatejského slovesného koreňa *n-s-ch* s významom opisovať a naznačuje, že sa používalo spravidla na prepisovanie dokumentov. Termín sa časom zaužíval u západných orientalistov na označenie rôznych typov okrúhleho arabského písma. Na rozdiel od

³⁷ Jensen, Hans: *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin, Veb Deutscher Verlag der Wissenschaften 1969, str. 316.

anonymných koránových odpisov v kúfskom písme boli odpisy v *naschí* autorizované pisármi či remeselnými ilustrátormi, a tak došlo k výraznému zlepšeniu ich postavenia. Vládcovia ako Núraddín či Šaláhaddín al-Ajjúbí (1138 – 1193) podporovali rozšírenie tohto nového typu písma, aby sa odlišovali od svojich predchodcov. Počas nasledujúcich storočí sa začína objavovať množstvo rozličných formálnych i neformálnych podôb písma *naschí* v arabských, perzských a turecky hovoriacich regiónoch, no na ich klasifikáciu dodnes nemáme primerané vedecké kritériá.

Prelom v dejinách arabského písomníctva predstavovala práca slávneho 'abbásovského vezíra *Ibn Muqlu* (885/886 – 940). Ten sformuloval vizuálne kritériá, ktoré pretvorili strohé ťahy kúfkeho písma do harmonicky štruktúrovanej umeleckej podoby, a kodifikoval šesť významných kaligrafických štýlov (arabsky *al-aqlám as-sitta*, t. j. šesť pier), čím položil základy arabskej kaligrafie. *Al-aqlám as-sitta* sa stali postupne dominantnými v celom kalífáte a o ich ďalší rozvoj sa pričínili veľkí kaligrafi ako *Ibn Bawwáb* (zomrel okolo roku 1022) či *Jáqút al-Musta'simí* (1221 – 1298), pôvodne otrok v službách posledného 'abbásovského kalifa *al-Musta'sima* (1213 – 1258). Jáqút podľa dochovaných prameňov vyhotovil 1 001 exemplárov Koránu a zarezal trstinové pero tak, aby sa dosiahlo tieňovanie ťahov. Aj preto sa *naschí* niekedy označuje ako „Jáqútovo písmo“. Použitie písma *naschí* sa teší veľkej obľube celé storočia a kaligrafi či kníhtlačiarri ho využívajú do dnešných dní.

Medzi tzv. *al-aqlám as-sitta* patria tieto typy písma: *naschí*, *thuluth*, *muḥaqqaq*, *rajhání*, *tawqí'* a *ruq'a*. Elegantné písmo *thuluth* (sülüs) vychádzalo z *naschí*, len bolo o niečo ozdobnejšie. Má množstvo variantov a do dnešných dní slúži najmä v administratíve na zápis dôležitých dokumentov, nadpisov či názvov knižných titulov alebo na označenie jednotlivých koránových súr. Môžeme ho nájsť na najrôznejších materiáloch – na stenách, ozdobných vankúšoch, gobelínoch, závesoch, nádobách či porceláne. Spolu s *naschí* niekedy v 17. stor. vytlačili z bežného použitia písma *muḥaqqaq* a *rajhání*, ktoré sa používali najmä na odpisy Koránu a iných, spravidla náboženských textov. Názov písma *tawqí'* pochádza zo slovesa *waqqa'a* s významom podpísať, a logicky sa tak využívalo najmä v administratíve na podpisovanie dokumentov.

Najjednoduchším typom arabského písma je tzv. *ruq'a*. Používala sa na súkromnú korešpondenciu a v súčasnosti je rozšírená v celom arabskom svete ako písmo každodennej potreby. *Ruq'a* sa vyznačuje niektorými ľahko rozpoznateľnými znakmi: označenie dvoch bodiek je nahradené krátkou horizontálnou čiarkou, tri bodky sú zmenené na vokáň a písmená *šín* (ش) a *sín* (س) sa píšu bez „zúbkov“ ako rovná čiara.

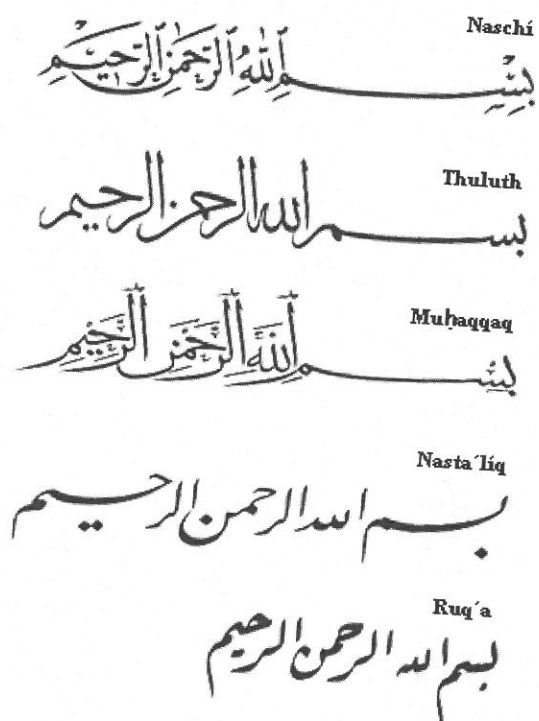
فتح جبل دكان سماه وعلو فوق بابہ لوما
 صغيرا كتب عليه "هنا يباع السمك" فجاء أحد
 أصدقائه وقال له: "لماذا كتبت على اللوح
 كلمة 'هنا' ألا يباع السمك إلا في دكانك؟"
 فحذف صاحب الدكان كلمة 'هنا' ثم جاء
 صديق آخر فقال لصاحب الدكان: "لماذا
 كتبت على اللوح كلمة 'يباع' ألا يفهم الناس
 أنك لا توزع السمك مجاناً؟" فحذف كلمة 'يباع'
 ثم جاء صديق ثالث وقال: "لماذا كتبت
 كلمة 'السمك' ألا يراه الناس ولا يشمونه؟"
 فنزع صاحب الدكان اللوح

Obr. 24: Ukážka písma *ruq'a*³⁸

³⁸ Zdroj: Mitchell, T. F.: *Writing Arabic. A practical introduction to ruq'a script*. London, Oxford University Press 1953, str. 113.

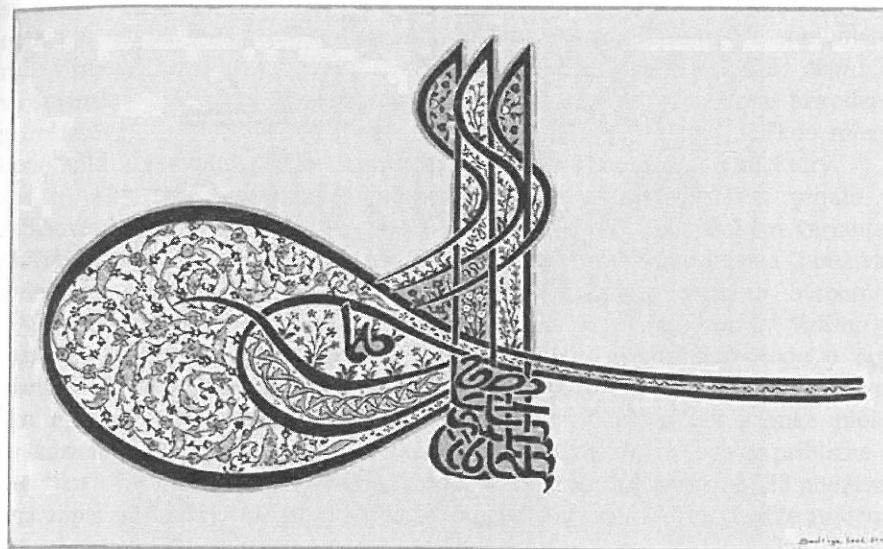
Z písma *naschí* sa vyvinul špecifický typ písma *nasta'liq* (pôvodne *nasch ta'liq*), známy v arabských krajinách aj ako perzské písmo (*al-chaṭṭ al-fārisi*), keďže získalo svoju definitívnu podobu v Tabríze a Šíráze. Odtiaľ sa *nasta'liq* rozšíril do susedných krajín, najmä do Afganistanu, Turecka, Indie, Indonézie a bol prijatý aj na zapisovanie jazyka urdu. Tento typ písma sa uplatnil najmä pri zapisovaní poézie a na miniatúrach.

Obr. 25: Basmala napísaná v piatich typoch arabského písma

Umenie arabskej kaligrafie dosiahlo najvyšší rozkvet v hlavnom meste Osmanskej ríše. Aj preto sa zaužíval výrok, že Korán bol zjavený v Mekke, prednáša sa v Egypte, no zapisuje sa v Istanbule. Práve tu údajne vznikol typ písma *díwání* na zapisovanie úradných dokumentov a diplomatickej korešpondencie. Je však pravdepodobné, že tento typ písma existoval už pred dobytím Istanbulu. Čítanie *díwání* je náročné a vyžaduje znalosť špeciálnych pravidiel.

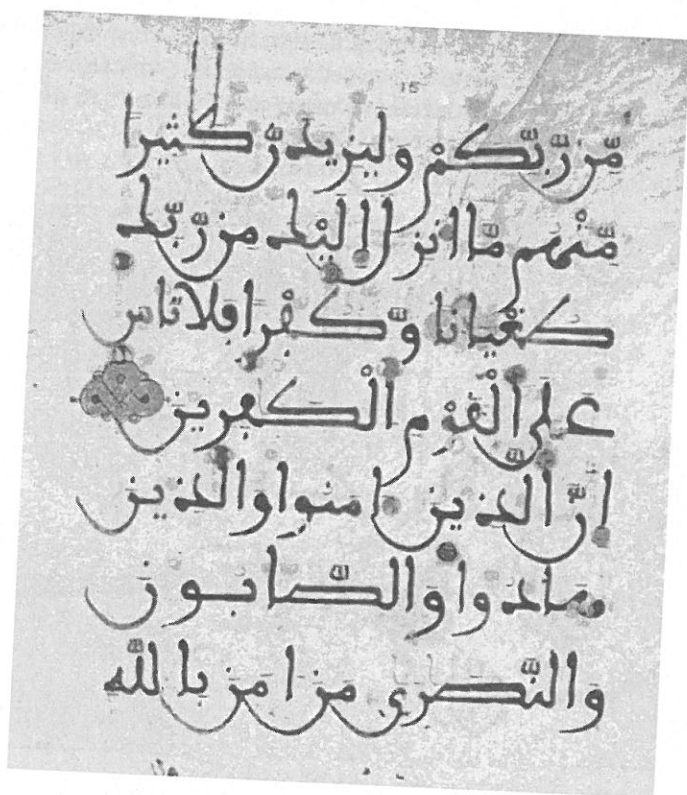
Jedinečným prvkom osmanskej kaligrafie bolo tzv. sultánske signum (*tughrá'*), ktoré sa pridávalo na všetky dôležité vladárove rozhodnutia a korešpondenciu. Obsahovalo sultánovo meno a tituly a najlepší dvorní kaligrafi ho vypracovali do dokonalej podoby.

Obr. 26: Tughrá osmanského sultána Sulajmána Nádherného (1494 – 1566)

V severnej Afrike a moslimskom Španielsku sa používal osobitný typ písma, tzv. *maghribí*, ktoré pripomína kúfske písmo. Bolo charakteristické odlišným písaním spoluhlások *fá'* (ف) a *qáf* (ق), pričom obe písmená si zachovali svoj tvar, len *fá'* malo bodku vyznačenú pod znakom a *qáf* namiesto dvoch bodiek len jednu. Na konci slova sa väčšinou v oboch prípadoch bodky nevyznačovali. Z písma *maghribí* sa vyčleňovalo tzv. sudánske písmo (*súdání*), ktoré sa používalo v západnom Sudáne a západnej Afrike.

Rozšíreným javom islamskej kaligrafie je vytváranie rôznych obrázkov a kaligramov. Ukrývajú v sebe posolstvo, ako napr. vyznanie viery, mená prorokov či významných postáv islamu. Často sa pri ich kreslení využíva zrkadlový efekt alebo majú podobu zvierat'a. Tradícia šiestich najvýznamnejších kaligrafických štýlov (*al-aqlám as-sitta*) sa udržala do dnešných dní a pokračujú v nej i súčasní kaligrafi.

Obr. 27: Ukážka písma maghribí

2.3.4. Šírenie arabského písma

Obdobie islamských výbojov po smrti Proroka Muḥammada (632) predstavuje v histórii arabského jazyka dramatickú zmenu. Počas niekoľkých nasledujúcich desaťročí sa totiž arabčina rozšírila na rozľahlé dobyté územia a stala sa kultúrnym a náboženským jazykom arabsko-islamského impéria. Arabské dobyvateľské úspechy boli obrovské a natrvalo zmenili politickú a národnostnú mapu severnej Afriky a Blízkeho východu. Na dobyté územia sa začali sťahovať arabské kmene a nastalo pomalé, ale dôsledné obdobie arabizácie a islamizácie, často na úkor domácich pôvodných kultúr. Obyvatelia dobytých území prijímali arabčinu ako „nový“ prostriedok komunikácie. Vnášali do nej iba málo zo svojho pôvodného jazyka, často jednoducho preto, že Arabi neboli ochotní učiť sa ich jazyk a používanie slov z domácej reči by im pri komunikácii

nepomohlo. Šíriť sa začalo aj arabské písmo a postupom času ho prijali i nesemitské kultúry, keďže sa dalo pomerne jednoducho modifikovať a upravovať. Podobne ako v minulosti, aj neskôr sa vytvárali nové znaky pomocou pridávania diakritických znamienok. Napríklad v perzskom variante arabského písma vznikli nové písmená پ = p, چ = č, ژ = ž, گ = g. Tieto znaky sú niekedy využívané aj v arabčine spravidla na prepis cudzích slov, častejšie sa objavujú najmä v oblastiach Perzského zálivu. Pochopiteľne, veľa spoluhlások má v iných jazykoch odlišnú zvukovú podobu, napr. arabské *ghajn* sa v osmanskej turečtine čítalo ako spoluhláska g. Tu je celkom prirodzené skonštatovať, že nearabské národy, ktoré prijali arabské písmo, veľkou mierou dopomohli k rozvoju arabskej kaligrafie, islamského umenia a architektúry.

Ako sme spomínali, arabské písmo sa postupom času prijalo na zapisovanie *iránskych jazykov*, najmä perzštiny (*fársi*), s tadžickým variantom *tadžiki* a afganským *dari*. Modifikovanú formu arabského písma používajú i niektoré *berberské jazyky* severnej Afriky (uznaným písmom berberčiny v Maroku je *tifinagh*) a jazyky ako *paštu*, *urdu*, *ujgurský*, *sindský*, *kašmírsky jazyk* či *kurdčina*. Prirodzene, že všetky obohatili arabskú abecedu o nové písmená. Lokálne sa ňou zapisujú i jazyky Madagaskaru a Komorských ostrovov, ako aj niektoré turecké a kaukazské jazyky, konkurujúc tak azbuke plošne zavádzanej počas existencie Sovietskeho zväzu. Arabská abeceda sa približne od začiatku 14. storočia až do Atatürkovej jazykovej reformy v roku 1928 používala i na zápis *osmanskej turečtiny*, aj keď to nebola šťastná voľba, keďže turečtina má až osem krátkych samohlások, pričom arabčina iba tri. Upravené arabské písmo (tzv. *džáwí*) sa stále využíva aj na zapisovanie viacerých jazykov v juhovýchodnej Ázii. Dlhé stáročia sa používalo na zapisovanie *malajzského jazyka*, kde ho už do veľkej miery vytlačila latinka. Stále ho však nájdeme v sultanáte Brunej či na Filipínach. V období 15. – 19. stor. sa modifikovaná arabská abeceda, tzv. *arebica*, objavovala aj v Bosne, hoci snahy presadiť túto abecedu popri cyrilike a latinke nakoniec zlyhali. Takáto literatúra zapísaná arabským písmom, ale nie arabským jazykom v kultúrach, kde arabská abeceda nebola štandardizovaná, sa označuje termínom *alhamjado* (z arab. *al-‘adžamija* – nearabský). Môžeme tak hovoriť o bulharskej, macedónskej, albánskej, bosnianskej, gréckej, čínskej, ba aj o *alhamjado* literatúre bieloruských Tatárov.

Začiacom 20. stor. sa upustilo od používania arabského písma v oblastiach Zakaukazska, kde sa zaviedla latinka a neskôr cyrilika. Aj v Iráne v 60. rokoch minulého stor. prebiehali vášnivé diskusie o účelnosti zachovania arabského písma na zápis perzštiny. V minulosti slúžilo arabské písmo i na zapisovanie niektorých afrických jazykov ako *hausa* a *swahilčina*, aj keď v týchto prípadoch nebolo arabské písmo nikdy štandardizované.

Arabica	Latinka	Arabica	Latinka
آ	a A	ل	l L
ب	b B	ل	lj Lj
ج	c C	م	m M
چ	č Č	ن	n N
ح	ć Ć	ن	nj Nj
د	d D	و	o O
ج	dž Dž	پ	p P
ح	đ Đ	ر	r R
ه	e E	س	s S
ف	f F	ش	š Š
غ	g G	ت	t T
ح	h H	ث	u U
ای	i I	و	v V
ی	j J	ز	z Z
ق	k K	ژ	ž Ž

Obr. 28: Arabská abeceda prispôsobená prepisu bosnianskej literatúry alhamjado³⁹

³⁹ Zdroj: Nametak, Abdurahman: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo, Svjetlost 1981, str. 43.

2.3.5. Arabská paleografia, epigrafika, papyrológia a kodikológia

Dôkladné štúdium arabských písomných pamiatok z rôzneho obdobia je potrebné pre ich správnu interpretáciu a náležité pochopenie kontextu ich vzniku. Skúmaním vývoja a funkcie arabského písma, jeho správnym čítaním a datovaním historických dokumentov sa zaoberá relatívne mladá disciplína arabistiky – *arabská paleografia*. Jej priekopníkom bol lingvista a knihtačiar *Jean-Joseph Marcel* (1776 – 1854), ktorý sa zúčastnil Bonapartovej expedície do Egypta. Marcel ako prvý upozornil na to, že prostredný z textov Rosettskej dosky bol napísaný v démotickom písme a nie v sýrčine, ako sa dovtedy predpokladalo. Najdôležitejším súborným dielom arabskej paleografie je práca *Adolfa Grohmana* (1887 – 1977) *Arabische Paläografie* (I. diel Viedeň 1967, II. diel Viedeň 1971), ktorá však zostala nedokončená (→ 1.2.8. Rakúsko-Uhorsko, Rakúsko, Maďarsko). Chýbajú aj podrobné paleografické príručky, ktoré by vyhovovali súčasným vedeckým kritériám s jasnou terminológiou a opismi rukopisov podľa štandardizovaných pravidiel a presne zafinovaných kategórií.

S arabskou paleografiou úzko súvisí *arabská epigrafika*, ktorá zbiera, interpretuje a sprístupňuje arabské nápisy na rozličných trvácich materiáloch. Mnohé takéto písomné pamiatky vznikli už v ranom islame a predstavujú dôležitý dekoratívny prvok, ktorý sa s obľubou využíval v architektúre. Napr. Skalný dóm v Jeruzaleme, ktorý dal postaviť umajjovský kalif *Abdalmalik ibn Marwán* (685 – 705) v roku 692 n. l. je vôbec prvým takto zachovaným príkladom islamskej monumentálnej architektúry. Aj keď vonkajšia fasáda úplne zmenila podobu v 16. stor. počas panovania osmanského sultána Sülejmána I., vnútorná výzdoba sa zachovala úplne vrátane, pravdepodobne, najstaršieho dochovaného nástenného nápisu v kúfskom písme. Takéto neraz veršované arabské nápisy zdobia nielen sakrálné budovy (mešity, madrasy, kazateľnice, tzv. *minbary*), ale aj mince, čaše, amulety a iné predmety.

Arabskej epigrafike sa dlhý čas nedostalo náležitého odborného uznania, aj keď si učitelia a cestovatelia začali všímať a zapisovať arabské nápisy na rôznych predmetoch, budovách a minciach už v polovici 18. stor. Dôležitosť arabských nápisov pre presnejšie zrekonštruovanie stredovekej histórie si medzi prvými uvedomil nemecký bádateľ *Carsten Niebuhr* (1733 – 1815), ktorý v službách Dánskeho kráľovstva podnikol viacero ciest do Orientu. Za jej priekopníka sa považuje švajčiarsky arabista *Max van Berchem* (1863 – 1921), ktorý počas svojho života zozbieral a vydal obdivuhodné množstvo takýchto pamiatok a inicioval zostavenie korpusu arabských nápisov. Od roku 1993 bol koncept chronologického prehľadu arabských nápisov modernizovaný do podoby elektronickej databázy *Thesaurus d'Épigraphie Islamique*, ktorá si kladie za cieľ zozbierať nápisy z islamských krajín (v arabčine, perzštine, turečtine a iných jazykoch) do roku 1591 n. l. Podobne ako paleografia, aj arabská epigrafika

prešla značným vývojom. Nad'alej tu však ostáva veľa neprebádaného, keďže výskum by mal obsiahnuť plochu rozprestierajúcu sa od Indie až po Pyreneje a od Anatólie až po subsaharskú Afriku. Problematické sú najmä odľahlé a ťažko prístupné púštne regióny v štátoch s nestabilnou bezpečnostnou situáciou.

Na arabskú paleografiu a epigrafiku nadväzuje *arabská papyrológia*. Táto mladá vedná disciplína vznikla koncom 19. stor., keď archeológovia narazili v Egypte na viacero papyrusových nálezísk (napr. slávny objav v lokalite Krokodilopolis v oáze Fajjúm v rokoch 1877 – 78). Zaoberá sa opisom, prekladom, interpretáciou a ochranou arabských pamiatok zachovaných na papyrusoch (a materiáloch ako vosk, drevo, textilie či keramika). Papyrus (po arabsky *bardija*), predchodca dnešného papiera, bol najrozšírenejší materiál na písanie v starovekom Egypte, Grécku a Ríme. Vyrábala sa z drene papyrusovej rastliny šachor papyrusový (*Cyperus papyrus*), ktorá rastie až do výšky piatich metrov. Rastlina sa pestovala od Egypta až po Irak a Arabi ju neskôr vyvážali najmä do Byzancie a Talianska. Podľa dochovaných prameňov sa v Egypte používala na písanie už od 6. dynastie Starej ríše (cca 2365 až 2180 pred n. l.) do 10. stor. n. l., keď ju nahradil papier. Je zaujímavé, že potom, ako sa rastlina prestala pestovať na výrobu papyrusu, postupne vymizla. Papyrus sa vo vlhkom prostredí v iných častiach sveta časom znehodnotil, no suché púštne prostredie Egypta mu prišlo. Preto máme v súčasnosti k dispozícii množstvo papyrusov egyptského pôvodu, ktoré stále čakajú na vedecké spracovanie.

Za zakladateľov arabskej papyrológie sa považujú: priekopník modernej arabistiky barón *Silvestre de Sacy*, rakúski arabisti *Adolf Grohmann* a *Joseph von Karabacek* a Brit *David S. Margoliouth*. Zbierky arabských papyrusov môžeme nájsť roztrúsené po knižniciach celého sveta. Najväčšia z nich je uložená v Rakúskej národnej knižnici vo Viedni. Toto pracovisko sa spolu s Univerzitou v Oxforde, Univerzitou v Heidelbergu a Michiganskou univerzitou radí medzi popredné výskumné centrá v tejto oblasti. Počet uskladnených papyrusov v jej archívoch presahuje 180 000 (z toho 75 000 je v arabčine, ostatné v gréčtine a koptčine) a hoci ide často iba o fragmenty, je to bezpochyby úctyhodné číslo. Arabské papyruses celkom logicky postdatujú dobytie Egypta (pochádzajú približne zo 7. – 10. stor. n. l.) a poskytujú neoceniteľné informácie. Nájdeme medzi nimi dokumenty súkromného charakteru (osobnú korešpondenciu, svadobné zmluvy či dokumenty týkajúce sa rozvodov), obchodnú korešpondenciu vrátane nájomných a obchodných zmlúv, rozličné potvrdenia o predaji a kúpe, právne administratívne dokumenty o vyzbieraných daniach, dedičstve, spravovaní majetku či poľnohospodárskych aktivitách. Nezriedka z nich získame informácie o ich majiteľoch či o profesionálnych pisároch, ktorí ich zhotovili. Často však ide o anonymné informácie, ktoré nám podávajú svedectvo o spoločenskom dianí a každodennom živote bežných ľudí, ktoré v iných prameňoch nenájdeme.

Práca s arabskými papyrusmi je veľmi problematická a kladie na bádateľa mimoriadne nároky. Dokumenty sú nezriedka vážne poškodené a zapisované bez diakritických znamienok (bodiek) vo voľnom jazyku, ktorý sa odchyľuje od klasickej normy (→ 2.4.7. Stredná arabčina). Okrem filologických znalostí sú potrebné solidne vedomosti v oblasti arabskej paleografie ako aj dôkladný prehľad historických reálií daného obdobia. Spomedzi súčasných významných papyrológov spomeňme *Wenera Diema*, *Geoffreya Khana* či *Petru Sijpesteijn*.

Arabská kodikológia bola pôvodne súčasťou arabskej paleografie. Samostatnou vednou disciplínou sa stala len v polovicike minulého storočia, keďže chronologické či geografické zaradenie rukopisov na základe formy písma v poslednom období čoraz viac dopĺňa skúmanie samotného materiálu (druh pergamenu, papiera alebo atramentu) a technických aspektov (forma spracovania, členenie popísaného priestoru na stránke atď.). Kodikológia sa ďalej zaoberá zbieraním a vedeckým vyhodnocovaním (históriou a pôvodom) arabských rukopisných textov (*machṭūṭát*). Pod arabskými rukopismi rozumieme ručne napísané knihy v arabskom jazyku, ktoré sa bežne predávali a kolovali medzi ľuďmi. Keďže sa pracne opisovali, bolo ich málo a boli pomerne drahé. Hodnotné zbierky vlastnili iba bohatí ľudia, vládcovia a sultáni alebo sa uchovávali v knižniciach pri mešitách a školách. Rukopisy sú neraz aj výtvarnými skvostmi, pretože sú často bohato ilustrované a ozdobené rozličnými miniatúrami. Obsahujú diela zo všetkých odvetví arabských vied ako zemepis, farmácia, matematika, astronómia či arabská krásna literatúra – poézia i próza. Európania sa s arabskými rukopismi lepšie oboznámili až v 19. storočí po Napoleonovej expedícii do Egypta (→ 2.4.6. Moderná spisovná arabčina). Veľké knižnice ich skupovali pomocou agentov a diplomatov od súkromníkov v Egypte, Libanone, Sýrii, Tunisku, Maroku, Istanbule, Perzii či Indii. Takto postupne vznikali veľké zbierky arabských a iných orientálnych rukopisov v rozličných knižniciach a centrách v Európe a v USA: v Národnej knižnici v Paríži, v Britskom múzeu, v Cisárskej knižnici v Berlíne, v Dvorskej knižnici vo Viedni, v Univerzitnej knižnici v Leidene, v Oxforde, v Cambridge a inde. Vzácnu zbierku orientálnych rukopisov bosnianskeho učenca, básnika a prekladateľa *Safveta Bega Bašagića* (1870 – 1934), ktorú priamo od majiteľa zakúpila Univerzitná knižnica v Bratislave v roku 1924, sprístupnili bádateľom prostredníctvom prehľadného katalógu orientalisti K. Petráček, J. Blaškovič a R. Veselý.⁴⁰ Zbierka obsahuje 598 rukopisov a 365 tlačených kníh zo 16. až 19. storočia a od roku 1993 je súčasťou programu UNESCO Pamäť sveta.

⁴⁰ *Arabské, turecké a perzské rukopisy Univerzitnej knižnice v Bratislave*. Za redakcie Jozefa Blaškoviča napísal: Karel Petráček, Jozef Blaškovič a Rudolf Veselý. Bratislava, Univerzitná knižnica 1961.

Je potešiteľné, že po roku 2000 výrazne narástol počet publikácií, ktoré sa venujú arabským rukopisom (najmä paleografii a kodikológii). Nájdeme medzi nimi aj prvú príručku arabskej kodikológie, ktorá bola zostavená pod vedením *Françoisa Dérochea: Islamic Codicology. An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script* (2006).

2.4. Vývoj arabského jazyka

2.4.1. Arabčina v predislamskom období

Sever Arabského polostrova zaberajú zväčša neúrodné stepi a púšte s nepravidelne rozmiestnenými oázami. Od úrodného a bohatého juhu ho oddeľuje prirodzená hranica – púšť *Rub' al-cháli* (Prázdna štvrt'). Podľa viacerých bádateľov sa niektoré semitské kmene obývajúce oblasť Úrodného polmesiaca oddelili od usadeného obyvateľstva (*ahl al-ḥadāra*) a vydali sa do púští kočovať. Jazyk, ktorý v súčasnosti nazývame arabčina, sa zrodil niekedy v tomto procese kočovníctva a beduinizácie, keď sa tieto kmene museli presúvať z miesta na miesto za novými pastvinami a zdrojmi obživy, o ktoré zvädzali kmeňové boje. Chudobné pastierske a kočovné obyvateľstvo sa živilo najmä chovom tiav. Prvé pokusy o udomácnenie tohto zvierat'a sa objavili na juhu Arábie, odkiaľ sa ďalej šírili na sever po kadidlovej ceste. Celému procesu pravdepodobne dopomohol vynález nového druhu sedla, pomocou ktorého sa ťava dala osedlať. Tieto skupiny kočovných pastierov – beduínov (*ahl al-badw*) boli na základe uchovaných prameňov identifikované ako Arabi.

Pôvod slova *Arab* nebol dosiaľ uspokojivo vysvetlený. Aj keď sa ponúka viacero riešení, ani jedno z nich nebolo prijaté bez výhrad. Ak je pravda to, že ide o slovo odvodené od mena lokality (*Wādī 'Araba*) či od koreňa '-r-b/gh-r-b, je zrejme, že ide o označenie, ktoré dali Arabom okolité národy. Samotný termín je veľmi starý, najstaršie zmienky sú zaznamenané v klinovom písme datovanom do roku 853 pred n. l., z obdobia vlády asýrskeho kráľa Salmansara III. Slovo sa objavuje aj na spomínanom nápise zo sýrskej an-Namáry (→ 2.3.2. Počiatky arabského písma), kde sa dalo identifikovať spojenie: „kráľ všetkých Arabov“ (*malik al-'Arab kullih*).

Väčšina lingvistov sa v súčasnosti domnieva, že už v predislamskom období (*al-džáhilija*) došlo k diverzifikácii medzi hovorovým jazykom a jazykom poézie. Tieto hovorové jazyky, t. j. varianty arabčiny rôznych kmeňových zväzov, sa označujú ako tzv. *predislamské dialekty*. Odlišnosti medzi nimi

zrejme neboli veľké a pravdepodobne sa obmedzovali na oblasť *i'rábu*⁴¹. To by vysvetľovalo skutočnosť, prečo sa tieto kmene medzi sebou dorozumievali s relatívne ľahko, aj keď s rastúcou vzdialenosťou zrozumiteľnosť pochopiteľne klesala.

Pod jazykom poézie rozumieme vyspelý jazyk, tzv. *básnické koiné*. Teória o existencii *básnického koiné* zároveň potvrdzuje výnimočné postavenie básnikov (*šá'ir*, pl. *šu'ará'*), veštcov a kňazov (*káhin*, pl. *kahana*), ktorí sa v tých časoch tešili mimoriadnej úcte. Predstavovali kolektívnu kmeňovú pamäť, ktorá uchovávala a odovzdávala duchovné dedičstvo ďalším pokoleniam. Je pravdepodobné, že si práve táto skupina ľudí spolu s tradentmi (*ráwin*, pl. *ruwát*) udržiavala aktívnu znalosť archaických podôb jazyka s komplikovaným systémom skloňovania, ktoré bežní ľudia neovládali. Bádatelia (najmä M. Zwettler 1978) sa domnievajú, že znakom dokonalosti básnického jazyka bola práve majstrovská znalosť *i'rábu*, ktorý už v tých časoch vymizol z hovorového prejavu. Zrejme z tohto jazyka sa postupne vyvinula klasická arabčina. Nešlo však o skokovú zmenu, ale o proces trvajúci niekoľko storočí. Len od vzniku Koránu, čo bola udalosť, ktorá celý proces urýchlila, k prvej gramatike arabčiny ubehlo približne 120 rokov.

Arabskí gramatici mali odpradáva na vývoj jazyka odlišný názor. Podľa nich komunikovali kmene obývajúce Arabský polostrov iba v jednom, viacmenej totožnom jazyku (*kalám al-'Arab*) zhodnom s jazykom beduínov. Používali ho na bežnej i medzikmeňovej úrovni a skladali v ňom poéziu. Boli si síce vedomí istých odlišností v rôznych častiach Arabského polostrova, pokladali ich však za marginálne. V tomto jazyku údajne predniesol Prorok Muḥammad aj svoje Božie poslanstvo. Keď si však po výbojoch začali osvojovať arabčinu iné národy, vniesli do nej množstvo chýb a nepresností a jazyk skomolili (*fasád al-kalám*). Čistú arabčinu bolo potom podľa nich možné počuť iba z úst kočujúcich beduínov, ktorí neboli vystavení novým vplyvom. Aj slávny arabský polyhistor *Ibn Chaldún* zastával názor, že kočovní beduíni v predislamskom období oplývali vzácnou jazykovou intuíciou. Nazdával sa, že títo beduíni až do prvého storočia islamu, keď sa ich jazyk dostal pod nepriaznivý vplyv usadeného obyvateľstva, používali v hovorovom prejave koncovky. Nemožno presne určiť, ako dlho pretrvával beduínsky ideál jazykovej čistoty, ale podľa dochovaných správ kalifovia a dôležití hodnostári posielali svojich synov do púšte nielen preto, aby sa naučili dobre strieľať a loviť zver, ale aby si aj osvojili správny jazyk.

Otázka, či si arabské dialekty v predislamskom období uchovávali v hovorovej podobe plné tvary skloňovania alebo sa koncovky už nevyslovovali,

⁴¹*I'ráb* je jeden zo základných termínov arabskej gramatiky. Tá nechápala skloňovanie mien a časovanie slovík tak, ako ich poznáme my v Európe, a obmieňanie tvarov slov vysvetľuje osobitným spôsobom.

sa doteraz uspokojivo nezodpovedala. Podobným spôsobom sa dlhší čas diskutovalo o autenticite predislamskej poézie skladanej v 5. a 6. stor. n. l. Výnimočnou charakteristikou tohto ústne tradovaného korpusu je totiž jazyková (morfologická a syntaktická) homogenita bez výraznejších odlišností, ktoré by sa pri predpokladaných rozdieloch medzi kmeňovými variantmi dali očakávať. Predislamská poézia bola zapísaná až v 8. stor. n. l., keď sa začal meniť pohľad na predislamskú minulosť a odsúdeniahodné pohanské obdobie sa postupne v očiach kritikov zmenilo na vek zidealizovaných pravých arabských hodnôt. V 20. stor. sa objavili pochybnosti, či pri týchto zápisoch nebola predislamská poézia zároveň dôkladne prepracovaná. Jej autenticitu začali kriticky vnímať ako prví britský orientalista *David S. Margoliouth* a slávny egyptský literát *Ṭāhā Husajn* (→ 3.7.3. Klasická moderná arabská próza), ktorý v diele *Fi 'š-ši'r al-džāhilī* (O poézii v džāhilīji, 1926) dospel k záveru, že predislamské básne boli vo veľkej miere dielom filológov a básnikov neskorších čias. Pre tento názor ho egyptský predseda vlády *Ismá'il Šidqī Paša* zbavil profesúry. Vedecké diskusie nakoniec viedli k odmietnutiu hyperkritických názorov a konštatovalo sa, že väčšina predislamskej poézie je v zásade autentická. S istými zásahmi do textu však musíme počítať, hlavne v prameňoch, ktoré slúžili na kodifikáciu klasickej arabčiny (predovšetkým poézia).

2.4.2. Zápis a jazyk Koránu

Jedným zo základných diel raného obdobia vývoja arabčiny je bezpochyby Korán. Podnietil vznik arabskej gramatickej tradície, keďže bolo potrebné túto svätú knihu dochovať v pôvodnej podobe a šíriť ju a vysvetľovať novým moslimom v rozrastajúcom sa impériu. Postupom času totiž zahynulo mnoho veriacich, ktorí poznali Korán naspamäť, a hrozilo, že sa nedochová v pôvodnej podobe budúcim pokoleniam. Podľa arabských historických prameňov dali údajne podnety na zostavenie Koránu pravoverní kalifovia *Abú Bakr* (632 – 634) a *'Umar* (634 – 644), no zdôrazňuje sa najmä úloha tretieho kalifa *'Uthmána ibn 'Affána* (644 – 656). Ten vymenoval špeciálnu redakčnú komisiu a poveril ju zostavením celého koránového textu. Na jej čelo vymenoval *Zajda ibn Thábita*, ktorý si údajne vyhotovil vlastný zápis Koránu ešte ako Muḥammadov pisár. Táto komisia vypracovala tzv. spoluhláskový skelet (*rasm*), stanovila počet koránových súr, veršov v súrach a ich súčasné poradie. Potom ho kalif schválil a prikázal rozposlať miestodržiteľom do Mekky, Kúfy, Basry a Damasku. Takto vznikol autorizovaný text Koránu, ktorý sa do dnešných dní vo vedeckej literatúre spomína ako *'Uthmánova redakcia* alebo tzv. *Vulgáta*. Ešte dlho potom sa však v niektorých oblastiach kalifátu (najmä na území dnešného Iraku) udržiavali v praxi iné čítania, aj keď sa časom čoraz väčšmi

presadzovalo oficiálne znenie. Prvé zápisy Koránu (tzv. *muṣḥafy*) sa trochu líšili, hoci významnové odchýlky boli minimálne, napr. použitie synonyma či iná formulácia rovnakej myšlienky. Používanie bodiek na odlišenie niektorých spoluhlások (napr. *bá'*, *tá'*, *thá'*, *nún*) sa zaviedlo až o niečo neskôr.

Ani tradícia vyznačovania samohlások sa nepresadzovala jednoducho, pretože zápisy boli len akousi mnemotechnickou pomôckou, dielo bolo určené predovšetkým na počúvanie. Z raných islamských zdrojov sa dozvedáme, že vyznačovanie samohlások čelilo aktívnej opozícii, a tak v prvých koránových rukopisoch samohlásky buď úplne chýbajú, alebo boli pripísané neskôr. Zavedenie špecifických diakritických značiek (*ḥarakát*, sg. *ḥaraka*, malé *wáw* pre krátku *u*, časť malého *já'* pre krátku *i* a malý *alif* pre samohlásku *a*), ktoré nahradili starší systém vyznačovania samohlások pomocou bodiek, sa tradične pripisuje jednému z prvých arabských gramatikov – *Abú 'l-Aswadovi 'd-Du'alimu* (603 – 688). Bodky odlišujúce jednotlivé spoluhlásky zaviedli až jeho žiaci.

Aj z týchto dôvodov varianty čítania jednotlivých veršov tzv. *qirá'át* vznikali, vyvíjali sa a zanikali dlhší čas. Šlo o drobné odtienky, ktoré sa objavovali pri rôznych spôsoboch čítania. Táto situácia pretrvávala, pokiaľ rešpektovaný recitátor Koránu *Ibn Mudžáhid* (860 – 936) neobmedzil s podporou mocenských inštitúcií počet uznávaných škôl čítania na sedem (*al-qirá'át as-sab'a*). Zároveň zakázal iné spoluhláskové čítania ako *'Uthmánovu* redakciu. Koránovému čítaniu sa venuje samostatná vedecká disciplína *'ilm al-qirá'át* (koránová kritika), ktorá sa zaoberá rytmikou, melodikou, tempom recitácie, technikami osvojovania textu a pravidlami výslovnosti. V zásade však môžeme pri *qirá'át* skonštatovať, že drobné nuansy v čítaní nemenia podstatným spôsobom zmysel koránových veršov.

Jazyk Koránu veriaci moslimovia pokladajú za najčistejšiu a najdokonalejšiu podobu arabčiny, za dielo Božieho zjavenia (*waḥj*) a jeden z Božích zázrakov (*i'džáz*). Vzájomné prepojenie medzi jazykom a náboženstvom je v tomto prípade veľmi silné, podobne ako viera gramatikov a teológov v božský pôvod arabčiny. Preto nemožno Korán napodobniť alebo, ako sa nazdávajú islamskí duchovní už od čias stredoveku, uspokojivo preložiť do iných jazykov. Už v 12. stor. bol však Korán preložený do tureckého jazyka a niektoré dochované perzské preklady majú viac ako tisíc rokov.

Západná arabistika dnes už považuje za prijatý fakt, že sa Korán dochoval v *básnickom koiné*, teda v jazyku básnikov a prorokov. Najmä mekkské súry a predovšetkým úvody k nim pripomínajú výroky káhinov a prorokov, ktorým sa pripisovali nadprirodzené schopnosti. Sú charakteristické dramatickou rétorikou a obsahujú hrozby, chvály a apokalyptické videnia sprevádzané snahou presvedčiť poslucháčov o pravdivosti obsahu koránového proroctva. V medínskom období sa štýl rozprávania mení. Je prozaickejší a získava

administratívny až právny charakter, čo súvisí s potrebou organizácie novovzniknutej moslimskej obce. Veľká časť Koránu je zapísaná v bohatom jazyku a vo forme rýmovanej prózy *sadž'*, čo zdôrazňuje skutočnosť, že bol určený predovšetkým na recitáciu a dochovával sa ústnym podaním. Preto koránová recitácia (*tadžwíd*) vyvoláva do dnešných dní u poslucháčov zvláštny akustický efekt a mnoho ľudí v nej nachádza estetický zážitok, ktorý môžeme v Európe prirovnať k pôžitku z dobrej hudby či z pohľadu na krásne umelecké dielo. Snaha čo najpresnejšie opísať správnu výslovnosť a artikuláciu podnietila vznik arabskej fonetiky (*'ilm al-ašwát*).

Napriek tomu, že Arabi tvoria v súčasnosti iba štvrtinu svetovej moslimskej populácie, zostáva arabčina nepochybniteľným jazykom islamského náboženstva. Moslimovia v Bosne, Mali, Senegale, Bangladéši či Indonézii vedia po arabsky často iba málo, no snažia sa pochopiť a naučiť naspamäť celé časti Koránu prostredníctvom vzdelávania v tradičných náboženských školách (*katátib*, sg. *kuttáb*), ktoré pretrvali až do súčasnosti. Osvojenie si celého koránového textu, ktorý je rozdelený do 114 súr a 6000 veršov (*áját*), je bezpochyby úctyhodný výkon. Ten, komu sa to podarí, dostane titul *háfiz* (znalec Koránu) a vyslúži si uznanie a vážnosť okolia.

2.4.3. Vznik arabskej gramatickej tradície

V ranom islamskom období existovali iba dva zásadné pramene arabského jazyka: Korán a predislamská poézia. Oba zohrali zásadnú úlohu pri formovaní jazyka známeho ako *klasická arabčina*. Po jej standardizácii arabskými gramatikmi v prvých storočiach islamu zostala po morfolologickej stránke až do súčasnosti prakticky nezmenená. Isté odchýlky však dopomáhajú rozlíšiť jej rané štádium – *predklasickú arabčinu* a neskoré štádium – *postklasickú arabčinu*. Práve za tento prienik do súčasnosti, akým sa nemôžu pochváliť veľké kultúrne jazyky antického stredoveku, sa platí vysoká daň v podobe izolácie normovanej arabčiny (*fušhá*) od živého jazykového vývoja (hovorové dialekty).

Okrem potreby správneho pochopenia svätej knihy bola pre vývoj arabskej gramatickej tradície dôležitá pedagogická činnosť. S rozrastajúcim sa kalifátom sa totiž zvyšovala potreba šíriť jazyk a školiť nových administratívnych zamestnancov. Prvé dve gramatické a v mnohých ohľadoch aj teologické školy sa vytvorili krátko po arabskom obsadení Iraku – v Basre (637) a Kúfe (638). Každá z nich však presadzovala osobitný systém (*madhab*) a terminológiu. Ich rivalita pretrvávala viac ako storočie a iba potom sa podarilo tretej škole v Bagdade (762) vytvoriť syntézu, keď tieto dva systémy prepojila (*chalaṭa*). V tomto prostredí sa sformovali zásady tzv. *arabskej národnej*

gramatiky, ktorá sa vyznačuje osobitým chápaním gramatických pravidiel a špecifickou vlastnou terminológiou. Arabčina je tak jedným z mála svetových jazykov, ktoré majú vypracovaný rovnako starý podrobný lingvistický opis, ako sú jeho najstaršie náboženské texty.

Kodifikácia arabskej gramatiky vyvrcholila v Basre zostavením jednej z prvých kníh v arabčine vôbec, ktorá nikdy nedostala formálny názov a známa je jednoducho ako *Kitáb Sibawajh* alebo *al-Kitáb* (Kniha). Ponúkala na tie časy vyčerpávajúci opis arabského jazyka, ktorý sa pripisuje synovi perzského konvertitu menom *Sibawajh* (zomrel okolo r. 798). Ten sa pokladá za zakladateľa vedy o arabskej gramatike a arabskej lingvistike a jeho koncept jazyka zostavený v 8. stor. n. l. má do dnešných dní univerzálnu platnosť. Arabská gramatika sa označuje termínom *'ilm an-naḥw*, t. j. veda o spôsobe (akým hovoria ľudia). Spolu s vedami o islamskom náboženstve sa zaraďuje medzi tzv. čisté domáce arabské vedy (→ 3.5. Náuková próza).

Al-Kitáb bol na tie časy vskutku pozoruhodným dielom. Jeho súčasné tlačene vydanie sa rozsahom blíži k tisícke husto popísaných strán a aj z modernej perspektívy odráža vysokú úroveň jazykového myslenia. Je prirodzené, že sa nám ponúka myšlienka poobzerať sa po skorších vzoroch a vplyvoch (gréckych, indických či sýrskych), ktoré sa mohli podieľať na jeho formovaní. Každý z nich má niečo do seba, no žiaden zatiaľ neponúkol uspokojivé argumenty. Vtedajšie arabské pramene o jazyku sú skromné a najpodrobnejším zdrojom je opäť *Sibawajh*, keďže vo svojom diele zaznamenal i diskusie s oponentmi a autoritami, ktorých nazýva *naḥwíjún* (gramatici). Niet pochyb, že mal k dispozícii množstvo materiálu a spracoval ho vlastným nenapodobiteľným štýlom. Vytvoril tak jednu z mála arabských gramatík, ktorá zaznamenáva aktuálnu jazykovú situáciu z pozície očitého svedka, keďže svoju prácu konzultoval s púštnymi beduínmi (*al-'Arab*). Takto vo svojej gramatike podáva presvedčivý dôkaz o prioritnom postavení beduínskych jazykových informátorov.

Aj neskoršie arabské gramatiky prinášali zaujímavý materiál, ale v zásade vychádzali zo *Sibawajha* a nepokladali za potrebné zaznamenávať hovorový jazyk. *Al-Kitáb* síce nebol vhodný na pedagogické účely, ale mal silný normatívny charakter, ktorý obsiahol všetky dôležité aspekty klasickej arabčiny. Zaujímavé je aj to, že sa v diele nezdôrazňuje výnimočnosť koránového jazyka a ani sa nespomína doktrína koránovej jedinečnosti (*i'džáz*), aj keď je zrejmé, že autor bol oboznámený s viacerými spôsobmi koránového čítania. Ideálny jazyk nazýval *al-luḡha 'l-'arabíja 'l-qadíma 'l-džajjida* – stará dobrá arabčina. V otázke vzťahu arabských gramatikov k jazyku tak pozorujeme paradoxnú skutočnosť: zatiaľ čo jazyk nevzdelaných beduínov kodifikovaný prvými generáciami arabských gramatikov platí za najvyššiu formu jazykovej čistoty,

najvyššou formou vyjadrovania myšlienok je reč Boha zjavená v Koráne. Morfológia (*'ilm aš-šarf*) sa osamostatnila v 9. stor.

Síbawajh pravdepodobne vďačí za veľa svojmu nemenej slávnemu učiteľovi *al-Chalílovi ibn Aḥmadovi* (718 – 786 alebo 791). Pokladal ho za dôležitý zdroj inšpirácie a informácií a odvolával sa na neho, či už priamo – menom, alebo nepriamo (*sa'altuhu* – spýtal som sa ho) takmer na každej strane svojho diela. *Al-Chalílovi ibn Aḥmadovi* sa pripisuje zostavenie prvého slovníka arabského jazyka, ktorým tak položil základy ďalšieho vedného odboru – *arabskej lexikografie* (*'ilm al-lughā*). Nazýva sa *Kitáb al-'ajn* (Kniha písmena *'ajn*⁴²), pretože toto písmo považoval za prvú spoluhlásku arabskej abecedy podľa miesta výslovnosti (znelá úžinová faryngála). Na základe tohto kritéria zoradil všetky slovesné korene s tým, že tzv. slabé spouhlásky *wāw*, *alif* a *jā'* umiestnil až na koniec.

Al-Chalílovo radenie spoluhlások, ktoré sa nám môže zdať v súčasnosti na bežné použitie nepraktické, pretrvalo až do 14. stor. Jeho dielo sa stalo vzorom pre ďalšie generácie arabských lexikografov, pretože plne využívalo vtedajší korpus arabského jazyka vrátane citácií z Koránu a predislamskej poézie.

Príspevok *Síbawajha* a *al-Chalíla ibn Aḥmada* k vzniku a rozvoju arabskej gramatickej tradície a lexikografie bol v mnohých aspektoch kľúčový, pretože poskytli základ (pravidlá) klasickej arabčiny. Od ich diela sa odvíja celá ďalšia arabská lingvistická tradícia v podstate až do konca devätnásteho storočia.

2.4.4. Charakteristika klasickej arabčiny

V prvých desaťročiach arabského rozmachu nebola standardizácia arabčiny zďaleka završená. Preto arabská vládnuca elita ponechávala na dobytých územiach v Sýrii, Egypte či v Perzii domácich grécky, perzsky či sýrsky hovoriacich úradníkov. Postupný prechod z gréčtiny, sýrčiny a koptčiny na arabčinu sa dá vypozerovať z množstva papyrusov, ktoré sa našli v Egypte. Nesmieme podceňovať ani zásadnú zmenu životného štýlu časti obyvateľstva, keď sa mnohí Arabi vzdali kočovného beduínskeho spôsobu života a usadili sa v mestách. Táto zmena musela mať zásadný vplyv na štruktúru slovnej zásoby. Množstvo slov týkajúcich sa podrobného opisu života na púšti, sa tak stalo pre usadené obyvateľstvo zbytočnými. Na druhej strane narástla potreba pomenovať nové skutočnosti.

⁴² Slovo *'ajn* môžeme prekladať aj ako oko, prameň alebo zdroj. Iné vysvetlenie hovorí, že kniha dostala toto meno, pretože predstavuje prameň arabskej slovnej zásoby.

Arabčina sa stala písomným štandardom celého kalifátu nariadením umajjovského kalifa *'Abdalmalika ibn Marwána* (685 – 705) viesť register daní (*díwán*) namiesto gréčtiny a strednej perzštiny v arabčine. Počas jeho vlády sa začali raziť aj mince s arabským nápisom (od roku 697). Zmena však bola postupná, o čom svedčí množstvo bilingválnych dokumentov. Okrem moslimskej elity prijala arabčinu, aj keď s istými obmenami (→ 2.4.7. Stredná arabčina) a s určitým oneskorením, i židovská (9. stor.) a kresťanská náboženská menšina (8. stor.). Kalif *'Abdalmalik* však pochopil, že arabské písmo potrebuje spresniť. Iniciatívy sa ujal umajjovský miestodržiteľ v Iraku *al-Ḥadždžádž ibn Júsuf ath-Thaqafi* (661 – 714), ktorý dal údajne pokyn vypracovať dodatky k arabskej abecede, na základe ktorých bolo možné rozlišovať dovtedy nejednoznačné grafémy. V tomto období sa objavujú prvé výklady Koránu a horlivo sa zhromažďujú všetky Muḥammadove skutky a výroky, tzv. *ḥadíthy*.

Arabčina sa takto stáva jazykom vzostupnej sociálnej mobility. Pre obyvateľov kalifátu bolo výhodné sa ju naučiť, najmä preto, že jej znalosť podmieňovala akúkoľvek ďalšiu intelektuálnu kariéru. Musel ju ovládať každý štátny úradník bez ohľadu na etnickú príslušnosť. Jej štúdium nebolo ľahké, pretože ani pre samotných Arabov nebola klasická arabčina prostriedkom bežnej komunikácie. Výrečnosť, čiže schopnosť vyjadriť sa dokonale v klasickej jazyku (tzv. *fašáḥa*), sa stala jednou zo základných potrieb vzdelaného človeka. V období medzi rokmi 750 až 1500 je známych viac ako 4000 učencov, ktorí spoločne vytvorili obrovský korpus informácií. Musíme pripomenúť, že „znalec jazyka“ nebola profesia, ktorou by si mohol človek zarábať na živobytie. Takíto ľudia však neboli bez mocenského vplyvu, keďže mnohí zároveň zastávali funkciu právnikov (*faqih*, pl. *fuqahá'*) či štátnych sekretárov (*kátib*, pl. *kuttáb*) a neraz pôsobili ako vychovávateľia a učiteľia na kalifovom dvore. Základné vzdelanie zabezpečovali tradičné koránové školy (*kuttáb*, pl. *katátib*), kde sa deti metódou memorovania učili čítať, písať a recitovať Korán. Od čias Umajjovcov do obdobia prienikania západných vzdelávacích metód boli tieto školy jediným miestom, kde sa dalo nadobudnúť základné vzdelanie. Vyššie vzdelanie zabezpečovali *madrasy*.

Arabská gramatická tradícia je vďaka svojej originalite výrazne odlišná od grécko-latinského gramatického modelu a má vlastnú špecifickú terminológiu. Dá sa dokonca povedať, že klasická arabčina vznikla zásahom arabských filológov, a tak ide do istej miery o umelý výtvar. Zásadné rozdiely v chápaní gramatického systému spôsobujú nemalé problémy a časté nedorozumenia medzi študentmi arabčiny a arabskými lektormi.

Učebnice arabského jazyka vypracované arabistami postupujú takmer bez výnimky podľa grécko-latinského gramatického modelu a so základnou arabskou terminológiou oboznamujú študentov iba v náznakoch. Tento postup má svoje didaktické opodstatnenie, nakoľko je nám bližší, aj keď na vyšších

úrovniah by mohla byť znalosť arabskej gramatickej tradície dôkladnejšia. Aby sme v krátkosti ukázali odlišnosti medzi európskym a arabským chápaním jazyka, uvedieme si jeden príklad: Veta sa po arabsky povie *džumla* a môže byť v obidvoch gramatických systémoch menná alebo slovesná. Arabská menná veta (*džumla ismija*) je charakteristická tým, že sa začína menom: *Muhammad jadrusu fi 'l-madrasa*. (Muhammad sa učí v škole.) Arabská slovesná veta (*džumla fi'lija*) načína naopak slovesom: *Jadrusu Muhammad fi 'l-madrasa*. (Učí sa Muhammad v škole.) V arabskom koncepte je tak principiálne najdôležitejší slovosled, naopak podľa grécko-latinského modelu by sme oba príklady považovali za štýlistický variant slovesnej vety. Menná veta v našom chápaní je totiž tá, ktorá neobsahuje plnovýznamové sloveso: *Muhammad talib* (Muhammad je študent.) Preto je použitie slovenských gramatických termínov v tejto stručnej charakteristike arabskej gramatickej tradície len orientačné a jednotlivé termíny nemôžu byť chápané ako presné ekvivalenty.

Arabskí gramatici vychádzali z vymedzeného jazykového materiálu, ktorý pozostával z predislamskej poézie, koránových textov a zo zidealizovaného prejavu púštnych beduínov. Ich cieľom bolo zabrániť chybám v pádových koncovkách (*lahm*, pl. *alhan*), ktoré vyplývali z hovorového jazyka. Preto sa dôsledne venovali ich učnému výkladu, tzv. *i'rábu*. Tento termín je z gramatického hľadiska slovesné podstatné meno (*mašdar*) odvodené od IV. kmeňa koreňa '-r-b a pôvodne označoval správnu arabčinu beduínov ('Arab). Vo všeobecnosti však pod ním rozumieme aj „ohýbanie“ slov. V súčasnosti sú koncovky slov plne vyznačované iba v Koráne, v knižkách pre deti alebo jazykových učebniciach a vyslovujú sa, iba ak sa takýto text číta nahlas. V bežnom ústnom prejave sa nepoužívajú. Arabi často nevyslovujú koncovky ani pri čítaní textov modernej spisovnej arabčiny (tzv. *fushá bilá i'ráb*) a približujú sa tak hovorovému jazyku.

Keďže sa arabčina pokladala za Boží výtvor, jej štruktúre sa pripisovala dokonalosť do najmenšieho detailu a akýkoľvek ďalší jazykový vývoj bol nepripustný. Preto Síbawajhovo vymedzenie troch slovných druhov (mená, slovesá a častice) zostalo do dnešných dní nezmenené a aj v súčasnosti arabské gramatiky tradične začínajú definíciou týchto troch hlavných jazykových kategórií.

Veľkú skupinu slov tvoria mená (*ism*, pl. *asmá'*), kde sú zaradené nielen podstatné mená, ale aj prídavné mená a zámená. Sloveso (*fi'l*, pl. *af'ál*) bolo definované ako slovo, ktoré zachytáva nejaký dej alebo činnosť a môže byť kombinované s časticou budúceho času *sawfa*. Všetky ostatné slová patria medzi častice (*harf*, pl. *huruf* alebo *ahruf*), ktoré majú schopnosť ovládať mená.

Pri slovách, ktoré by sme v našom chápaní označili ako podstatné mená, rozlišujú arabskí gramatici tri odlišné koncovky: *raf'* (-u), *džarr* (-i) a *našb* (-a), ktoré sa v našom prostredí zvyčajne označujú ako nominatív, genitív a akuzatív.

Tieto slová získavajú pri absencii člena nunáciu (*tanwin*), t. j. koncovku -n. Existuje i skupina mien, ktoré sa nedajú úplne skloňovať (*ghajr munšarif*). Tu rozlišujeme jednu koncovku pre nominatív (-u) a ďalšiu spoločnú pre genitív a akuzatív (-a). Ak sú tieto mená z nejakého dôvodu určené, získavajú spomínané trojpádové skloňovanie. Odlišné koncovky pozorujeme aj pri menách utvorených z tzv. *slabých* slovies (obsahujú v koreni spoluhlásku *wáw* alebo *já'*), kde dochádza k splynutiu nominatívu a genitívu (*qáđin*) s následným akuzatívom *qáđijan*, prípadne k splynutiu všetkých pádov (napr. *mustašfan*). Zámená sa v zásade skloňovať nedajú (s výnimkou duálových tvarov vz'ťažných zámen). Nie sú klasifikované ako častice, pretože môžu nahradiť mená.

Nominatív (*raf'*) sa používa vtedy, keď meno (*ism*) je agent, konateľ deja (*fá'il*), napr. *đaraba Zajdun waladan*, resp. jeho tzv. zástupca (*ná'ib fá'il*), pokiaľ ide o trpný rod, napr. *đuriba Zajdun*.

Genitív (*džarr*) sa vo všeobecnosti vytvára dvoma spôsobmi:

- vplyvom častice (najčastejšie predložky) na meno, napr. *min al-bajtí* (z domu), *ma'a 'r-radžuli* (s mužom),
- privlastňovacou konštrukciou (tzv. *idáfa*), napr. *bábu 'l-bajtí* (dvere domu).

Akuzatívom (*našb*) sa vyjadruje priamy predmet (*maf'ul bihi*), napr. *đaraba 'r- radžulu waladan* (muž udrel chlapca), resp. absolútny predmet (*maf'ul muřlaq*), napr. *đarabahu đarban* (udrel ho úderom). Podobu akuzatívu majú aj príslovky času a spôsobu (tzv. *hál*⁴³), napr. *šabáhan* (ráno), *zuhran* (poobede), *farihan* (naradostene).

Mená môžu byť v jednotnom, dvojnóm a množnom čísle. Vtedy meno podstupuje ďalšiu morfológickú zmenu. V dvojnóm čísle (tzv. duáli) rozlišujeme koncovku pre nominatív -áni a pre genitív a akuzatív -ajni. Čo sa týka množného čísla, tak poznáme tzv. zdravý ženský plurál (*džam' mu'annath sálím*) s koncovkou -át, zdravý mužský plurál (*džam' mudhakkar sálím*) s koncovkou -úna a nepravidelné vnútorné, tzv. lomené plurály (*džam' mukassar*), pričom arabčina rozpoznáva až 36 typov lomených plurálov. Aj keď sa dajú do istej miery predvídať, je lepšie overiť si ich podobu v slovníku.

Arabčina rozlišuje mužský a ženský rod. Ženský rod sa spravidla tvorí od mužského prídanim koncovky -at, napr. spisovateľ je *kátib(-un)* a spisovateľka *kátibat (-un)*, i keď poznáme aj slová prirodzene ženského rodu (napr. *bint* – dievča, *harb* – vojna, *súq* – trh, *dár* – dom a ďalšie), ktoré do dnešných dní fungujú ako feminína.

Aj keď slovesá principiálne nemôžeme skloňovať, podľa arabskej gramatickej tradície existuje kategória slovies *muđári'* (dosl. podobajúce sa, resp.

⁴³ *Hál* (dosl. stav, situácia) je podstatne širšia kategória, ktorá sa neobmedzuje iba na príslovky času a spôsobu.

imperfektum), ktoré pripomínajú skloňovanie mien (*ism*). Ich koncovky *-u*, *-a*, *-Ø* sa považujú za koncovky „skloňovania“ a slovesá sa pokladajú za skloňované (*mu'rab*). Takéto sloveso sa v indikatívne nazýva *marfú'*, v subjunktívne *manšúb* a v apokopáte *madžžúm*:

raf'	kitáb-u-n	jaktub-u
džarr	kitáb-i-n	-----
našb	kitáb-a-n	jaktub-a
džazm	-----	jaktub

Arabčina je budovaná na slovese. To pozostáva spravidla z troch spoluhlások (radikálov), ale existujú aj dvojkonzonanty a štvorkonzonanty a správa sa podľa presne stanovených pravidiel. Vytvára tak bohatý a pružný slovesný systém, ktorý je pravidelnejší a predvídateľnejší ako systém podstatných mien tvorených ako rôzne deriváty od slovičiek. Najdôležitejšou funkciou slovesa podľa arabských gramatikov bolo určovanie času. Už Sībawajh identifikoval tri časy minulý, prítomný a budúci, ktoré sú vyjadrené dvoma slovesnými formami: *máđi* (minulý čas) a *muđári'* (dosl. podobajúci sa⁴⁴, prítomný čas). Sloveso v prítomnom čase v kombinácii s časticou *sawfa* vyjadruje budúcnosť – *mustaqbal*. Arabskí gramatici však mali na časovanie slovičiek iný pohľad, ako je nám známy z európskej lingvistiky.

V rámci perfekta alebo minulého času rozlišuje arabská tradícia tri morfológické typy slovesa: *fa'ala*, *fa'ila* a *fa'ula*, ktorým zodpovedajú tri typy imperfekta: *jaf'alu*, *jaf'ilu*, *jaf'ulu*. Pozoruhodný je najmä fakt, že jednotlivé tvary časovaného slovesa sa pokladajú za kombináciu slovesa a osobného zámena. Napr. tvar *katabtu* (ja som napísal) sa analyzuje ako sloveso *kataba* v kombinácii s 1. osobou singuláru *-tu*. Podobne arabskí gramatici vnímajú aj tvar *katabná* (my sme napísali), ako kombináciu slovesa *kataba* s 1. osobou plurálu *-ná*. Z imperfektového slovesného tvaru sa dajú vytvoriť štyri slovesné spôsoby: oznamovací (tzv. čisté imperfektum – *fi'l muđári'*), spojovací (tzv. subjunktív – *fi'l manšúb*), skrátený (tzv. apokopát – *fi'l madžžúm*) a rozkazovací (*fi'l amr*). Arabské gramatiky tradične uvádzajú časovanie v opačnom poradí osôb, ako je zvykom v európskych jazykoch, najskôr sa uvádza tretia osoba (základný tvar⁴⁵), potom druhá osoba a nakoniec prvá osoba. Tohto radenia sa pridrža aj naša práca:

⁴⁴ Termín poukazuje na podobnosť imperfekta so skloňovaním mien.

⁴⁵ Základný tvar nahrádza funkciu infinitívu v európskych jazykoch. Pod týmto tvarom sa slovesá nachádzajú v slovníkoch.

perfektum(<i>fi'l máđi</i>)	singulár	duál	plurál
3.osoba mužský rod	kataba	katabá	katabú
3.osoba ženský rod	katabat	katabatá	katabna
2.osoba mužský rod	katabta	katabtumá	katabtum
2.osoba ženský rod	katabti	katabtumá	katabtumna
1.osoba	katabtu	-----	katabná

imperfektum (<i>fi'l muđári'</i>)		indikatív	subjunktív	apokopát
singulár	3. osoba muž. rod	jaktubu	jaktuba	jaktub
	3. osoba žen. rod	taktubu	taktuba	taktub
	2. osoba muž. rod	taktubu	taktuba	taktub
	2. osoba žen. rod	taktubína	taktubí	taktubí
duál	1. osoba	aktubu	aktuba	aktub
	3. osoba	jaktubáni	jaktubá	jaktubá
	2. osoba muž. rod	taktubáni	taktubá	taktubá
plurál	2. osoba žen. rod	taktubáni	taktubá	taktubá
	3. osoba muž. rod	jaktubúna	jaktubú	jaktubú
	3. osoba žen. rod	jaktubna	jaktubna	jaktubna
	2. osoba muž. rod	taktubúna	taktubú	taktubú
	2. osoba žen. rod	taktubna	taktubna	taktubna
1. osoba	naktubu	naktuba	naktub	

Ak sloveso obsahuje vo svojom koreni slabú spoluhlásku (*wáw*, *já'*), prípadne *hamzu*, označuje sa ako slabé sloveso (*al-fi'l al-mu'tall*, resp. *al-mahmúz*). Takéto slovesá sa časujú nepravidelne, hoci aj nepravidelnosti podliehajú istým zákonitostiam; pri slovesách s *hamzou* sa zmeny odvíjajú spravidla od pravopisu *hamzy*.

Z arabského slovesného koreňa, ktorý pozostáva z troch (*ath-thuláthi*) alebo štyroch (*ar-rubá'i*) spoluhlások – radikálov, možno odvodzovať podľa pevne stanovených vzorov ďalšie deriváty, tzv. rozšírené slovesné kmene (*al-af'ál al-mazída*). Ide o modifikáciu slovesa pridaním hlások (*zijáda*) s následným posunom v lexikálnom význame. V arabčine existuje približne 6-tisíc koreňov, z ktorých môžeme teoreticky odvodiť až 12 miliónov výrazov (Tresso 2002). Takéto odvodzovanie nazývame *ištiqáq*. Niektoré korene nám ho dovoľia v bohatej miere, z iných môžeme vytvoriť rozmanité tvary iba na teoretickej rovine. Musíme však poznamenať, že nie všetky takto utvorené deriváty majú využitie v jazykovej praxi. Aj preto sa *ištiqáq* využíva v súčasnosti pri tvorbe novej odbornej terminológie (→ 2.4.6. Moderná spisovná arabčina). V našich

učebniciach arabčiny sú rozšírené kmene spravidla označované rímskymi číslami (I. – XV. pre trojkonzonantný koreň a I. – IV. pre štvorkonzonantný), ktoré pravdepodobne zaviedol T. Erpenius (→ 1.1. Počiatky vedeckého záujmu o Blízky východ). Posledných päť kmeňov (XI. – XV.) sa vyskytuje zriedkavo, takmer výlučne v klasickej arabčine a IX. kmeň sa vzťahuje iba na farby a fyzické nedostatky (*iḥmarra* – byť červený, *i'warra* – byť jednooký). Medzi rozšírenými kmeňmi existujú rôzne väzby. Napr. sloveso *kataba* v I. kmeni znamená písať, vo IV. (*aktaba*) prinútiť niekoho písať a v VI. kmeni, ktorý vyjadruje reciprocitu, (*takátaba*) písať si navzájom. Podobne sloveso *charadža* v I. základom kmeni znamená vyjsť von, v II. (*charradža*) vyniesť von, vo IV. *achradža* vyhodit' (i režírovať), v V. (*tacharradža*) doštudovať, završiť štúdium a v X. (*istachradža*) ťažiť. Niekedy je veľmi zaujímavé pozorovať, ako veľmi sa slová odvodené od rozšírených kmeňov odklonili od pôvodného významu. Napríklad slovo *iqtišád* (ekonomika) je odvodené od rovnakého koreňa ako *qašida* (báseň). Takéto odvodzovanie je totiž neraz založené na významoch, ktoré pri konkrétnych jednotkách nemusia byť zrejme a objavajú sa až po dlhšom skúmaní. Odklony významu sú spôsobené aj bohatou polysémiou.

Arabskí gramatici majú na arabský slovesný systém vlastný názor. V zásade rozoznávajú tri základné typy rozšírených kmeňov: *mazid bi 'l-ḥarf* (dosl. rozšírenie o písmeno), ktorého výsledkom sú kmene *fa'ala*, *fá'ala* a *af'ala*, *mazid bi 'l-ḥarfajn* (dosl. rozšírenie o dve písmená), ktorého výsledkom sú kmene *ifta'ala* a *infa'ala*, a *mazid bi thalátha aḥruf* (dosl. rozšírenie o tri písmená), ktorého výsledkom je napr. kmeň *istaf'ala*. Rozšírenie sa prirodzene týka i štvorradiálnych slovík. História arabských slovesných kmeňov je komplikovaná, ale veľmi zaujímavá. Niekedy sa dá význam slovesa či mena odvodeného z rozšíreného kmeňa ľahko uhádnuť, no môžeme sa aj pomýliť. Preto je dôležité pracovať so slovníkom.

Okrem činného rodu (*siḡhat al-ma'lúm*) majú arabské slovesá schopnosť vytvárať trpný rod (*siḡhat al-madzhúl*). Používa sa spravidla v prípade, keď je konateľ deja neznámy alebo nepomenovaný, napr. *qatala* – *qatila* (bol zabitý), *ramá* – *rumija* (bol hodený), *náqaša* – *núqiša* (bol prerokovaný), *qála* – *qíla* (bolo povedané). V súčasnosti sa pod vplyvom európskych jazykov pasívum často využíva aj vtedy, keď je konateľ deja známy (→ 2.4.6. Moderná spisovná arabčina).

Tabuľka rozšírených slovesných kmeňov:

kmeň	rod	perfektum	imperpektum	rozkaz	príčastia	mašdar
I.	činný	kataba	jaktubu	uktub	kátib	kitábatun
I.	trpný	kutiba	juktubu	-----	maktúbun	-----
II.	činný	kattaba	jukattibu	kattib	mukattibun	taktíbun
II.	trpný	kuttiba	jukattabu	-----	mukattabun	-----
III.	činný	kátaba	jukátibu	kátib	mukátibun	mukátabatun kitábun
III.	trpný	kútiba	jukátabu	-----	mukátabun	-----
IV.	činný	aktaba	juktibu	aktib	muktibun	iktábun
IV.	trpný	uktiba	juktubu	-----	muktabun	-----
V.	činný	takataba	jatakatabu	takattab	mutakattibun	takattubun
V.	trpný	tukuttiba	jutakatabu	-----	mutakattabun	-----
VI.	činný	takátaba	jatakátabu	takátab	mutakátibun	takátubun
VI.	trpný	tukútiba	jutakátabu	-----	mutakátabun	-----
VII.	činný	inkataba	jankatibu	inkatib	munkatibun	inkitábun
VIII.	činný	iktataba	jaktatibu	iktatib	muktatibun	iktitábun
VIII.	trpný	uktutiba	juktatabu	-----	muktatabun	-----
IX.	činný	iktappa	jaktabbu	iktatib	muktabbun	iktitábun
X.	činný	istataba	jastatibu	istatib	mustatibun	istiktábun
X.	trpný	ustutiba	justatabu	-----	mustakatabun	-----

2.4.5. Vrcholné obdobie klasickej arabčiny, arabská lexikografia

Obdobie medzi koncom 8. a začiatkom 12. stor. sa právom pokladá za zlatý vek arabského písomníctva. Spoločne sa na jeho tvorbe podieľali príslušníci viacerých národov (Arabi, Peržania, Turci a ďalší), keďže sa arabčina stala jazykom administratívy, literatúry, náboženstva a vedy v celom islamskom svete od Andalúzie až po hranice Číny a Indie. O tento úspech sa zaslúžili nielen literáti, štátni úradníci či náboženski učenci, ktorí presadzovali na území obývanom moslimami islamské právo (*šari'a*), ale aj znalci jazyka, ktorí sa venovali zostavovaniu arabských slovníkov. Arabská lexikografia (*'ilm al-lughá*) zároveň úspešne bránila arabským hovorovým dialektom vyústiť do samostatných jazykov, ako sa to podarilo románskym jazykom z latinčiny.

Základnou úlohou lexikografie bolo uchovať a sprostredkovať ľudom a pre potreby rozrastajúceho sa kalifátu vedomosti o slovách a ich významoch s dôrazom na výrazy z Koránu a prorockých *hadíthov*. Je všeobecne známe, že arabská slovná zásoba je mimoriadne bohatá a vyznačuje sa rozmanitou synonymiou a polysémiou. Synonymá slov ako *ʿava*, *meč* alebo *lev* tvoria celé zoznamy s podrobným výkladom významových odtienkov. Podobne početná synonymia sa viaže napr. aj k slovu *pohroma* a ako jeden z arabských učencov údajne podotkol, je taká bohatá, až sa stala sama sebe pohromou. Ťažkosti neraz spôsobuje aj ďalšia špecifická črta arabskej slovnej zásoby, keď sa k jednému slovesnému koreňu viaže viac niekedy aj protichodných významov, napr. *daʿʿafa* – oslabiť, ponížiť, ale zároveň aj znásobiť. Všetky tieto aspekty arabskej lexiky sú dôkladne, ba až úzkostlivo spracované predstaviteľmi domácej lexikografickej tradície. Dostalo sa jej podpory už za vlády ʿabbásovského kalifa Maʿmúna (786 – 833), ktorý založil v Bagdade prvú arabskú vedeckú inštitúciu *Bajt al-hikma* (Dom múdrosti). Jej členovia mali za úlohu popri systematickom prekladaní inojazyčných vedeckých prác vytvárať nové arabské slová.

Narastajúca potreba arabských slovníkov sa stretla s primeraným ohlasom. V 10. stor. zostavil *al-Džawharí* (zomrel niekedy v r. 1002 – 1008) slovník *Táđž al-lughá wa šiháh al-ʿarabíja* známy aj ako *aš-Siháh* (čistý, správny), do ktorého zahrnul iba to, čo s istotou pokladal za klasickú arabčinu. Dielo obsahuje viac ako 40 000 hesiel, ktoré sú síce radené abecedne, ale podľa posledného radikálu slovesného koreňa. Použitie tejto metódy sa vysvetľuje autorovým zámerom pomôcť básnikom nájsť vhodné rýmy. Sám *al-Džawharí* ho údajne vypracoval iba po písmeno *dád*, zvyšok dokončili z poznámok jeho žiaci.

Spomedzi ďalších slávnych slovníkov spomeňme tradičné dielo arabskej lexikografie – mnohozväzkový *Lisán al-ʿArab* (Jazyk Arabov), ktorého autorom bol *Ibn Manžúr al-Ifriqí* (zomrel v r. 1311). Stal sa vzorom pre ďalšieho lexikografa *Abú ʿt-Ťáhira Muḥammada ʿl-Fírúzábádího* (1329 – 1414) pri zostavovaní jeho práce *Qámús al-muḥíṭ*. Stručnosť jednotlivých hesiel umožnila autorovi zhromaždiť veľmi bohatú slovnú zásobu, ktorá však často viedla k nesprávnemu pochopeniu významových odtieňov. Tento *Qámús* (Slovník) sa stal neskôr základom prvých bilingválnych slovníkov a čerpali z neho napríklad J. Golius alebo A. Kazimirski.

Je prirodzené, že príslušníci rôznych národov postupne vnášali do arabského jazyka cudzie štylistické a lexikálne prvky. Patril medzi nich i slávny prozaik a prekladateľ *Ibn al-Muqaffaʿ* (zomrel v r. 757), ktorého štýl a žánre sa rýchlo ujali a imitovali. Neskôr, v obdobiach snahy o očistu arabského jazyka bol dokonca považovaný za jeden zo vzorov hodných nasledovania. *Ibn al-Muqaffaʿ* bol však Peržan a túto skutočnosť nemožno prehliadnúť pri množstve perzských slov, ktoré pravdepodobne sám arabizoval. Štylistické zvláštnosti jeho tvorby

neboli dosiaľ uspokojivo vyhodnotené a jeho dielo nám môže poslúžiť ako návod pri štúdiu perzského vplyvu na arabskú prózu.

Rozvoj arabského písomníctva v tomto období dosahuje svoj vrchol, čo opäť posilňuje štatút klasickej arabčiny. Prejavuje sa nielen v poézii, ale postupne aj v prozaických žánroch (*maqámy* → 3.3.2. Obdobie rozkvetu starej arabskej literatúry, Próza) v podobe vyumelkovaného štýlu, ktorý zabieha miestami do manierizmu sprevádzaného štylistickou vyumelkovanosťou a strojenými rétorickými figúrami. Takýto jazyk bol čoraz menej zrozumiteľný pre bežných ľudí a stal sa výlučne záležitosťou vyšších vzdelaných vrstiev. Postupne prenikol aj do administratívnych textov, kde sa stáva obľúbená rýmovaná próza *sadžʿ*. Prvým mestom tohto nového trendu bol Bagdad so svojimi dvorskými kancelármi, neskôr sa táto „nová móda“ rozšírila aj do provincií.

Pozíciu dominantného jazyka svetovej ríše si arabčina uchovala do konca 14. či začiatku 15. storočia. V 13. stor. zasadil do priaznivého politického, ekonomického a kultúrneho vývoja v islamskom svete hlbokú ranu ničivý mongolský vpád. Dezintegrácia ríše sa odrazila aj v postupnom úpadku arabskej kultúry. Avšak určité „straty“ zaznamenala arabčina už skôr. V 10. stor. prestala byť jediným jazykom islamskej vzdelanosti, keď sa k používaniu vlastného jazyka vrátili Peržania na Sámánovskom dvore v Buchare, hoci vplyv klasickej arabčiny bol taký výrazný, že si perzskí básnici naďalej uchovávali arabský prozodický systém. V mamlúckom Egypte sa jej síce darilo udržať si pozíciu náboženského a literárneho jazyka napriek cudzej vládnucej vrstve, situácia sa však citeľne zhoršila po tom, ako sa stal Egypt súčasťou Osmanskej ríše (1517). Oficiálnym administratívnym jazykom štátu sa totiž stala osmanská turečtina, aj keď znalosť arabčiny či perzštiny patrila do potrebnej výbavy každého významného intelektuála. Podľa dochovaných prameňov však v arabských provinciách vedelo po turecky iba jedno percento obyvateľstva. Aj preto bola väčšina miestnych administratívnych dokumentov buď v arabčine alebo v oboch jazykoch. Arabi síce považovali Turkov za výborných vojakov a ochrancov islamu, ale pohrdali ich kultúrnym cítením. Ak sa aj snažili hovoriť po arabsky, ich prejav bol nedokonalý. Pád Granady v roku 1492 znamenal koniec arabčiny na Iberskom polostrove. V očiach mnohých arabistov i Arabov je toto obdobie synonymom úpadku arabskej kultúry a dlho patrilo k najmenej študovaným etapám vývoja jazyka. Avšak aj tu nájdeme výrazné osobnosti, ktoré tvorili literatúru najvyššieho štýlu, hoci z hľadiska jazykovej úrovne ide snáď o najrozkolísanejšiu vývojovú etapu, keďže prílišná vyumelkovanosť a nezrozumiteľnosť pre bežné obyvateľstvo zároveň podnietili rozkvet ľudovej literatúry (→ 3.6. Arabská ľudová literatúra). Spracovávala spravidla zábavné a dobrodružné témy a tomu bol prispôbený aj jej jazyk poznačený prenikaním dialektizmov do písanej normy a zjednodušaním syntaxe a štýlu. V súčasnosti tento jazyk označujeme ako *stredná arabčina*. (→ 2.4.7. Stredná arabčina).

Postavenie jediného náboženského jazyka islamu si arabčina udržala až do dnešných dní.

2.4.6. Moderná spisovná arabčina

Moderná spisovná arabčina (MSA) predstavuje literárnu normu arabského jazyka, ktorá je priamou pokračovateľkou a modernou verziou klasickej arabčiny. Keďže nie je prostriedkom bežnej komunikácie (→ 2.4.8. Arabská diglosia), aj Arabi si ju musia postupne osvojiť počas dlhoročného štúdia a jej výborná znalosť je znakom dobrého vzdelania, spoločenského postavenia a lipnutia na tradičných hodnotách. Pomenovanie (MSA) bolo vytvorené lingvistami na Harvardskej univerzite v 60. rokoch minulého storočia. V arabskom prostredí sa síce tiež stretieme s označeniami ako *fušhá 'l-'asr*, *al-fušhá 'l-ħadītha* či *al-fušhá 'l-džadīda* (štandardná arabčina súčasnosti, moderná arabčina, nová arabčina), ktoré predstavil známy egyptský jazykovedec *el-Said Badawi* (Badawi 1973), ich používanie sa však takmer výlučne obmedzuje na odborné kruhy. A tak napriek značným rozdielom medzi klasickou arabčinou a MSA na štylistickej a lexikálnej úrovni sa bežne stretávame s jedným zaužívaným označením *al-lugħa 'l-'arabīja 'l-fušhā* alebo zjednodušene *al-fušhā* (najvýrečnejšia arabčina) známym od stredoveku. Preto sa pomenovaniu MSA niektorí bádatelia do dnešných dní vyhýbajú. Značný stupeň podobnosti medzi klasickou arabčinou a MSA (najmä v oblasti základných pravidiel morfológie a syntaxe) sa na druhej strane postaral o neprerušené pokračovanie arabskej literárnej a islamskej liturgickej tradície.

MSA je až na lokálne odlišnosti v slovnej zásobe a v ustálených spojeniach jednotná v celom arabskom svete a je oficiálnym písaným jazykom v 24 krajinách (v niekoľkých prípadoch sa o túto pozíciu delí s inými jazykmi → 2. Arabský jazyk vo všetkých podobách). Jej spontánne formovanie sa spája s epochou arabskej kultúrnej renesancie známej ako *nahḍa*, keďže počas osmanskej nadvlády klasická arabčina (*al-'arabīja 'l-fušhā*) stratila pozíciu univerzálneho kultúrneho jazyka (tzv. latinčiny východu), ktorú nadobudla v 8. – 11. stor., a začala sa čoraz viac obmedzovať iba na oblasť náboženstva. Nástup *nahḍy* túto situáciu výrazne zmenil. Bol podnietený Napoleonovým vojenským ťažením do Egypta (1798 – 1801), ktoré sa stalo medzníkom množstva prevratných kultúrno-spoločenských zmien. Francúzi zostali v Egypte iba tri roky, no ich prítomnosť mala pre ďalší vývoj v krajine d'alekosiahly význam. Znamenala totiž priamu novodobú arabskú kultúrnu konfrontáciu s výdobytkami európskej civilizácie. Spolu s francúzskou armádou prišli do krajiny aj vedci a inžinieri, ktorých úlohou bolo zaistiť spoľahlivú správu nad krajinou. Tí zostavili reprezentatívnu knihu *Description d'Égypte* (Opis Egypta), prvú

modernú encyklopédiu o Egypte. Francúzska prítomnosť v krajine sa pri vojenských stretoch s Veľkou Britániou stala neudržateľnou a donútila Francúzov k odchodu. V krajine sa tak vytvoril priestor pre významného osvieteného panovníka *Muḥammada 'Alīho* (1796 – 1848), ktorý síce podliehal suverenite osmanského sultána, no fakticky vládol samostatne. Muḥammad 'Alī bol v zásade typom orientálneho samovládca, mal však mimoriadne štátnické schopnosti a právom sa pokladá za zakladateľa moderného Egypta. Za jeho vlády sa modernizovala egyptská armáda, rozvíjalo sa školstvo a zakladali sa prekladateľské strediská. Zriadovali sa aj tlačiarne kníh, ktoré výrazne zlepšili dostupnosť písaných materiálov. Prvú, búlackú, založil Muḥammad 'Alī v Káhire v roku 1820 (dovtedy sa knihy prepisovali ručne). Práve vďaka kníhtlači sa zrodila arabská periodická tlač a jej prudký rozvoj zohral mimoriadnu úlohu pri formovaní moderného jazyka. Celý proces sa začal v roku 1828, keď vyšlo prvé číslo prvých egyptských novín *al-Waḳá'ī' al-miṣrīja* (Egyptské udalosti) v turečtine a arabčine. Nesmieme totiž zabúdať, že arabčinu vyhlásil za jediný oficiálny jazyk Egypta až v roku 1863 chedív *Ismá'il* (1863 – 1879), dovtedy túto pozíciu zastávala spolu s osmanskou turečtinou. Okamžite však musela čeliť ďalším výzvam: silnému vplyvu anglického a francúzskeho jazyka. Situácia sa zhoršila najmä po začatí britskej okupácie krajiny (1882), po tom ako britský režim vyhlásil za oficiálny jazyk krajiny angličtinu (1898). Tieto ťažkosti však pomohli prekonať libanonskí a sýrski vzdelanci píšuci po arabsky, z ktorých mnohí prišli do Egypta, aby sa vyhli útlaku vo svojej domovine. Takto v roku 1875 libanonskí bratia rodiny Taqlá založili jeden z najvýznamnejších arabských denníkov súčasnosti *al-Ahrām*.

Koncom 19. stor. sa začína prebúdať arabský nacionalizmus (*qawmīja*), ktorý bol neodmysliteľne spätý s arabčinou, či už šlo o nacionalizmus panarabský (Sýria), alebo regionálny (Egypt). Predmetom a zároveň nástrojom tejto ideológie sa stal aj arabský jazyk, ktorý musel reagovať na nové sociálne, politické a spoločenské pomery vyvolané kontaktmi s Európou a zbaviť sa svojej zložitej tradičnej povahy. Najúčinnnejším prostriedkom jazykovej modernizácie sa stala žurnalistika, najmä oblasť spravodajstva, ktorá venovala čoraz väčšiu pozornosť svetovým, v arabskom prostredí terminologicky netradičným problematikám. Tlač bola určená širokému okruhu čitateľov, a preto arabskí novinári nemohli používať kvetnatý vyumelkovaný štýl a rýmovanú prózu (*sadž'*), ako bývalo dovtedy zvykom. Naopak, museli začať písať jednoducho a zrozumiteľne. Takto sa zjednodušoval klasický jazyk (*tabṣīṭ, tajsīr al-lugħa*), čo sa dosiahlo okrem iného neraz až drastickými obmedzeniami v používaní bohatej klasickej slovnej zásoby, pričom komplikované súvetia a štylizácie nahradil jednoduchý novinársky štýl. Preto niet divu, že najväčšie rozdiely medzi MSA a klasickou arabčinou pozorujeme na lexikálnej a syntaktickej rovine, zatiaľ čo odlišnosti v morfológii sú nepatrné. Napr. častice a slová bližšie

určujúce čas (*sawfa, hina, qabla*) sa začali používať častejšie namiesto neraz vágných klasických vetných konštrukcií. Pod tlakom západných jazykov sa tiež objavuje pasívum s väzbami *min qibali* či *min chiláli*, kde je už činiteľ deja známy. Asi najväčšou „revolúciou“ bolo zavedenie interpunkcie, ktorá značne sprehľadnila text. Periodická tlač uviedla do jazyka aj množstvo nových slov, výrazov a termínov. Arabčina sa „modernizovala“ (*taḥdīth al-lughā*) a obohacovala využívaním vlastných lexikálnych a slovtvorných zdrojov i prijímaním cudzích slov z európskych jazykov. K tomuto procesu významne prispievala rozsiahla prekladateľská činnosť z oblasti vedy, kultúry a neskôr literatúry.

Okrem oblastí prekladateľstva a žurnalistiky sa o vznik modernej spisovnej arabčiny zaslúžili moderné akadémie arabského jazyka, ktoré sa podieľali na formovaní jazyka pre nové potreby a usilovali sa vytvoriť a ustáliť slovnú zásobu najmä čo sa týka rýchlo sa rozvíjajúcej odbornej terminológie. Najstaršiu akadémiu v súčasnosti známu ako *Madžma' al-lughā 'l-'arabīja bi-Dimašq* založil v roku 1919 literát *Muḥammad Kurd 'Alī* (1876 – 1953), ktorý sa pričínal aj o zriadenie sýrskej národnej knižnice. Inšpiroval sa Francúzskou jazykovou akadémiou, ktorá bola založená v roku 1635 a ktorej hlavnou náplňou bolo zostavovať pravidlá francúzštiny s cieľom zachovať jej čistotu a posilniť schopnosť jej vyjadrovacích schopností v oblasti umení i vied. O niečo neskôr v roku 1932 ho napodobnil egyptský kráľ Fu'ád I., keď podporil zriadenie Kráľovskej akadémie arabského jazyka (*Madžma' al-lughā 'l-'arabīja 'l-malīki*), ktorej meno po revolúcii v roku 1952 skrátili na Akadémiu arabského jazyka (*Madžma' al-lughā 'l-'arabīja*). Okrem egyptských intelektuálov patrili medzi jej členov i významní európski arabisti ako A. Fisher, H. A. R. Gibb alebo L. Massignon. Podobné akadémie sa postupne zakladali aj v ostatných arabských krajinách (1947 Irak, 1967 Jordánsko, neskôr Alžírsko a Líbya). Aktívna je tiež organizácia založená Ligou arabských štátov, známa pod skratkou ALECSO (*Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization*), ktorá má panarabský charakter a každoročne podniká mnoho aktivít, napr. vydáva slovníky odbornej terminológie. S ALECSO úzko spolupracuje Kancelária pre koordináciu arabizácie (*Maktab tansiq at-ta'rib*) so sídlom v Rabate.

Tieto inštitúcie majú viacero úloh:

- a) oživovať arabské kultúrne dedičstvo (*iḥjā' at-turāth al-'arabī*),
- b) podporovať výskum v oblasti arabskej jazykovedy a zostavovať slovníky,
- c) ochraňovať čistotu (*faṣāḥa*) a integritu (*salāma*) arabského jazyka pred vplyvom cudzích jazykov a hovorových dialektov,
- d) prispôbovať jazyk moderným potrebám, t. j. štandardizovať slovnú zásobu a podieľať sa na tvorbe odbornej terminológie (*waḍ' al-muṣṭalahāt al-'ilmīja*). Práve nekontrolovateľný nárast slovnéj zásoby, ktorému je arabský svet vystavený od začiatku 19. stor., patrí medzi najväčšie výzvy. Veľa cudzích

pôžičiek ako napr. *kúminizm* (komunizmus) postupne nahradili arabské termíny (*šujú'ija*), zatiaľ čo čisto technické termíny ako *hidrukárbún* (hydrokARBÓN) si ponechali svoju „cudziu“ podobu.

Arabčina bola po stáročia medzinárodným jazykom učenosti a mala vytvorenú bohatú terminológiu (→ 2.4.5. Vrcholné obdobie klasickej arabčiny, arabská lexikografia). Napriek tomu majú arabskí odborníci problém čerpať z tejto bohatej studnice. Častokrát najmä preto, že nie sú dostatočne oboznámení s potenciálom jazyka, keďže množstvo vedeckých textov existuje stále iba v rukopisoch, ktoré nie sú ľahko prístupné. A aj keď sú, tak sa na ne väčšinou neobracajú, ale uprednostňujú štúdium moderných publikácií vydávaných v cudzích jazykoch, v ktorých často sami nadobudli vzdelanie. Kurióznym príkladom bolo hľadanie vhodného slova pre *pyžamo*, pričom bolo navrhnutých viacero ekvivalentov. Napokon zvíťazila transliterácia z angličtiny, no neskôr sa zistilo, že v arabčine už existoval termín *manáma*, ktorý je pre arabské ucho prijateľnejší, významovo presnejší a zapadá do morfológických vzorov arabského jazyka (Krakovský 2009).

Arabské jazykové akadémie odsúhlasili niekoľko metód na obohacovanie súčasnej arabčiny:

1. Derivácia zo slovesného koreňa (tzv. *ištiqāq*) podľa zaužívaných vzorov. Ide o najprirodzenejší spôsob slovtvorby v arabčine, drvivá väčšina slov je vytvorená práve týmto spôsobom, napr. od koreňa *ṣ-'-d* (stúpať) s použitím vzoru pre podstatné meno „miesta“ vytvoríme *miš'ad* (výťah), od koreňa *n-s-ch* (kopírovať, prepisovať) v X. kmeni sloveso *istansacha* (klonovať). Nové slovesá sa vytvárajú podobne ako v európskych jazykoch od názvov moderných prístrojov, napr. *fakkasa* (faksovať, od *fáks* – fax).

2. Využívanie preneseného významu (tzv. *madžáz*). Táto metóda spočíva v nájdení archaického arabského slova, ktoré sa už nepoužíva a ktoré by mohlo niesť na nový význam. Takto bolo „oživených“ a do modernej arabčiny znovu zavedených množstvo slov, ktoré kedysi existovali v klasickom jazyku, ale začali sa používať v inom modernom význame, napr. slovo *hátif* (telefón) znamenalo pôvodne vnuknutie, *barq* (telegraf) zablysnutie, *qiṭār* (vlak) karavána, *džarida* (noviny) palmový list.

3. Priame prevzatie (poarabčenie) slova z cudzieho jazyka (tzv. *ta'rib*) s tým, že najvýznamnejšie spoluhlásky cudzieho slova sa stávajú koreňovými radikálmi a výsledné slovo je tak začlenené do arabského jazykového systému. Takéto výpožičky sú prispôbené arabskej výslovnosti. Stáva sa, že neraz tvoria úsmevné tvary množného čísla podľa zaužívaných vzorov lomených plurálov, napr. *banṭalún* – *banátíl* (nohavice), *sekšn* – *sakášin* (sekcia – sekcie) *film* – *aflám* (film – filmy) s možnosťou vytvorenia slovesa *aflama* (filmovať). Cudzie slová však väčšinou tvoria vonkajší plurál so ženskou koncovkou *-át*, napr. *rádárát* (radary), *utubisát* (autobusy) či dokonca *dženerálát* (generáli). Európske

jazyky, z ktorých sa tieto slová preberajú, sú rôzne. Napr. označenie nákladného auta v Libanone je *kamijon*, v Jordánsku *lúri*.

4. Kalkovanie (doslovné preklady jednoslovných alebo viacslovných spojení): *thánija* (sekunda), *kurat al-qadam* (futbal), *al-ḥarb al-bárida* (studená vojna), *al-'umla 'š-ša'ba* (tvrdá mena), *qatala 'l-waqt* (zabíjať čas), *la'iba dawr* (hrať úlohu).

Nespôsobilosť arabčiny využívať pri tvorení slov latinské a grécke predpony a prípony, ktoré sú v európskych jazykoch veľmi produktívne, čiastočne vynahradilo vytváranie zložených slov s využitím záporov *lá* a *ghajr*, napr. *lá-nihá'í* (nekonečný), *ghajr mašrú'í* (nelegálny). Z týchto odvodenín môžeme vytvoriť i zložené podstatné mená: *lá-nihá'ija* (nekonečno), resp. *al-lá-nihá'ija* (to nekonečno). Podobným spôsobom sa v slovtvorbe zaužívali predložky *taḥta* (pod) ako predpona *infra* a *fawqa* (nad) ako predpona *ultra*, napr. *taḥta 'l-aḥmar* (infračervený), *fawqa 'l-banaḥsadží* (ultrafialový), ako aj slová *šibh* (podobnosť, podobný), napr. *šibh rasmi* (polooficiálny), *šibh džazíra* (polostrov), *qábil* (podliehajúci), napr. *qábil li 'l-mawt* (smrteľný), *qábil li 'l-iltiháb* (horľavý) a *šáliḥ* (vhodný), napr. *šáliḥ li 'š-šurb* (pitný). Niekedy takto vznikajú pomerne komplikované zložené slová napr. *'adam al-qábalija li 't-tadžzi'a* (nedeliteľnosť). V iných prípadoch je pri tvorení novotvaru z dvoch (a viacerých) slov jedno z nich zredukované, napr. *al-masriwája*, t. j. žánr medzi divadlom (*masrah*) a románom (*riwája*).

Nanešťastie, spomínané akadémie arabského jazyka nepostupujú vo svojom úsilí jednotne, podceňujú ťažkosti spojené s umelou reguláciou jazyka a ich práca je neraz nesystematická. Prejavuje sa to napr. v duplicite nových arabských ekvivalentov pre jedno cudzie slovo, napr. *dustúr/al-qánún al-asásí* (ústava), *dá'irat al-má'arif/mawsú'a* (encyklopédia). Ako spomína aj lingvista Dilworth Parkinson, dokonca i slovníky, ktoré tieto akadémie publikujú, často predstavujú iba zmes archaických, klasických a moderných významov bez potrebných poznámok, čo by objasňovali ich použitie a pochopenie v súčasnosti. Preto nečudo, že arabskí literáti často neprihliadajú na odporúčania týchto inštitúcií. Nehovoriac o tom, že v súčasnosti je takmer nemožné držať krok s dynamicky sa rozvíjajúcou arabskou slovnou zásobou. Ako príklad uvedieme slovo *mobilný telefón*, ktorý sa spisovne, aj keď iba na teoretickej rovine, označuje výrazom *al-hátif al-mutanaqqil*. V severnej Afrike ho poznáme pod kalkom *maḥmúl* (podľa francúzskeho slova *portable*), v Egypte je známy ako *múbajl*, v Sýrii a Palestíne ako *džawwál* a napr. v Jemene ako *sajjár*. Použité priamych výpožičiek má tendenciu objavovať sa skôr v hovorovom ako v písanom jazyku. Napr. tzv. *prezvenie* sa v Egypte vyjadrí ako *poslanie zmeškaného hovoru* (kalk anglického *to send him a missed call*), t. j. *jib'atlo mist*.

Začiatkom 20. storočia sa väčšina arabských krajín ocitla pod britským alebo francúzskym mandátom. Francúzsko kontrolovalo pobrežie Stredozemného

mora, severnej Afriky a súčasnej Sýrie a Libanonu, Briti Irak, Transjordánsko, Egypt a Sudán. Z týchto dôvodov boli jazyk, vzdelávanie, administratíva, politika či dokonca architektúra významných arabských stredísk ovplyvnené britskou alebo francúzskou, v menšej miere talianskou a španielskou kultúrou. Pôvodné arabské náboženské, jazykové či kultúrne tradície mocnosti väčšinou ignorovali. Arabčina sa tak stala symbolom slobody, národnej identity, slávnej minulosti a pôvodnej domácej kultúry. Keď arabské krajiny postupne získali nezávislosť, nastalo obdobie spätnej arabizácie, ktorej cieľom síce bolo redukovanie použitia francúzštiny, dochádzalo však i k zásadnému obmedzovaniu berberských jazykov.

Proces arabizácie bol úspešný najmä v Sýrii, kde sa darí arabizovať i viaceré technické disciplíny vrátane medicíny (tá sa v Egypte študuje priamo v angličtine). Za efektívnou arabizáciou v tejto krajine však treba hľadať systematickú prácu sýrskej vlády. No aj tu, tak ako vo väčšine arabských krajín, sa postupne stáva „globálnym“ jazykom angličtina.

Ani Taliani pri kolonizácii Líbye nekládli na zavádzanie vlastného jazyka až taký dôraz ako Francúzi, a tak sa tam arabský jazyk i písomníctvo rozvíjali naďalej, hoci z istými obmedzeniami.

Zložitejšia situácia bola v ostatných častiach arabského Maghribu. Ťažkou skúškou pre tieto krajiny bolo obdobie francúzskej expanzie. Po získaní nezávislosti museli novovzniknuté arabské štáty riešiť závažný problém: ako nahradiť, a podľa možností vo všetkých vrstvách spoločnosti, dominantnú francúzštinu. Krajiny severnej Afriky boli totiž počas dlhodobej francúzskej okupácie (Maroko 1912 – 1956, Alžírsko 1830 – 1962, Tunisko 1881 – 1956) vystavené intenzívnemu francúzskemu kultúrnemu vplyvu. Najhoršia situácia bola v Alžírsku, ktoré bolo integrovanou súčasťou Francúzska dlhých 132 rokov, a kde bola arabčina v roku 1938 dokonca vyhlásená za cudzí jazyk. Znalci arabského jazyka sa tak obmedzili iba na nevelkú skupinu spravidla náboženských učencov. Po získaní nezávislosti sa v týchto krajinách arabčina prinavrátila pozícia národného oficiálneho jazyka. Opätovná arabizácia narazila na viacero problémov. Pre nedostatok učiteľov bola do Alžírska povolán tisícka pedagógov z Egypta, ktorí však používali tradičné metódy výučby a Alžírčania nerozumeli dobre ich egyptskému dialektu. Arabizácii odporovali i Berberi tvoriaci v Alžírsku 25 % a v Maroku až 45 % populácie. A tak je francúzština naďalej súčasťou vyučovacieho procesu najmä v súkromných školách a na univerzitách spravidla v technických disciplínach. V rokoch 1990 sa v Alžírsku prihlásil o slovo islamský fundamentalizmus, ktorý sa stavia proti akejkolvek forme vzdelávania vo francúzštinu.

Treba ešte podotknúť, že francúzština sa úspešne presadzovala i v Libanone, kam prenikla spolu s koloniálnou expanziou, a jej vplyv sa prejavoval i v Sýrii, ktorá s Libanonom tvorí spoločný kultúrny okruh.

2.4.7. Stredná arabčina

Podľa názorov väčšiny súčasných bádateľov rozumieme pod pojmom *stredná arabčina* (*Middle Arabic*, *Moyen Arabe*, *Mittelarabisch*, *al-lughā 'l-'arabīya 'l-wusṭā*, *al-lughā 'th-thālitha*) širokú škálu textov (nápisy, súkromná korešpondencia, administratívne dokumenty, historické kroniky, ale aj literatúra), ktoré sa líšia od štandardu klasickej arabčiny. *Stredná arabčina* sa teda v arabskom diglosínom prostredí chápe ako kategória najrozličnejších zápisov, ktoré obsahujú odchýlky od normy v rôznych obdobiach a z rôznych príčin. Táto charakteristika však vzbudzuje istú pochybnosť, čo všetko môže byť do strednej arabčiny zahrnuté, keďže lingvistická štruktúra týchto textov je často mimoriadne spletitá. Nájdeme v nich prvky starej, klasickej, postklasickej arabčiny, miestnych hovorových jazykov, pisárove (autorove) chyby i vlastné špecifické prvky, ktoré sú práve produktom kontaktu spisovného a hovorového registra jazykových prostriedkov. Pôvodcovia týchto textov si totiž uvedomovali rozdiely medzi spisovným a hovorovým jazykom a najmä v minulosti vedome vynakladali úsilie písať správne. Takto sa dopracovali k použitiu špecifických tvarov, ktoré nie sú ani spisovné ani hovorové – k tzv. *pseudokorekciám*. Lingvisti ich rozdelili do dvoch kategórií: *hyperkorekcie* a *hypokorekcie*. Príkladom *hyperkorekcie* je apokopátová forma 3. os. množného čísla, správne *lam jaktubú*. Niektorí pisári však používali z obavy, že sú pod vplyvom dialektu, nesprávny tvar *lam jaktubúna*. Pri *hypokorekcii* bola takáto „oprava“ neúplná. Týkala sa najmä duálových štruktúr, ktoré sa v hovorovom jazyku používali zriedkavo: *at-ṭalibáni* (duál), *jaktubúna* (plurál). Niekedy sa môže sloveso objaviť v tvare *jaktubá*, ktorému chýba duálová koncovka indikatívu *-ni*.

Strednú arabčinu pritom nemôžeme pokladať za stredoveký fenomén. Takéto texty sa objavujú od prvopočiatkov arabského písomníctva (najstaršie sú zaznamenané už na papyrusoch) až do dnešných dní, pretože, zjednodušene povedané, aj v súčasnosti píšu Arabi z rôznych dôvodov s chybami. Podľa Johna E. Wansbrougha (1928 – 2002) bola stredná arabčina typická pre predislamské obdobie a od nej ako produkt éry islamu vybočila klasickej arabčina – jazyk náboženstva a arabskej vzdelanosti (Wansbrough, 1977). Jérôme Lentin má podobný názor, keď sa nazdáva, že stredná arabčina zdedila počas svojej dlhoročnej tradície siahajúcej až do predislamských čias črty komunitného variantu arabčiny, ktorý pravdepodobne koexistoval súčasne s klasickej arabčinou inštitucionálne štandardizovanou v 2. a 3. stor. A. H., a ktorý si zachoval dávne prvky neskôr eliminované „učenu“ tradíciou (Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics, 2008, heslo Middle Arabic).

Po bádateľských aktivitách prvých priekopníkov v tejto oblasti, akými boli *Heinrich Leberecht Fleischer* (1801 – 1888), *Theodor Nöldeke* (1836 – 1930) či *August Müller* (1848 – 1892), ktorí upozornili a pomenovali tento

fenomén, sa za zakladateľa vedeckej disciplíny zameranej na štúdium strednej arabčiny pokladá *Joshua Blau* (1919).

Odchyľovanie sa od štandardu arabského spisovného jazyka má viacero príčin. Spravidla sa odvíja od autorovho vzdelania, svojvôle či od charakteru textu. Niekedy ide v zásade o literárny text s prvkami hovorového jazyka, ako napr. známe pamäti *Kitáb al-i'tibár* od *Usámu ibn al-Munqidha* (1095 – 1188), v iných prípadoch je jazyk výrazne blízky hovorovému dialektu, napr. niektoré rukopisy ľudových rozprávání (najmä tzv. rozprávačské rukopisy – *machṭūṭāt ḥakawátija*) či moderné arabské romány spravidla úsmevného, obsahovo menej závažného charakteru, napr. *Chálid al-Chamisi: Táksi* (Taxi, 2007).

Závažným dôvodom odchyľovania sa od spisovnej arabčiny bola jej nedostatočná znalosť, keďže *al-'arabīya 'l-fuṣḥá* nie je prostriedkom bežnej komunikácie a ľudia si ju musia osvojovať prostredníctvom vzdelávania. Toto kritérium kompetentnosti však môžeme uplatňovať až potom, ako bola stanovená norma klasickej arabčiny, teda najskôr v 8. stor. Ďalšou príčinou odchyľovania sa od normy bola skutočnosť, že pre isté skupiny obyvateľstva, napr. náboženské menšiny (kresťanov a Židov), nepredstavoval jazykový model Koránu takú zásadnú autoritu. Klasickej arabčina bola pre nich prostriedkom písomnej komunikácie, a preto sa nebránili použitiu prvkov, ktoré do ich bežnej komunikácie patrili, teda dialektizmov. A tak v súčasnosti hovoríme o *židovskej strednej arabčine* (judeoarabčina, *al-jahúdíja*) a *kresťanskej strednej arabčine*.

Najväčšie množstvo textov v židovskej arabčine sa dochovalo v Egypte a v oblasti dnešnej Sýrie a Palestíny. Objavujú sa však aj na okraji arabského sveta, napr. na Sicílii. Židovská arabčina je charakteristická dvoma výraznými črtami: obsahuje množstvo hebraizmov a aramaizmov a je zapisovaná modifikovanou hebrejskou abecedou. Používanie hebrejskej abecedy na zápis arabského jazyka vyplývalo z osobitého postavenia Židov v kalifáte. Aj keď boli ako „ľudia knihy“ (*ahl al-kitáb*) akceptovaní a žili pod ochranou kalifa, od moslimskej väčšiny ich oddeľovala spoločenská bariéra. V mnohých prípadoch nachádzame za textom v hebrejskej abecede časti v arabskom písme, prípadne sa hebrejské pasáže s arabskými prelínajú. Dôvody, prečo Židia prestali používať aramejštinu a priklonili sa k arabčine, nie sú známe, zdá sa, že hlavnou príčinou bolo to, že arabčina začala prevládať okolo nich. Viacerí členovia židovskej komunity jej dobre rozumeli, o čom svedčí obsah dochovaných knižníc z tých čias, produkcia textov v klasickej arabčine však bola obmedzená. Rozsah textov napísaných v židovskej arabčine je veľký. Okrem náboženských spisov tu nájdeme gramatické a medicínske texty, osobnú korešpondenciu či filozofické traktáty. Najväčší rozkvet zažila židovskoarabská filozofická literatúra v osobe *Músá ibn Majmúna ibn 'Ubajdalláha 'l-Qurṭubího*, známejšieho pod hebrejským menom *Moše ben Maimon* alebo pod latinským ekvivalentom *Maimonides* (1135 – 1204), najslávnejšieho židovského stredovekého mysliteľa.

Vzácnym náleziskom dokumentov židovskej arabčiny je káhirska geniza⁴⁶ Ben Ezrovej synagógy vo Fustáte. Tu sa našlo asi 280 000 rukopisných fragmentov, z ktorých veľké množstvo bolo napísaných práve v židovskej arabčine. Sú neoceniteľným dôkazom spoločenských pomerov v krajine, ako aj prameňom výskumu egyptského hovorového jazyka. Zbierka je dnes uložená v knižnici Cambridgeskej univerzity, ktorá ju vedecky spracováva v spolupráci s univerzitou v Princetone. Literatúra v židovskej arabčine pokračovala až do 20. stor., od 15. stor. však už s podstatne menšou intenzitou.

Charakter pamiatok *kresťanskej strednej arabčiny* je podobný židovskej arabčine. Časový rozsah jej používania bol však podstatne dlhší a oproti židovskej arabčine je táto menšina oveľa viac vnútorne diferencovaná.⁴⁷ Rukopisov v kresťanskej arabčine je úctyhodné množstvo a zachovali sa najmä v južnej Palestíne a na Sinaji – v Kláštore svätej Kataríny. V drvivej väčšine ide o texty venované kresťanskému náboženstvu. Ich autori boli minimálne bilingválni, okrem arabčiny dobre ovládali aj aramejčinu. Preto v týchto textoch nájdeme veľa výpožičiek z tohto jazyka. Významný bol aj vplyv gréčtiny. Niektoré z pamiatok kresťanskej strednej arabčiny boli napísane sýrskym písmom (tzv. *karšúnske rukopisy*, resp. *garšúnske*, čo je historicky správnejšie označenie, ale nekorešponduje so súčasným arabským označením), iné koptským a existuje aj vzácny príklad – zápis Ž 78., ktorý je napísaný gréckou abecedou. Je datovaný približne do 9. stor. n. l. a keďže grécka abeceda zaznamenáva aj samohlásky, prináša táto pamiatka dôležité svedectvo o vyslovovaní arabských samohlások v tých časoch.

Stredná arabčina sa však neobmedzovala iba na písomné pamiatky nemuslimských náboženských komunit, jej prvky nachádzame i vo vysokej arabskej literatúre, napr. v diele už spomínaného *Usámu ibn al-Munqidha*, dokonca do istej miery aj v slávnej Knihe piesní (*Kitáb al-aghání*) od *Abú 'l-Faradža 'l-Isfaháního* či u historikov ako *aṭ-Ṭabarí* alebo v prorockých *hadíthoch*. Objavuje sa však v menšom rozsahu, keďže väčšina textov vysokej literatúry bola zapisovaná a šírená v dôkladne editovaných vydaniach podľa pravidiel klasického jazyka. Zrejme preto bola v porovnaní s množstvom podrobných štúdií venovaných kresťanskej a židovskej arabčine stredná arabčina v muslimskej kultúre dlhodobo opomínaná.

⁴⁶ Slovo *geniza* označuje časť synagógy, kam sa uskladňovali nepotrebné hebrejské rukopisy. Podľa tradície sa s písomnosťami zapísanými hebrejským písmom nemohlo zaobchádzať ako s odpadom.

⁴⁷ Patria sem predovšetkým kresťanské cirkvi zo Sýrie, z Palestíny a Libanonu, teda napr. nestoriáni, maroniti, melkiti a i. Ďalšou významnou menšinou je koptská cirkev v Egypte. V týchto krajinách predstavujú kresťania významné menšiny, v Libanone ešte donedávna dokonca väčšinu.

Popri nedostatočnej znalosti spisovného jazyka v moslimskom prostredí zohrala dôležitú úlohu i skutočnosť, že je len veľmi ťažké zachytiť v spisovnom jazyku prirodzenú komunikáciu medzi ľuďmi. Preto sa v minulosti zapisovali v strednej arabčine arabské ľudové rozprávania. Tento problém je i v súčasnosti predmetom diskusií arabských literátov, ktorí sa často vyberajú cestou ľudových rozprávačov a vo svojej tvorbe odľahčujú najmä dialógy postáv výrazmi z hovorového jazyka. *Muḥammad Husajn Hajkal* (1888 – 1956) sa významne zapísal do povedomia literárnej kritiky ako pravdepodobne prvý moderný arabský spisovateľ, ktorý použil vo svojom románe *Zajnaab* (1914) hovorovú arabčinu. Takto moderná tvorba národnej literatúry otvorila jednu z najkontroverzejších otázok arabskej kritiky – problematiku hovorového jazyka ako odbornými kruhmi uznaného literárneho prostriedku. V súčasnosti je to práve hovorový dialekt, ktorý je ako materinský jazyk Arabov čitateľom bližší a prirodzenejší, a tak v ňom, resp. v tzv. zmiešaných registroch jazykových prostriedkov tvorí čoraz viac literátov.

Stredná arabčina celkom prirodzene preniká i do menej závažných periodík, do štátnych (spravidla nie celoarabských médií) či sociálnych a diskusných sietí, všade tam, kde sa vyžaduje určitý stupeň spisovnosti, no zároveň má byť komunikácia zrozumiteľná a nemá pôsobiť strojene. Keďže ide o kombináciu prvkov spisovného jazyka s dialektom, ide o normu, ktorá je tiež regionálne odlišná, a tak môžeme v súčasnosti hovoriť o tuniskej či sýrskej strednej arabčine. V niektorých prípadoch môže istý variant presahovať regionálny charakter a byť zrozumiteľný na väčšom území – to sa týka predovšetkým súčasnej egyptskej strednej arabčiny. A tak, kým v minulosti sa bádanie v tejto oblasti väčšinou obmedzovalo na texty, nedávno sa objavili tendencie zaradiť do výskumu i formálny jazykový prejav, ktorý predstavuje zmes spisovných a hovorových prvkov.

Najväčšiu koncentráciu textov v strednej arabčine predstavuje v súčasnosti internet, kde sa hromadí množstvo rozličných komentárov, článkov a príspevkov rozmanitých diskusných fór. Tento fenomén má bezpochyby značnú silu a vplyv a bude veľmi zaujímavé sledovať, ako sa situácia bude ďalej vyvíjať.

Nedostatočná znalosť klasického jazyka v kombinácii s rozprávaním živého príbehu s množstvom dialógov nevzdelanému obecenstvu – to boli hlavné dôvody, prečo bola známa zbierka rozprávání *Tisíc a jedna noc* či arabské ľudové romány *sijar ša'bija* cielene zapísané práve v zdanlivo jednoduchej a zrozumiteľnej strednej arabčine. Viacerí bádatelia dali tomuto živému jazyku ovplyvnenému hovorovými dialektmi osobitnejšie označenie. Peter Heath ho nazýva *Standard Middle Arabic*, Dwight F. Reynolds používa termín *pseudo-classical Arabic* a Jérôme Lentin ho spomína ako *une langue populaire littéraire*. Toto riešenie by sa mohlo považovať za najpriateľnejšie

vzhľadom na to, že tento jazyk obsahuje popri množstve dialektizmov nezanedbateľné množstvo slov z klasickej arabčiny vrátane štylistických zvrátov a formulácií nesporne literárneho charakteru, ktoré sú ozvláštnené rýmovanou prózou *sadž'*. Odchyľovanie sa od spisovnej normy bolo jedným z hlavných dôvodov, prečo arabskí filológovia, kritici a literáti viac ako 1400 rokov nepokladali zápisy ľudových rozprávání za súčasť arabskej literatúry.

Jazyková úroveň rukopisov ľudovej literatúry bola rôznorodá i v rámci jedného zápisu, pričom nezriedka klasický register jazykových prostriedkov ozdobený rýmovanou prózou *sadž'* voľne prechádzal do nenáročného hovorového jazyka. Rýmovaná próza ľudových rozprávání sa však značne líši od ornamentálneho *sadž'u* vyumelkovaných klasických *maqám*, v ktorých má čisto štylistický charakter. V ľudových rozprávaniach okrem tejto poetickej funkcie ozdobovania textu totiž zastávala aj dôležitú mnemotechnickú úlohu, pretože bola zdrojom nespočetných ustálených slovných spojení a formuliek, ktoré sa objavujú pravidelne v rovnakom kontexte. A práve z týchto pravidelne sa opakujúcich fráz a ich variácií, ako i z charakteristickej výstavby ľudových rozprávání, ktoré sú založené na opakovaní motívov a scén, čerpal ľudový rozprávač neobyčajnú schopnosť celé hodiny odvíjať dlhé nitky strhujúcich príbehov. Rýmovaná próza je tak síce zdanlivo jednoduchšia a repertoár rýmov je obmedzenejší, no autor sa vo svojej horlivosti neraz dopracoval k tvarom, ktoré sú tvrdým orieškom i pre skúseného arabistu. Niektoré časti rozprávání predstavujú mierny odklon od spisovného jazyka a je zrejme, že tu sa pisár snažil čo najviac priblížiť spisovnej norme (napr. opisy krajiny či ženskej krásy). Inde je vplyv hovorových dialektov oveľa badateľnejší (najmä v živých dialógoch postáv). Takáto hybridizácia jazykových úrovní bola dôležitým expresívnym prostriedkom s emotívnym vplyvom na počúvajúce obecenstvo. Štylisticky a rytmicky zdôrazňovala a odlišovala dôležité časti ako reč panovníkov od prejavu jednoduchých ľudí či opisov postáv, vecí a udalostí. Zároveň bola výsledkom kompenzácie pocitov umeleckej podradnosti u ľudových rozprávačov, ktorí sa takto snažili imitovať klasické formy, aby pozdvihli umeleckú hodnotu svojho diela. A hoci bol register jazykových prostriedkov neraz umocnený i modifikovaný koránovými citáciami, nedosahoval úroveň, ktorá by sa mohla klasifikovať ako *al-lugha 'l-'arabija 'l-fuṣḥá*.

Mohli by sme teda skonštatovať, že rozhodnutie ľudového autora zapísať svoje diela v strednej arabčine bolo predurčené poslucháčmi, resp. čitateľmi, ktorým bolo adresované. Rozprávač predsa nemohol rozprávať svoj príbeh vo vyumelkovanom štýle klasických *maqám* jednoducho preto, že nevyhovoval naturelu a schopnostiam poslucháčov. To nám dovoľuje nazdávať sa, že popri klasickej arabčine existoval ešte jeden viac-menej štandardizovaný register dostupný pre tých, ktorí mali oň záujem. Tento register strednej arabčiny

umožňoval čitateľom a negramotnému publiku kontakt s „písomnou“ kultúrou dostupnou inak iba vzdelanej elite.

Každý štandardizovaný register jazykových prostriedkov však musí zodpovedať istej norme. Norma strednej arabčiny v rukopisoch ľudových rozprávání nebola kodifikovaná ani inak konkrétnejšie uznaná, no aj tak je pomerne jednoduché popri odlišnostiach medzi jednotlivými textmi objaviť značné množstvo spoločných črt. Vyznačovala sa oveľa väčšou flexibilitou ako klasická arabčina, keďže pripúšťala viac variantov. Dokonca i pseudokorekcie (hyperkorekcie a hypokorekcie), ktoré mali v začiatkoch pôvod v nedostatočnom či príliš horlivom úsilí písať spisovne, sa pri systematickom výskyte stali súčasťou takéhoto štandardu, ktorý sa vytváral po stáročia a zachovával si aj staré ortografické tradície odmietnuté normou klasickej arabčiny.

Na záver tejto kapitoly môžeme skonštatovať, že stredná arabčina vo všetkých rozmanitých podobách odpradáva vyplňa široký priestor medzi spisovným arabským jazykom a hovorovými dialektmi. Nanešťastie, jej funkcia a dôležitosť boli dlhý čas opomínané nielen Arabmi samotnými, ale i arabistami. Spôsobilo to najmä elitné postavenie klasickej arabčiny, ktorá sa pokladala za Boží výtvor a ktorej štruktúre sa pripisovala dokonalosť do najmenšieho detailu. Stredná arabčina má však zásadný význam pre štúdium histórie arabského jazyka, keďže nám umožňuje správne pochopiť jeho charakter a pomáha nám, hoci s obmedzenou mierou, sledovať vývoj arabských hovorových jazykov do ďalekej minulosti.

2.4.8. Arabská diglosia

Mnohí ľudia, ktorí rozprávajú po arabsky, pokladajú arabčinu za mimoriadne krásny a nevšedne bohatý poetický jazyk. Tento postoj k vlastnému jazyku nie je nezvyčajný. So spisovnou arabčinou je to však trochu inak, pretože týmto obdivovaným a oslavovaným bohatým jazykom vlastne nikto prirodzene nekomunikuje. V arabských krajinách a medzi arabsky hovoriacimi ľuďmi totiž do dnešných dní panuje špecifická jazyková situácia známa ako tzv. *diglosia* (*izdiwádž lughawí, izdiwádžija*), čiže existencia dvoch jazykových foriem, ktoré sa navzájom dopĺňajú. Zjednodušene by sme mohli tento lingvistický jav opísať takto: popri hovorových dialektoch, ktoré sa používajú v bežnej každodennej komunikácii (*'ámmija, lahdža, lugha dáridžija*), tu existuje odlišná, kodifikovaná, gramaticky zložitejšia a nadriadená varieta, tzv. *moderná spisovná arabčina* (resp. *al-lugha 'l-'arabija 'l-fuṣḥá*). Používa sa v písomnom a formálnom ústnom prejave a ľudia si ju osvoja iba štúdiom v škole. Presadzujú ju mnohé vzdelávacie a štátne inštitúcie (akadémie arabského jazyka, ministerstvá, kazatelia v mešitách, učitelia či arabské spravodajské stanice).

Novinárske redakcie zamestnávajú korektorov, ktorí kontrolujú texty, aby sa k čitateľom dostal určitý minimálny štandard. Arabi sú tak so spisovným jazykom v každodennom kontakte, pretože väčšina z nich ho plynule číta a počúva a príležitostne používa aj pri rozprávaní a písaní. Keď sa však pokúšajú v spisovnom jazyku komunikovať, v prevažnej väčšine tento štandard nedosahujú, aj keď si to mnohí o sebe nekriticky myslia.

S hovorovými dialektmi sa naopak stretávame pri bežnej komunikácii, no nemajú žiaden oficiálny štatút. Objavujú sa i v písomnom prejave, ale v menšom rozsahu, spravidla v ľudovej poézii, divadelných hrách, filmových scenároch a v reklamnej sfére. V umeleckej literatúre vytlačila potreba dodať autentické zafarbenie dialógom postáv prostredníctvom hovorového dialektu všetky ostatné alternatívy. Otázka, či táto jazyková dichotómia existovala pred arabskou expanziou v 7. stor., je predmetom jednej z najväčších debát v arabskej lingvistiky a aj v súčasnosti sa môžeme v arabských krajinách stretnúť s nesprávnymi názormi tvrdiacimi, že dialekty vôbec neexistujú a že ide vlastne o degradovanú podobu spisovnej normy. Termín *diglosia* sa ujal potom, ako sa objavil v roku 1959 v rovnomennom článku amerického lingvistu *Charlesa A. Fergusona* (1921 – 1998). Článok mal veľký ohlas a motivoval k ďalšiemu bádaniu v tejto oblasti, nakoľko Fergusonovo prísne „čierno-biele“ rozdelenie na spisovný jazyk a hovorové dialekty sa úplne nezhoduje s aktuálnou jazykovou situáciou v arabskom svete. Medzi „čistým“ hovorovým jazykom a „čistou“ spisovnou arabčinou boli totiž definované viaceré jazykové registre, ktoré sa označujú ako stredné jazyky (*al-lughát al-wustá*). Aj preto sa v súčasnosti spomína ani nie tak arabská diglosia, ale triglosia či dokonca multiglosia. Hovorový jazyk sa vyznačuje priberaním analytických procesov v gramatickom systéme, zatiaľ čo si spisovná norma uchováva syntetickú charakteristiku flektívneho jazyka.

Ani známy egyptský lingvista *el-Said Badawi* (Muḥammad as-Sa'íd Badawí) nesúhlasil s prísnu Fergusonovou dichotómiou a identifikoval pri štúdiu sociolingvistickej situácie v Egypte päť úrovní (*mustawaját*) arabského jazyka (Badawi 1973):⁴⁸

1. *Fuṣḥá 't-turáth* (jazyk arabského kultúrneho dedičstva), t. j. klasická arabčina, ktorá je takmer výlučne iba písaným jazykom. Počet ju môžeme v zásade iba v náboženských programoch, spravidla pri recitácii Koránu.

2. *Fuṣḥá 'l-'aṣr* (štandardná arabčina súčasnosti, resp. to, čo západní lingvisti nazývajú modernou spisovnou arabčinou). Ide o štandardizovanú formu

⁴⁸ Samozrejme, že existujú aj iné sociolingvistické analýzy zamerané na súčasnú arabskú diglosiu. Haim Blanc, napríklad, predpokladá podobný päťvariantný systém, ale s odlišným vnútorným usporiadaním. Pozri BLANC H.: *Stylistic variations in Spoken Arabic: A sample of interdialectal educated conversation*. In: FERGUSON CH. A. (ed.): *Contributions to Arabic Linguistics*. Cambridge, Massachusetts, 1960, str. 79 – 161 a i.

písaného jazyka, ktorá sa používa v ústnom prejave iba pri formálnych príležitostiach.

3. *'Ámmiját al-muthaqqafín* (hovorový jazyk vzdelaných ľudí niekedy označovaný aj ako *Educated Spoken Arabic – ESA*, ktorý je ovplyvnený MSA). Používa sa pri formálnej komunikácii v televízii spravidla pri vedeckých a politických debatách.

4. *'Ámmiját al-mutanawwirín* (hovorový jazyk gramotných „osvietených“ ľudí). Ide o neformálny jazyk, ktorý bežne, bez ohľadu na vzdelanie, ľudia používajú v bežnom kontakte s rodinou a priateľmi. Môžeme sa s ním stretnúť v televízii, najmä v neformálnych rozhovoroch o móde a športe alebo v známych arabských seriáloch.

5. *'Ámmiját al-ummijín* (hovorový jazyk negramotných ľudí). Ide o hovorový jazyk bez vplyvu MSA. Rozprávajú ním ľudia, ktorí neprešli žiadnym formálnym vzdelaním (pouliční predavači, ľudia z vidieka a pod.) a malé deti.

Toto základné rozdelenie rozlišuje dve úrovne spisovného jazyka: *fuṣḥá 't-turáth*, ktorá predstavuje dedičstvo klasickej arabčiny, a *fuṣḥá 'l-'aṣr*, ktorá je nositeľom modernej kultúry a vedeckého pokroku. Hovorový jazyk je zastúpený až v troch úrovniach. Egyptské dieťa pri vstupe do školy rozpráva buď *'ámmiját al-mutanawwirín*, ak sa narodilo do gramotnej rodiny, alebo *'ámmiját al-ummijín*, ak do negramotnej. Badawi tu tiež ako prvý definoval koncept *hovorového jazyka vzdelaných ľudí: 'ámmiját al-muthaqqafín* (Educated Spoken Arabic, ESA), ktorý sa v súčasnosti zdôrazňuje pri zostavovaní nových metodológií výučby arabského jazyka ako cudzieho jazyka. Treba si však uvedomiť jeho relatívnu voľnosť a premenlivosť závisiacu od jednotlivých používateľov. Nejde tu totiž o normu ako dialekt alebo spisovný jazyk, ale o ich miešanie so značnou mierou slobody. Bližšie bol charakterizovaný ako vyšší formálny register oproti bežnému hovorovému jazyku. Z lexikálneho hľadiska obsahuje kombináciu literárnych i hovorových výrazov, no nepoužíva *i'ráb* (koncovky slov). Vyhyba sa aj používaniu špecifických slov s lokálnym zafarbením, a tak mu možno porozumieť aj mimo určitého dialektového okruhu.

Hranice medzi jednotlivými úrovňami nie sú podľa Badawihho presne vymedzené, a tak ľudia pri rozprávaní plynulo prechádzajú podľa okolností do vyššej alebo nižšej úrovne, primerane svojmu vzdelaniu a potrebe. Často prechádzajú z úrovne do úrovne i v rámci jednej konverzácie, dokonca jednej vety. Tento prechod je nápadnejší, pokiaľ k nemu pristúpi človek z rôznych dôvodov vedome. Naopak, ak k tejto zmene dôjde prirodzene a nevedome, je menej zjavný. Ak sa napr. priatelia v kaviarni začnú rozprávať o svetovej hospodárskej kríze, automaticky sa ich jazykový prejav posunie smerom k spisovnému štandardu. Na druhej strane, ak sa politika v televíznom interview spýtajú, ako bude tráviť dovolenku, jeho prejav sa zmení smerom k hovorovému dialektu. Účastníci rozhovoru sa prispôsobujú i jeden druhému výberom registra,

pokiaľ sú toho schopní. Pri rozhovore so študentom arabčiny sa Arabi často snažia vyjsť v ústrety a komunikujú čo najspisovnejšie. Variabilitu úrovni arabského jazyka majstrovsky využíval vo svojich prejavoch bývalý egyptský prezident *Džamál 'Abdannásir* (1918 – 1970). Zvykol ich začínať pomaly vo vysokom spisovnom registri, aby zdôraznil formálnosť situácie. Postupne sa však vety stávali hovorovejšie, až klesol na hovorovú úroveň. Prezident sa tak väčšmi priblížil k pozorne počúvajúcemu egyptskému národu. Nakoniec zvykol skončiť niekoľkými vetami v klasickom jazyku. Aj prejavy v egyptskom parlamente sa veľmi často blížila hovorovému jazyku, čo je v iných arabských krajinách vylúčené. Je to tak i na zasadaniach predstaviteľov arabských krajín, kde egyptskí zástupcovia rozprávajú v dialekte, pričom ostatní delegáti väčšinou spisovne. Je však dôležité si uvedomiť, že ak sa aj Arab usiluje komunikovať spisovne (MSA), nie je schopný zbaviť sa vlastného lokálneho koloritu a dá sa na základe drobných odlišností vo výslovnosti či v gramatike určiť, odkiaľ približne pochádza. Fonologické zmeny si všimne aj laik. Intonácia a výslovnosť marockého rozhlasového hlásateľa bude vždy iná ako irackého, čítajúceho ten istý text.

2.4.9. Arabské dialekty

Arabčinou sa v bežnej komunikácii označuje aj množstvo jazykových prejavov, ktoré sú napriek značnej odlišnosti dostatočne homogénne na to, aby sa pokladali za hovorové varianty jedného jazyka. Môžeme sa s nimi oboznámiť počas pobytov v arabských krajinách alebo prostredníctvom učebníc, slovníkov a gramatík dialektov jednotlivých arabských krajín či regiónov. V prevažnej väčšine ide o hovorové dialekty hlavných miest, ktoré vďaka médiám a pokračujúcej urbanizácii ovplyvňujú ústny prejav v širokom okolí. Tieto učebnice sú spolu s množstvom iných prác výsledkom systematického štúdia arabských hovorových jazykov, ktoré bolo donedávna európskym (resp. západným) vedeckým počínom, aj keď v ostatnom období sa objavujú kvalitné práce i z domáceho arabského prostredia. Arabská dialektológia sa začala rozvíjať v 19. stor. a vynikla v nej najmä nemecká a francúzska škola. No aj tak je vývoj arabských dialektov od vzniku islamu málo známy. Len málokedy totiž objavíme zápis dlhšieho textu v dialekte, častejšie nám niečo o hovorovom jazyku prezradia chyby, resp. odchýlky od normy v klasických textoch. Väčšina z nich je však všeobecného charakteru (napr. chybný pravopis hamzy), a tak na ich základe nemôžeme odsledovať žiaden vývoj. K objasneniu vývoja arabských dialektov by mohlo prispieť dôkladnejšie štúdium strednej arabčiny (→ 2.4.7. Stredná arabčina).

To však neznamená, že si Arabi neboli vedomí rozdielov medzi klasickou arabčinou a hovorovým jazykom. Nevenovali im však náležitú pozornosť, keďže boli vo všeobecnosti vytesnené z písomného prejavu a pokladané za spoločensky podradné. Z diel niektorých známych autorov ako *Ibn Chaldún* (1332 – 1382) či *Ibn al-Athír* (1160 – 1233) je zrejmé, že postrehli, že arabské literárne bohatstvo presahuje hranice gramaticky spisovnej literatúry. Ako odnož lexikografie dokonca existoval osobitý typ literatúry *lahn al-'amma* (jazykové prehrešky, ktoré robia bežní ľudia). Ako už z voľného prekladu vyplýva, tieto traktáty mali upozorňovať a opravovať chyby, ktorých sa ľudia dopúšťali. Aj v súčasnosti sa štúdium arabskej dialektológie v niektorých konzervatívnych arabských krajinách len s ťažkosťami presadzuje ako seriózna bádateľská disciplína, keďže dialekt sa stále vníma ako ústny prejav bez oficiálneho štatútu, čo nepodlieha nijakým štandardizovaným gramatickým pravidlám. O povýšenie arabskej dialektológie na plnohodnotnú vedeckú disciplínu v arabskom prostredí sa veľkou mierou zaslúžil el-Said Badawi, keď v spolupráci s lingvistom Martinom Hindsom zostavili *Dictionary of Egyptian Arabic* (1986).

Zatiaľ čo Arabi od Maroka až po Irak píšú rovnakým písaným jazykom (modernou spisovnou arabčinou), ich ústny prejav môže byť odlišný do takej miery, že si nemusia navzájom porozumieť. Fonetické, morfológické a iné odlišnosti v rámci dialektov nie sú iba výsledkom geografického rozptýlenia, ale aj rôznych náboženských, spoločenských, kultúrnych a intelektuálnych súvislostí. Jazyk vysokoškolsky vzdelaného človeka či osoby s vysokým spoločenským postavením sa odlišuje od prejavu jednoduchých ľudí bez vzdelania. Z prejavu Arabov je tiež zrejmé, či sú moslimského alebo kresťanského vierovyznania, a to na základe slovnej zásoby, v ktorej dávajú prednosť výrazom spätým buď s moslimským alebo kresťanským náboženstvom. Situáciu komplikuje aj skutočnosť, že veľa slov má v rôznych dialektoch odlišný význam, napr. slovo 'ajš vo väčšine arabských krajín znamená život, v Egypte ('éš) sa tak označuje chlieb. Dosiaľ žiadny z arabských hovorových dialektov s výnimkou maltčiny, ktorá je zapisovaná latinkou, nedosiahol štatút oficiálneho jazyka.

Každá klasifikácia dialektov musí počítat' s ďalším komplikovaným faktorom – s koexistenciou dialektov usadeného obyvateľstva (*ḥaḍarī*) a kočovných beduínov (*badawī*), ktorých jazyk sa v minulosti považoval za ideál klasickej arabčiny. Práve beduíni údajne kedysi hovorili čistou arabčinou a vyslovovali koncovky slov (tzv. *i'ráb* → 2.4.1. Arabčina v predislamskom období).

Za najtradičnejšie sa pokladá rozdelenie dialektov na geografickom základe. Tu rozlišujeme dve základné skupiny: západné (*maghribī*) a východné (*mašriqī*), ktoré sa líšia na všetkých lingvistických úrovniach. V rámci tohto delenia rozpoznávame niekoľko dialektových okruhov:

1. Veľkú skupinu tvoria *severoafrikké (maghribi)* dialekty, kde zaraďujeme hovorové jazyky Líbye, Alžírsku, Tunisku, Maroka, dialekt Mauretánie, Mali a Západnej Sahary (tzv. *ḥassánija*), maltský jazyk a zaniknuté dialekty Andalúzie a Sicílie.

2. Východná (*mašriqi*) dialektová skupina sa začína *egyptskými dialektmi*, kam patria hovorové jazyky Sudánu, Čadu, Eritrey, Džibutska a Somálska.

3. *Sýrsko-palestínske* dialekty zasahujú okrem Sýrie a Palestíny aj do Jordánska a Libanonu.

4. *Dialekty Arabského polostrova* zahŕňajú väčšinu Arabského polostrova (oblasti Nadždu, al-Ḥidžázu, Jemenu, Kuvajtu, Ománu, Spojených arabských emirátov ako aj Bahrajn a Katar) vrátane beduínskych dialektov. Napriek tomu, že táto oblasť predstavuje kolísku arabskej civilizácie, hovorové jazyky tohto regiónu patria k najmenej preskúmaným.

5. *Irackými* (alebo aj tzv. mezopotámskymi) *dialektmi* sa rozpráva okrem Iraku a východnej Sýrie aj v dnešnom Iráne (najmä v provincii Chúzistán).

Mnohé hovorové jazyky, ktoré mali veľký vplyv na kultúru a literatúru v minulosti, už vymizli alebo sa postupne vytrácajú. Sem zaraďujeme *dialekty Andalúzie*, ktorými sa hovorilo na Pyrenejskom polostrove, a neskôr, v 17. stor. nimi komunikovali andalúzski emigranti v severnej Afrike alebo *dialekty východnej Anatólie*, ktorých počet používateľov drasticky klesol po masovej emigrácii židovskej a kresťanskej menšiny z krajiny (→ 2.4.10. Charakteristika vybraných dialektových okruhov).

Periférne dialekty, ako napr. uzbecká či afganská arabčina alebo africké arabské dialekty, napr. čadská, kordofánska alebo nigérijská arabčina, sa vyznačujú zásadnejšími rozdielmi. Pod týmto označením rozumieme tie hovorové jazyky, ktoré sa do danej oblasti dostali vďaka arabskej expanzii, neskôr však s arabským prostredím stratili kontakt a stali sa z nich menšinové jazyky. K tejto skupine patrí aj maltský dialekt, ktorý sa vyvinul na samostatný národný jazyk zapisovaný latinkou.

Medzi najznámejšie arabské pidžiny a kreoly patrí tzv. *Juba* (Džuba) *Arabic* v Južnom Sudáne, *Turku* používaný africkými jednotkami v čadskej oblasti či (*Ki-*) *Nubi* alebo *Kibera*, ktorými sa komunikuje vo východnej Afrike (Uganda, Keňa, Tanzánia). Pidžiny vznikajú aj v rýchlo sa rozvíjajúcich krajinách Perzského zálivu (reč arabských gastarbaitrov). Ide o zjednodušené medzinárodné pomocné dorozumievacie jazyky, ktoré prebrali slovnú zásobu arabčiny, avšak fonologická stránka, gramatika a syntax sa od arabčiny značne líšia. Nie sú materinskými jazykmi, ale môžu sa postupne na materinský jazyk vyvinúť kreolizáciou.

Hovorové dialekty sú oproti MSA flexibilnejšie. Lahšie si vytvárajú nové slová, prijímajú a prispôbujú si cudzie výrazy a absorbujú najnovšie kultúrne a spoločenské trendy. Množstvo arabských hlavných miest (Ammán, Káhira, Bagdad) prešlo v poslednom storočí rýchlou urbanizáciou, ktorá podnietila prílev tisícok obyvateľov z vidieka. Tí vniesli do ústneho prejavu nové prvky, a preto môžeme hovorové dialekty arabských veľkomiest označovať ako zmiešané. Postupne naberali na dôležitosť, keďže začali mať výraznejší vplyv na susedné regióny, aj vďaka ich využitiu v moderných médiách. Takto vznikli nové viac či menej prestížne varianty. Napr. jemenský dialekt mesta Saná sa neradil medzi významné hovorové jazyky. Jedným z dôvodov bolo, že obsahoval veľa archaických slov, keďže sa Jemen nachádza na juhu Arabského polostrova a jeho dialekty nezasiahli zmeny, ktoré sa odohrali v oblasti Úrodného polmesiaca. V súčasnosti, keď ním hovorí viac ako dva milióny obyvateľov, nadobúda dôležitejšie postavenie.

2.4.10. Charakteristika vybraných dialektových okruhov

Egyptské dialekty (*al-lughát al-miṣrija 'l-'ammija*) sa spomínajú v popredí arabských hovorových jazykov veľmi často. Dôvodom je ich centrálna pozícia medzi západnými a východnými dialektmi, pričom sa zaraďujú do východnej skupiny. V tejto arabskej krajine je i najzreteľnejšia tendencia používať hovorový jazyk vo formálnom prejave. Egypt totiž charakterizuje, viac ako iné arabské štáty, vysoký stupeň regionálneho nacionalizmu, ktorý zdôrazňuje egyptskú identitu a egyptské hovorové jazyky sú jej dôležitou súčasťou. Komunikuje nimi približne 90 miliónov Egyptanov a sú dorozumievacím prostriedkom ďalších tisícov ľudí arabského sveta, keďže sa úspešne uplatňujú aj vo filmovej, rozhlasovej a televíznej produkcii, ktorá má svojich poslucháčov a divákov vo všetkých arabských regiónoch. V historickom vývoji boli poznačené koptčinou, gréčtinou aj osmanskou turečtinou (napr. *dughri* – priamo, *kúbri* – most, *óda* – izba). V moderných časoch prevzali množstvo výrazov z taliančiny, francúzštiny a v poslednom období z angličtiny.

Ďalším dôvodom znalosti jedného z egyptských dialektov, spravidla najvýznamnejšieho z nich – káhirského, za hranicami Egypta je skutočnosť, že veľa egyptských učiteľov pôsobí v iných arabských krajinách. Dialekt sa stal i dôležitým literárnym prostriedkom (→ 3.7.4. Moderná arabská poézia, → 3.7.9. Súčasný prúd arabskej literárnej tvorivosti) a zahraniční študenti sa s ním môžu pohodlne oboznámiť na egyptských jazykových školách.

Veľký okruh dialektov nilskej delty, kde sa sústreďuje väčšina obyvateľstva, rozdeľujeme na dialekty východné a západné. Osobitné postavenie má spomínaný káhirský dialekt používaný v Káhire a jej širšom okolí. Vďaka

moderným médiám je rozširovaný do celej krajiny a začína sa presadzovať ako *lingua franca* aj za hranami Egypta. Jeho najľahšie rozoznateľnou fonetickou charakteristikou je výslovnosť spoluhlásky *džím* (ج) ako znejšej velárnej plozivy (g), aj keď túto charakteristiku nachádzame aj v hovorových jazykoch iných arabských regiónov (južný Jemen, Omán, niektoré časti Arabského polostrova). Zmena výslovnosti nastáva aj pri uvulárnom *qáf* (ق) ktoré je pri výslovnosti nahrádzané hamzou (tzv. rázom). Výnimkou sú iba slová pochádzajúce zo spisovného kontextu (napr. al-Qur'án, al-Qáhira). V Hornom Egypte (*as-Ša'id*) sa táto spoluhláska vyslovuje ako g, napr. *gahwa* (káhirsky *ahwa*, spisovne *qahwa* – káva), *galam* (káhirsky *alam*, spisovne *qalam* – pero). V tejto oblasti tiahnucej sa na juh od Káhiry až po hranice Sudánu sa rozpráva hovorovými jazykmi, ktoré rozdelujeme do dvoch okruhov: prvý môžeme geograficky ohraničiť Gízou a mestom Asjúť, druhý sa rozprestiera ďalej na juh od Asjútu. Samotní Egypťania vo všeobecnosti označujú všetky južné dialekty ako *ša'idí*. Dialekty západných oáz (Faráfra, Dachla, Charga) radíme k menej prebádaným. Objavujú sa v nich prvky západných (*maghribí*) dialektov.

Špecifickým znakom egyptských dialektov sú ukazovacie zámená (*da* – sg. mužského rodu, *di* – sg. ženského rodu a *dól* – plurál), ktoré sú umiestnené za podstatné meno (*irrágul da, innás dól*), či opytovacie zámená *éh* (čo) a *ezzáj, záj* (ako), ktoré je súčasťou známej frázy *ezzajak, ezzajik (zajjak, zajjik)* s významom ako sa máš. Odpoveď v podobe *kwajjis* (dobře) sa objavuje aj v sýrsko-palestínskych dialeктоch. Sloveso *chciet'* je vyjadrené pomocou *'ájiz, 'áwiz*, genitívne spojenie časticou *bitá'*. Ďalšou typologickou charakteristikou je slovosled opytovacej vety, napr. *Ti'mil éh* (Robíš čo?).

Sýrsko-palestínske dialekty predstavujú skupinu hovorových jazykov, ktorá sa používa v asi 100 km širokom pásme pozdĺž východného pobrežia Stredozemného mora známeho ako Levanta. Ide o hovorové jazyky západnej Sýrie, Jordánska, Libanonu, Palestíny a Izraela. Charakterizuje ich tzv. *imála*, t. j. posunutie artikulácie dopredu, ktorá sa týka najmä samohlások „a“ a „á“, napr. *madrasa* → *madrase*. Ďalšou ľahko rozpoznateľnou črtou je použitie spojenia *bi widd* skráteného na *bidd* v kombinácii s pripojeným zámenom na vyjadrenie slovesa *chciet'*, napr. *Biddi arúh (Chcem íst)*. Na rozdiel od Egypta sa v Sýrii vďaka striktnej jazykovej politike považuje použitie dialektu pri oficiálnych príležitostiach za nevhodné. Aj v médiách je hovorový jazyk značne obmedzovaný.

Irackými dialektmi (*lahdžát 'iráqija*) sa rozpráva v Iraku, Kuvajte, iránskej provincii Chúzistán a pozdĺž rieky Šatt al-'Arab a vo východnej Sýrii, v povodí rieky Eufkrat. Ich typickou fonetickou charakteristikou je častá, aj keď nie záväzná výslovnosť spoluhlásky *káf* ako č, napr. *madrasatuki* → *madrastič* (tvoja škola). Iracké dialekty sa delia do dvoch skupín, na severomezopotámsku arabčinu (tzv. *arabčinu qəltu*) a mezopotámsku arabčinu (tzv. *arabčinu gəlat*).

Označenie je odvodené z výslovnosti frázy *qultu* (povedal som). Severomezopotámskou arabčinou sa hovorí severne od Bagdadu, vo východnej Sýrii a vo východnom Turecku (tzv. *anatólske dialekty*). V Turecku ide približne o 140 000 ľudí žijúcich v provinciách Mardin, Siirt a Diyarbakir, ktorí sú bilinguálni až trilinguálni (arabčina, turečtina, kurdčina). Na rozdiel od ostatných dialektov severomezopotámskej skupiny *qəltu* sa hovorové jazyky Anatólie výraznejšie odchyľili od klasickej arabčiny. Medzi ich najcharakteristickejšie znaky patrí zápor *mó* namiesto *má*, ktorý sa viaže s imperfektom. *Arabčina gəlat* je v Iraku najrozšírenejšia, hovorí ňou viac ako 12 miliónov ľudí. Pozostáva z dialektov rieky Tigris, z ktorých najznámejší je bagdadský dialekt, a z dialektov rieky Eufkrat (*furátí*).

Severoafrikkými dialektmi sa hovorí v Maroku, Alžírsku, Tunisku a v západnej časti Líbye. Sem zaraďujeme spolu s maltským dialektom, ktorý časom nadobudol štatút samostatného národného jazyka ostrova Malta, aj andalúzsky a sicilsky dialekt, ktoré už zanikli. Jazyková situácia v severnej Afrike je špecifická z viacerých dôvodov. Berberské jazyky, ktorými sa hovorilo pred arabskou inváziou, sa používajú do dnešných dní a v Maroku nedávno nadobudli oficiálny štatút. Jazyky severnej Afriky boli ďalej ovplyvnené vlnami kočovných kmeňov ako Banú Hilál a Banú Sulajm v 11. a 12. stor. z vnútra Arabského polostrova, moslimskými prisťahovalcami z Andalúzie a nakoniec dlhoročnou francúzskou okupáciou, počas ktorej na obyvateľstvo vplýval francúzsky jazyk a francúzska kultúra (→ 2.4.6. Moderná spisovná arabčina). Francúzština tak nepochybne výrazne ovplyvnila komunikačné spektrum. Vzdelané obyvateľstvo Alžírska, Maroka, Tuniska aj Libanonu ju do dnešných dní dobre ovláda, a tak je diglotická jazyková situácia v týchto krajinách ešte zaujímavejšia a označuje sa aj ako *triglosia* či dokonca *quadriglosia*. Evidujeme dokonca istý mix medzi francúzštinou a hovorovým dialektom (*Franco-Arabe*), ktorý používajú najmä študenti a zmiešané rodiny. Nedá sa však považovať za samostatný dialekt a ľudia ho vo všeobecnosti vnímajú ako znak nedostatočnej jazykovej znalosti.

Arabské hovorové dialekty teda tvoria neoddeliteľnú súčasť arabského jazykového spektra. Preto by mali byť neoddeliteľnou súčasťou univerzitných študijných plánov.

2.4.11. Súčasná jazyková situácia a pokusy o reformu

Podľa štatistiky (Arab Human Development Report) z roku 2002 je viac ako 65 miliónov dospelých arabskej populácie negramotná. Situácia je vážna najmä preto, že tieto výsledky sú podstatne horšie ako v iných chudobnejších častiach sveta. Nelichotivý stav okrem iných faktorov ako nedostatočná kvalita

vzdelávania bezpochyby prehľbuje špecifická jazyková situácia známa ako *diglosia*. (→ 2.4.8. Arabská diglosia). Viacerí arabskí jazykovedci pripustili, že neschopnosť naučiť sa dokonale MSA môže byť skôr výsledkom komplikovanosti jazykovej situácie ako neschopnosti ľudí. Potvrďuje to vo svojich prácach aj americký spisovateľ palestínskeho pôvodu *Edward Said*, keď priznáva, že sa mu napriek rokom vynakladaného úsilia nepodarilo dosiahnuť solídnu úroveň ústneho prejavu. Znalosť MSA obmedzuje aj migrácia obyvateľstva. Mladá perspektívna arabská generácia odchádza študovať na zahraničné univerzity, často bez dostatočnej znalosti spisovného jazyka. Ak sa aj vrátia do svojej domoviny, majú ťažkosti vyjadriť nadobudnuté znalosti vo svojej materčine a v drvivej väčšine uprednostňujú jazyk svojho štúdia. Šírenie inojazyčnej komerčnej kultúry, ktorú mladí ľudia zvlášť obľubujú, ešte zvyšuje ich odklon od tradičných domácich hodnôt. Ten sa, bohužiaľ, často prejavuje práve v slabej znalosti spisovného jazyka.

K lepšiemu pochopeniu a šíreniu MSA v ostatnom čase prispievajú moderné spravodajské televízne stanice (*al-Džazíra*, *al-Arabija*), no zároveň na jazyk vyvíjajú značný tlak, keďže v snahe podobať sa západným stanicám narýchlo vytvárajú novú terminológiu doslovnými prekladmi fráz a ustálených slovných spojení z anglických alebo francúzskych tlačových agentúr (*as-sajjida 'l-úla* – prvá dáma, *sijásat farriq tasúd* – politika rozdeľuj a panuj, *a'já 'd-daw' al-achdar* – dať zelené svetlo a i.). Proces tvorby kalkov prebiehal i v minulosti, nie však v takej intenzite, čo prirodzene súvisí s rozmachom globálnej komunikácie.

Serióznejšie pokusy o jazykovú reformu spojené s odvážnymi tvrdeniami, že MSA je ťažkopádna a nevhodná pre modernú dobu, sú späté so začiatkom 20. storočia. Jednou z aktívnych osobností na domácej scéne bol známy spisovateľ *Ťáhá Husajn*, ktorý sa nazdával, že by sa jazyk mal oslobodiť spod náboženského vplyvu a sprístupniť obyvateľstvu. Na základe jeho podnetov začal Egypt ako prvá arabská krajina v tridsiatych rokoch minulého storočia vytvárať niečo, čo by sa dalo nazvať jazykovou politikou a plánovaním. Z Egypta sa tieto myšlienky postupne šírili do Sýrie, Iraku, Maroka a tamjších jazykových akademií (→ 2.4.6. Moderná spisovná arabčina). Vo väčšine prípadov sa rozpracované návrhy jazykovej reformy (napr. Libanončana *Anisa Frajhu* či Egyptčana *Šawqího Dajfa*) týkajú zjednodušenia arabskej gramatiky smerom k eliminácii koncoviek (tzv. *i'rábu*) či k prispôbeniu zápisu čísloviek hovorovému jazyku. Venujú sa aj myšlienke povýšenia regionálneho dialektu na úroveň spisovného jazyka (najmä v krajinách severnej Afriky, ktoré boli dlho vystavené vplyvom dominantnej francúzštiny) s tým, že ani jeden z dialektov by nemal byť záväzný pre celý arabofónny svet.

Okrem egyptských dialektov naberajú v ostatnom období na dôležitosť aj hovorové jazyky iných arabských krajín. V máji 2009 odvysielala marocká

televízia 2M prvú telenovelu v marockej hovorovej arabčine (*dáridža*). Táto iniciatíva prišla potom ako satelitná stanica MBC2 úspešne odvysielala v roku 2008 turecký seriál dabovaný v sýrskom dialekte. Aj notoricky známa internetová encyklopédia Wikipédia už uvádza ako jeden z jazykov *mišri* (egyptčinu), v ktorom sa tvoria mnohé heslá paralelne so spisovnou arabčinou.

Reformné úsilie o zjednodušenie sa dotýka aj arabského písma (*tajsír al-kitába* – uľahčenie, resp. zjednodušenie písma). Situáciu však komplikuje skutočnosť, že moslimská spoločnosť vníma arabské písmo ako nástroj sprostredkovania Božieho slova, ktorý je obklopený aurou posvätnosti. Ťažkosti spôsobuje najmä to, že pätnásť odlišných tvarov písmen reprezentuje pridaním diakritických znamienok až dvadsaťosem spoluhlások. Niektoré názory odporúčajú použitie iba jedného tvaru písmena na rozdiel od súčasných štyroch podľa pozície v slove (začiatkové, prostredné, koncové, samostatne stojace). Najradikálnejší návrh dokonca radí prijať latinskú abecedu podľa vzoru Turecka. Jeho zástancovia sa nazdávajú, že by sa zdokonalilo zapisovanie a výslovnosť hovorového i spisovného jazyka a tým by vzrástla schopnosť naučiť sa jazyk poriadne. Tento návrh bol v 1. pol. 20. stor. odsúdený akademiami v Káhire, Damasku i Bagdade a vyhlásený väčšinou učencov za kacírsky. Ďalší návrh hovorí o potrebe vokalizovať dennú tlač a aj keď sa nezdá v porovnaní s predchádzajúcimi ako nereálny, je tu očividná neochota uviesť ho do praxe, pretože by údajne neprimerane zvýšil náklady periodickej tlače.

Dôvodov, prečo sa doteraz žiaden projekt reformy arabského jazyka nepodarilo presadiť, je viacero. Z tých najdôležitejších treba spomenúť pretrvávajúcu prestíž modernej spisovnej arabčiny, stále živú ideológiu panarabizmu či nejednotnosť názorov arabských jazykovedcov, ktorým chýba precíznosť a nemajú dostatočnú politickú, kultúrnu a pedagogickú oporu. Zaváži aj skutočnosť, že odporcovia jazykových reforiem pochádzajú neraz z konzervatívnych kruhov a každý takýto návrh pre nich predstavuje prehrešok voči učeniu o nenapodobiteľnosti a dokonalosti Koránu (*i'džáz*). Presadzujú jazyk v súlade s arabskými tradíciami a literárnym dedičstvom očistený od cudzích slov (*dachil*, *muħdath*, *mu'arrab*) a slov z hovorových dialektov, ktoré považujú za hrozbu. Očisťovanie jazyka však nesleduje radikálny turecký model jazykovej reformy a nedotýka sa slov a termínov cudzieho pôvodu, ktoré prenikli do arabčiny v stredoveku. Koordinovaný postup vo veci radikálnejšej jazykovej reformy znemožňuje aj veľký počet arabských krajín. Názorov na ďalší postup v otázke jazykovej politiky je viacero:

1. Zachovať spisovnú normu (*al-lughá 'l-'arabija 'l-fuṣḥá*) a jej šírenie v spoločnosti pomocou zdokonaľovania vzdelávacieho systému. Takto by sa uchovala arabská jazyková jednota, ako aj schopnosť mladých generácií porozumieť bohatému arabskému literárnemu dedičstvu.

2. Vytvoriť nové normy na základe hovorových jazykov jednotlivých arabských krajín, čo by však znamenalo rozpad arabskej jazykovej jednoty s vážnymi politickými, kultúrnymi a ideologickými dôsledkami. S návrhom povýšiť egyptskú hovorovú arabčinu na úroveň spisovného jazyka prišiel už egyptský intelektuál a priekopník arabského socializmu *Saláma Músá* (1887 – 1958). Tento egyptský Kopt bol jedným z najväčších propagátorov západných hodnôt a snažil sa o ich prenikanie do egyptskej spoločnosti. Za svoje odvážne názory si vyslúžil označenie nepriateľ islamu, arabčiny a vlastenectva.

3. Zaviesť zjednodušenú „stredovú“ normu (tzv. *lughā wusṭá* ako plnohodnotnú jazykovú entitu, čím by sa odstránili rušivé problémy súčasnej diglosívnej komunikácie. Tento názor nie je nový, už jazykovedci a literáti, napr. *Mahmúd Tajmúr* (→ 3.7.2. Šírenie arabskej kultúrnej obrody, vznik arabského románu) propagovali myšlienku „tretieho variantu“ (*al-‘ammīja ‘l-fuṣḥá*). Rozvoj tejto normy súvisí s nástupom médií a internetovej komunikácie, kde sa od zvolenej jazykovej formy vyžaduje, aby bola na úrovni, no zároveň aj zrozumiteľná. Okrem termínu *lughā wusṭá* sa relatívne často objavuje výraz *jazyk vzdelancov* (*Educated Spoken Arabic, ESP*) či tzv. tretí jazyk (*al-lughā ‘th-thálitha*). Stretáme sa aj s termínom spisovný dialekt (*al-‘ammī ‘l-faṣīḥ*). Realizácia tejto predstavy by vyžadovala zanechať používanie spisovnej arabčiny.

4. Udržať súčasnú situáciu s postupným, aj keď nie oficiálnymi kruhmi schváleným prirodzeným posilňovaním pozície hovorových dialektov. Tento proces by mohol vyústiť do bilingvizmu so zachovaním štandardnej arabčiny pre potreby medziarabskej komunikácie.

Len budúcnosť a možno nie taká vzdialená ukáže, ako sa bude situácia vyvíjať. Na oficiálnej úrovni však zrejme prevážia náboženské, politické a psychologické faktory arabskej jednoty.

Literatúra

- Arabic dialectology. In honour of Clive Holes on the Occasion of his Sixtieth Birthday.* Edited by E. AL-WER, R. DE JONG. Leiden, Brill 2009.
- Arabský svet v premenách času.* Ed. K. SORBY ml. Bratislava, SAP – Slovak Academic press, 2009.
- BADAWÍ, M.: *Mustawaját al-‘arabīja ‘l-mu‘āšira fī Miṣr.* Al-Qáhira, Dār al-ma‘ārif 1973.
- BATESON, M. C.: *Arabic Language Handbook.* Washington, Center for Applied Linguistics 1967.
- BAHBOUH, CH.: *Půvab arabské kaligrafie.* Praha, Dar Ibn Rusd 2002.

- BASSIOUNEY, R.: *Arabic Sociolinguistics.* Edinburgh, Edinburgh University Press 2009.
- BIČOVSKÝ, J. – ČECH, P. – RYCHTAŘÍK, M. – VAVROUŠEK, P. – ZEMÁNEK, P.: *Jazyky starého Orientu.* Praha, Filozofická fakulta 2010.
- BLANC, H.: Stylistic variations in Spoken Arabic: A sample of interdialectal educated conversation. In: *Contributions to Arabic Linguistics.* Edited by CH. A. FERGUSON. Cambridge, Center for Middle Eastern Studies 1960.
- BOHAS, G. – GUILLAUME, J-P. – KOULOUGHLI, DJ.: *The Arabic Linguistic Tradition.* Washington, Georgetown Classics in Arabic Language and Linguistics 2006.
- The Cambridge History of Arabic Literature. Religion, learning and science in the ‘Abbasid Period.* Edited by M. J. L. YOUNG, J. D. LATHAM and R. B. SERJEANT. Cambridge, Cambridge University Press 1990.
- BRIEŠKA, M.: Reforma arabskej gramatiky – neuskutočený projekt. In: *Jazykovedný časopis*, 2009, roč. 60, č. 2, s. 159 – 169.
- CARTER, M. G.: *Sibawayhi.* Oxford, Oxford University Press 2003.
- CHEJNE, A. G.: *The Arabic Language, Its Role in History.* Minneapolis, University of Minnesota Press 1969.
- Encyclopaedia of Arabic Language and Linguistics.* Chief Editor K. VERSTEEGH, 4 volumes, Leiden, Brill 2006 – 2009.
- Encyclopaedia of Islam.* CD-ROM Edition, Leiden, Brill 2004.
- Encyklopédia jazykovedy.* Spracoval J. MISTRÍK s kolektívom autorov. Bratislava, Obzor 1993.
- FAHMÍ, ‘A.: *Tajsír al-kitába ‘l-‘arabīja bi ‘l-ḥarf al-látini.* al-Qáhira 1946.
- GACEK, A.: *Arabic manuscripts – a vademecum for readers.* Leiden – Boston, Brill 2009.
- GARBINI, G. – DURAND, O.: *Introduzione alle lingue semitiche.* Brescia, Paideia 1994.
- Introduction to the comparative grammar of the semitic languages. Phonology and Morphology.* Edited by S. MOSCATI. Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1964.
- GAŽÁKOVÁ, Z.: Fenomén strednej arabčiny a jej charakteristiky v textoch arabských ľudových románov. In: *Jazykovedný časopis*, 2012, roč. 63, č. 2, s. 153 – 166.
- AL-HAMDÁNÍ, ABÚ MUḤAMMAD: *Kitáb al-iklíl, al-džuz‘ath-thámin.* Baghdád, Maṭba‘at as-saraján al-káthúlikíja 1931.
- HEATH, P.: *The Thirsty Sword: Sirat ‘Antar and the Arabic Popular Epic.* Salt Lake City, University of the Utah Press 1996.
- HETZRON, R.: Two Principles of Genetic Reconstruction. In: *Lingua* 38, 1976, s. 89 – 108.
- HOLES, C.: *Modern Arabic. Structures, Functions and Varieties.* London – New York, Longman 1995.